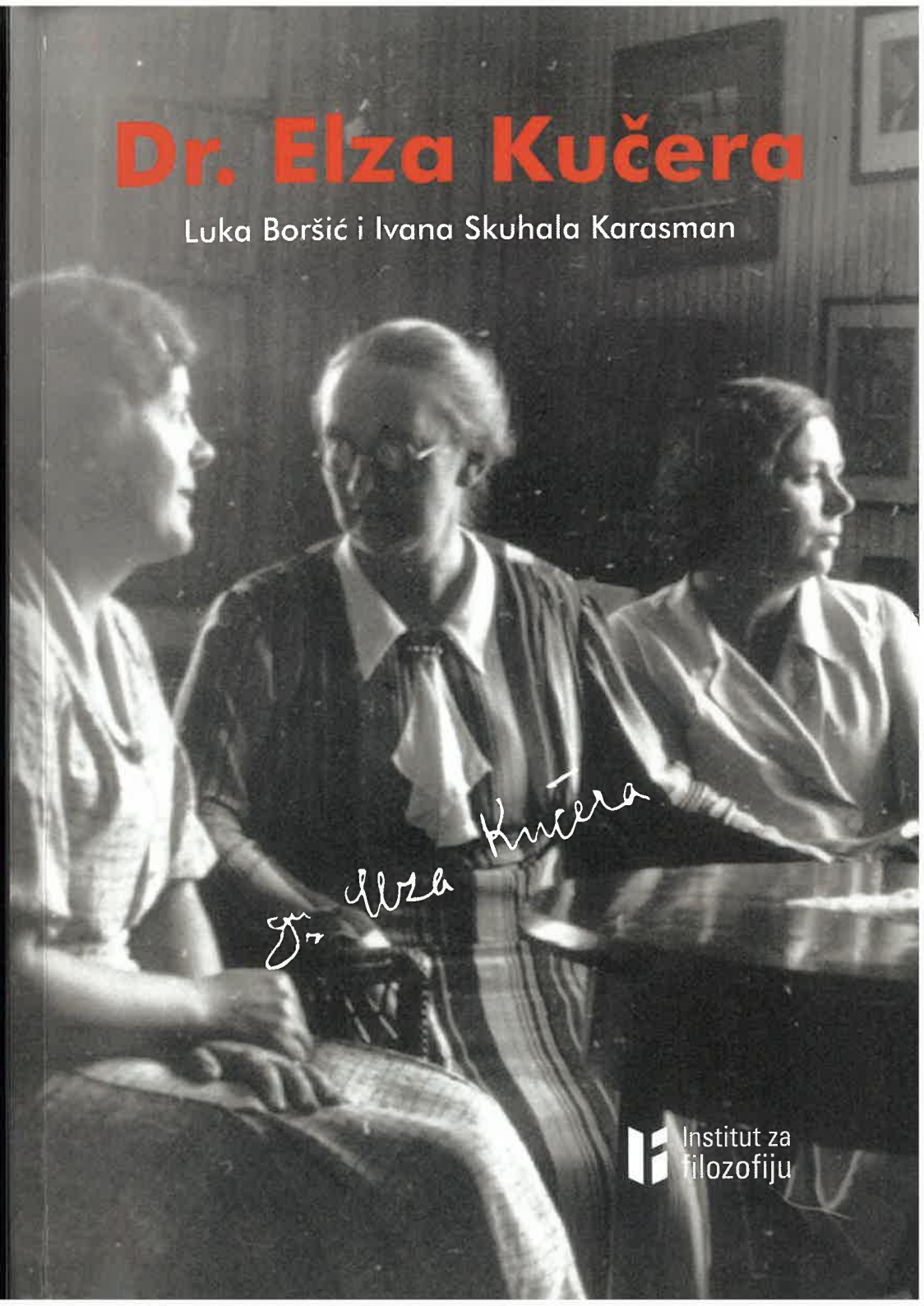

Dr. Elza Kučera

Luka Boršić i Ivana Skuhala Karasman

Luka Boršić i Ivana Skuhala Karasman: **Dr. Elza Kučera**

ISBN: 978-953-7137-63-2

9 789537 137632

CIJENA: 150 kn

 Institut za
filozofiju

Elza Kučera u trima stvarima bila je prva u Hrvatskoj. Bila je prva žena iz Hrvatske koja je stekla doktorat iz filozofije. Bila je prva žena koja je u Hrvatskoj dobila državnu službu i postala prva knjižničarka kod nas. Naposljetku, bila je prva eksperimentalna psihologinja i filozofkinja na ovim prostorima.

Elza Kučera započela je svoj neobičan život u Vinkovcima 1883. godine. Otac joj je bio poznati hrvatski astronom, matematičar i popularizator znanosti Oton Kučera, a majka dobro obrazovana Vilma Stenczel, njemačko-madarskog porijekla. Nakon mature prvo je studirala u Beču, a zatim, isto kratko, u Zagrebu. Otišla je zatim u Zürich, gdje je 1909. godine doktorirala filozofiju. Vratila se je u Zagreb: nakon tri godine pripravništva, godine 1912. zaposlila se je u sadašnjoj Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici gdje je provela cijeli svoj radni vijek. Usporedno s radom u Knjižnici, a pogotovo nakon umirovljenja 1944. godine, intenzivno je eksperimentirala te proučavala i pisala tekstove iz psihologije. Vodila je bogat društveni život i imala je obilnu korespondenciju s gotovo svim značajnim hrvatskim misliocima i znanstvenicima s prve polovice dvadesetog stoljeća. Umrula je u Zagrebu 1972. godine.

Lukeni

Dr. Elza Kučera

IZDAVAČ
Institut za filozofiju
Ulica grada Vukovara 54
Zagreb
www.ifzg.hr

ZA IZDAVAČA
Luka Boršić

GRAFIČKA PRIPREMA
Marin Martinić Jerčić

DESIGN KORICA
Vanja Kovačić

TISAK
Grafomark d.o.o.

ISBN 978-953-7137-63-2

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 001128933.

Knjiga je tiskana uz financijsku potporu Ministarstva znanosti
i obrazovanja Republike Hrvatske i Hrvatske zaklade za znanost.

Dr. Elza Kučera

Luka Boršić
Ivana Skuhala Karasman

 Institut za
filozofiju

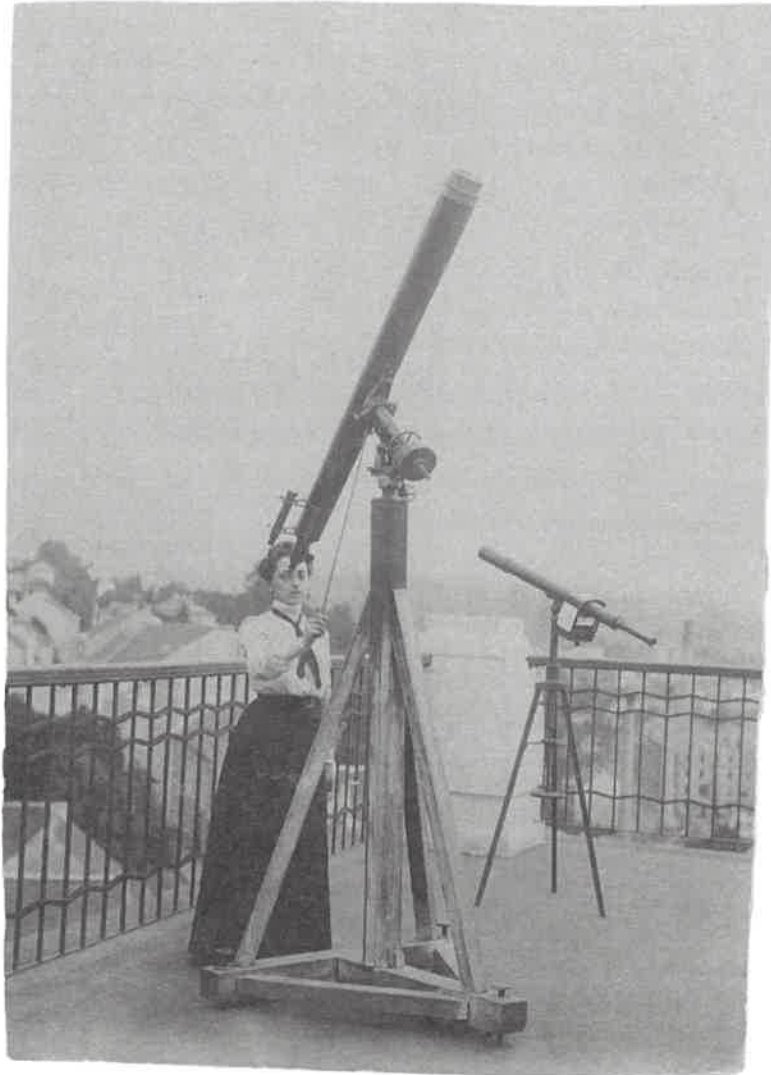
Zagreb, 2022.

Sadržaj

Uvod	9
Život Elze Kučere	13
Tko je bila Elza Kučera?	13
Obiteljska podrška	22
Školovanje Elze Kučere	33
Osnovno i srednje školovanje	33
Studiji u Beču, Zagrebu i Zürichu	37
Elza Kučera između 1909. i 1944. godine	47
Prilog Elze Kučere emancipaciji žena	51
Elza Kučera u mirovini	56
Korespondencija Elze Kučere	57
Elza Kučera i Camilla Lucerna	59
Elza Kučera i Ema Boić	61
Elza Kučera i sestre Broch	62
Elza Kučera i Ulrich Hans Bosshardt	63
Elza Kučera i Ignjat Bokur	64
Elza Kučera i Franziska (Franka) Baumgarten-Tramèr	65
Elza Kučera i obitelj Katičić	67
Elza Kučera i obitelj Šenoa	67
Zadnji dani	69
Prva hrvatska knjižničarka	71
Tekstovi »Die Frau als Bibliothekarin« i »Ženski rad u bibliotekama«	82

Korespondencija Elze Kučere s drugim knjižničarima	83
Elza Kučera i Ivan Kostrenčić	83
Elza Kučera i Franjo Fancev	85
Elza Kučera i Šime Jurić	85
Kučera kao filozofkinja	87
Akademski filozofski put Elze Kučere	87
Spoznajna teorija Thomasa Browna	100
Pjesma <i>Filozofija</i> : Kučerin pjesnički rastanak od filozofije?	104
Kučerin filozofski život u Hrvatskoj	107
Neki Kučerini neobjavljeni filozofski spisi	108
Elza Kučera i sveslavenski filozofski kongres	110
Kučerini filozofski kolokviji i <i>Revija za filozofiju i psihologiju</i>	112
Kučerina filozofska korespondencija	113
Elza Kučera i Ludwika Dobrzyńska-Rybicka	114
Elza Kučera i Vladimir Dvorniković	117
Elza Kučera i Ksenija Atanasijević	119
Elza Kučera i Alma Sodnik	121
Elza Kučera i Pavao Vuk-Pavlović	122
Prva hrvatska eksperimentalna psihologinja	125
Kučerino djelovanje na području psihologije	126
Elza Kučera i Wilhelm Wundt	138
Kučerin doprinos eksperimentalnoj psihologiji	140
Čuvstva, emocije, osjećaji, osjeti	144
Knjižica <i>Die fragen der Gefühlspsychologie und ihre Erklärungsmöglichkeiten</i>	145
Rukopis <i>Karakteristika htijenja i mišljenja u vidu eksperimentalnog istraživanja</i>	148
Rukopis <i>Moja teorija čuvstava i volje</i>	152
Završne napomene	159

Dodatak I. Kratak izbor iz proze i poezije Elze Kučere	163
<i>Božić 1901.</i>	166
<i>Posljednja lutka</i>	167
<i>Mlada djevojka na plesu</i>	168
<i>Lučije pjesmice</i>	169
<i>Sirota</i>	170
<i>Sursum corda</i>	170
Dodatak II. Izbor iz Kučernih knjižničarskih zapisa	171
<i>Univerzitetska biblioteka u Zagrebu</i>	172
<i>Počeci saradnje Jugoslavenskih biblioteka</i>	174
Dodatak III. Kučerin neobjavljen tekst <i>Karakteristika mišljenja i htijenja u vidu eksperimentalnog istraživanja</i>	179
Popis radova Elze Kučere	207
Radovi iz područja knjižničarstva	208
Radovi iz područja filozofije i psihologije	211
Literarni i biografski radovi	213
Prijevodi	215
Bibliografija	217
Radovi o Elzi Kučeri	217
Ostali radovi korišteni pri pisanju ove knjige	219
Kazalo važnijih imena i pojmova	225

Elza Kučera na Zvezdarnici u Zagrebu. Fotografija iz ostavštine Elze Kučere u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Uvod

Elzu Kučeru »otkrili« smo baveći se pisanjem enciklopedijskoga priručnika *Naše žene* 2016. godine. Prva saznanja o njoj dobili smo iz oskudnih enciklopedijskih natuknica, no ubrzo smo shvatili da su podaci o njoj ne samo bili preoskudni glede njezine vrijednosti, već počesto i netočni. Elza Kučera (1883. – 1972.) spominje se kao najranija hrvatska profesionalna knjižničarka. Rjeđe, i to pretežno u stručnoj literaturi, spominje se kao prva psihologinja – ponekad se dodaje riječ »eksperimentalna«, ali slobodno bismo mogli ostaviti i širi pojam psihologinje. No s obzirom na naš znanstveno-istraživački projekt, *Hrvatske filozofkinje u europskom kontekstu*,¹ ponajviše nam je zapelo za oko to da je doktorirala filozofiju u Zürichu, i to za hrvatske prilike vrlo rano, 1909. godine. Već sam taj podatak da se radi o ženi koja je u trima stvarima bila prva u Hrvatskoj – prva knjižničarka, prva eksperimentalna psihologinja i prva doktorica filozofije – dovoljno je da se detaljnije prouči njezin život i djelo.

Na sreću ona je iznimno pažljivo i sustavno čuvala sve što je ikad zapisala. Ostale su nam njezine diplome, službeni dopisi, izresci iz novina, pisma koja je primila, nacrti pisama koje je sama slala, fotografije, pa čak i poneki računi koje je plaćala... Ukratko, stekli smo dojam da je sačuvano gotovo sve o njoj. Nakon njezine smrti posredstvom obitelji Cvetko i djelomično Katičić cijela njezina ostavština završila je u Zbirci rukopisa i starih knjiga u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, ustanovi u kojoj je provela cijeli svoj radni vijek. To nam je pružilo priliku da je detaljno upoznamo: i kao osobu i kao znanstve-

¹ Projekt pod brojem UIP-2017-05-1763, u trajanju od 2018. do 2022. godine, financira Hrvatska zaklada za znanost.

nicu. To proučavanje nije bilo bez prepreka: njezin je rukopis većinom teško čitljiv ili sasvim nečitak. I sama Kučera toga je bila svjesna. U pismu Ivani Brlić-Mažuranić iz 1928. godine objasnila je zašto piše na pisaćem stroju: »I moje je pismo napisano strojem. Navikla sam da njime pišem, nekako da mi misli izlaze onda sredjenije i jasnije, a mislim da je to usluga i onom, tko će pismo da čita, jer moj je rukopis vrlo nečitljiv« (Kučera 1972: R 4771a). Ipak, nažalost, većina njezinih zapisa, koliko privatnih toliko i znanstvenih, kao i nacrti pisama koje je slala, napisani su rukom.

Njezina ostavština u Zbirci rukopisa i starih knjiga čuva se pod signaturama R 4743 do R 4777 te R 4782 i R 4806. Radi se o iznimno obilnom materijalu. Prema našoj procjeni ostavština Elze Kučere sadrži oko 13000 listova i pedesetak fotografija. Građu smo podijelili u sljedeće cjeline:

- osobna građa (obiteljski i osobni dokumenti, svjedodžbe, podaci o obitelji, osobna korespondencija, dnevници itd.): cca. 1500 listova;
- građa o knjižničarskom poslu: cca. 1700 listova;
- građa o istraživanju u psihologiji i filozofiji, prijevodi: cca. 7000 listova;
- građa o feminističkim temama i pravima žena: cca. 200 listova;
- spomenice, literarni radovi, monografije: cca. 600 listova;
- bilješke s predavanja: cca. 2000 listova.

Kučera je ukupno objavila oko 500 tiskanih stranica teksta. Ako ugrubo zbrojimo što je ostalo u njezinoj ostavštini, a da nije sasvim privatnog sadržaja, dolazimo do brojke da je, gledajući po broju listova, tek oko 5 % svega napisanoga ujedno i objavljeno. Naravno tu brojku treba uzimati s velikim oprezom jer je često pisala na papirima malog formata, ponešto se nalazi u dvjema verzijama itd. No ta brojka služi tomu da ukaže na Kučerinu iznimnu samokritičnost. Taj se strogi pristup vlastitom radu očituje još više kad se detaljnije pogleda njezina ostavština i uoči kako su poneki njezini radovi dogotovljeni i naizgled spremni za tisak, no ona se nikad nije odvažila dati ih tiskati, što je iznimna šteta

s obzirom na visoku kvalitetu njezinih istraživanja i obrade istraženog materijala. Jedan od tih radova, *Karakteristika mišljenja i htijenja u vidu eksperimentalnog istraživanja*, donosimo u dodatku ovoj knjizi.

* * *

Zašto smo ovu knjigu naslovili *Dr. Elza Kučera*? Ona se je gotovo uvijek, osim u privatnoj korespondenciji s rijetkim bliskim osobama, potpisivala s dodatkom titule prije svojega imena – Dr. Premda nigdje nije spomenula da je bila prva žena iz Hrvatske s titulom doktorice filozofije i ne znamo je li toga bila svjesna, Elza Kučera bila je vrlo ponosna na svoje akademsko postignuće. I to s punim pravom. Ne samo zato što je tu titulu dobila uza značajne osobne žrtve: boreći se tijekom studija u Zürichu s velikom novčanom oskudicom, svejedno je iznimno mnogo učila i radila, polagala sve ispite u roku, sudjelovala u eksperimentima, uvelike je nadmašivala nužne studentske obveze. Po povratku u Hrvatsku, u svijetu muškaraca u kojem je radila u knjižnici, tražila je i dobila poštovanje koje je njezin status zasluživao. U prvi čas, kad smo čuli da je Jasna Cvetko, kći njezine kućne pomoćnice, a kasnije prijateljice Slavice, koje su obje neko vrijeme stanovale skupa s Elzom Kučerom, kao djevojčica Elzu zvala »doktoricom« i kao školarka oslovljavala je u pismima i dopisnicama »draga naša gđo Dr.«, učinilo nam se to čudno. No što smo dublje razumijevali njezin život, to nam je postajalo jasnije da se ovdje ne radi o uznositosti i pretencioznosti, već je za nju ta titula takoreći postala dio njezina identiteta, kao neko drugo ime. Nazvavši ovu monografiju *Dr. Elza Kučera*, željeli smo ne samo odati počast prvoj Hrvatici doktorici filozofije, već joj i odati počast oslovivši je onako kako je to ona voljela i tražila.

* * *

Ova je knjiga koncipirana ovako. U prvom poglavlju donosimo detaljniji prikaz njezina života i obrazovanja. U idućim trima poglavljima izlažemo njezin profesionalni i znanstveni rad koji se može podijeliti u

tri dijela: Kučera kao knjižničarka, Kučera kao filozofkinja i Kučera kao psihologinja. Na kraju knjige donosimo tri dodatka u kojima dajemo izbor iz triju različitih područja na kojima je Kučera bila produktivna. Prvi dodatak daje izbor iz njezina pjesničkog i literarnog stvaralaštva. U drugom dodatku donosimo prijepis njezina kraćeg i neobjavljenog knjižničarskog teksta o povijesti Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu te prijepis njezina zadnjeg knjižničarskog rada koji je objavila 1961. godine, u svojoj sedamdesetosmoj godini. U trećem dodatku donosimo uređen prijepis njezina neobjavljenog teksta pod naslovom »Karakteristika mišljenja i htijenja u vidu eksperimentalnog istraživanja«.

* * *

Zahvaljujemo se recenzentkinjama dr. sc. Marijani Borić i dr. sc. Ani Maskalan na podršci, sugestijama i ispravicima. Zahvaljujemo se dr. sc. Dariju Škarici, dr. sc. Filipu Grgiću i dr. sc. Borisu Kožnjaku koji su pročitali rukopis i predložili neke dopune i izmjene. Također se na ovom mjestu zahvaljujemo strpljivim zaposlenicima Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, koji su nam na zahtjev promptno priređivali dijelove iz njezine ostavštine. No posebno velika zahvalnost ide gospođi Jasni McElroy, nekoć Cvetko, koja nas je ugostila u svom domu pokraj Zagreba i pričala nam o Elzi Kučeri s kojom je živjela do svoje prve udaje. Na kraju zahvaljujemo svima onima koji su tijekom ovih godina pokazivali zanimanje za naš rad.

*Luka Boršić
Ivana Skuhala Karasman*

Život Elze Kučere

Tko je bila Elza Kučera?

Elza Kučera rođena je u građanskoj obitelji srednjeg sloja u Austro-Ugarskoj Monarhiji 22. listopada 1883. godine. I s majčine i s očeve strane njegovale su se intelektualne vrijednosti. Oskudni izvori o majčinoj strani obitelji svjedoče o tomu da joj je djed bio dobro obrazovan evangelički pastor i vjeroučitelj. Njegova kći, Elzina majka Vilma, stekla je srednjoškolsku izobrazbu, možda u Beču, i tečno je pisala na tri jezika: na njemačkom, mađarskom i hrvatskom. Elzin otac bio je Oton Kučera, važan hrvatski prirodosnanstvenik i popularizator znanosti kojega se knjige o astronomiji još i danas čitaju. Elza Kučera rođena je u Vinkovcima, a zbog očeva zaposlenja preselila se je u Bakar gdje je započela školovanje. Nakon majčine smrti i preseljenja u Zagreb nastavila se je školovati u slavnom zagrebačkom Ženskom liceju. Na studije je otišla prvo u Beč, nakratko se vratila u Zagreb, a visoko obrazovanje zaključila je doktorskom svjedodžbom u Zürichu. Na studiju glavni su joj predmeti bili iz područja psihologije, onda nove discipline, i filozofije. Slušala je i predmete iz povijesti umjetnosti no time se nikad nije bavila. Po povratku u Zagreb 1909. godine Kučera se zaposlila u Kraljevskoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, preteći Nacionalne i sveučilišne knjižnice, gdje je radila sve do umirovljenja 1944. godine. Tijekom rada u knjižnici, a i nakon umirovljenja, intenzivno je proučavala psihologiju, u jednom trenutku čak je imala mali privatni psihologijski laboratorij u vlastitoj kući u kojem je izvodila jednostavne pokuse. Sve do poznih godina pisala je članke o psihologijskim i, donekle, filozofijskim temama. Umrula je u Zagrebu 22. lipnja 1972. godine u dobi od osamdeset i devet godina.

U mladosti je, a nešto manje tijekom studija, intenzivno pisala pjesme od kojih je poneke objavila, najviše u važnom književnom i feminističkom listu *Domaće ognjište*. Osim pjesama, okušala se je u biografskoj prozi: objavila je jedan tekst o svojoj dojmljivoj kolegici sa studija u Zürichu, Leposavi Mijušković povodom njezine prerane i naprasne smrti. Objavila je i više biografskih i bibliografskih tekstova o svojoj bivšoj učiteljici i dugogodišnjoj prijateljici Camilli Lucerni. Započela je rukopis o gotovo nepoznatom švicarskom pjesniku Urlichu Hansu Bosshardt, no nikad ga nije objavila.

Cijeli radni vijek provela je na jednom radnom mjestu, današnjoj Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu i nema sumnje da je savjesno obavljala svoj posao: redovito je objavljivala knjižne i knjižničarske zapise i radove, a tijekom radnog vijeka dobivala je visoke ocjene za svoj rad što je vidljivo iz njezina »Službeničkog lista« iz 1934. godine. Zaposlenje u Knjižnici, za što je ionako morala probiti led i za što se vrlo teško izborila na intervenciju Isidora Kršnjavog i Franje Markovića, predstavljalo je rješenje triju njezinih briga. Prvo, radeći u knjižnici imala je pri ruci ono do čega joj je u životu ponajviše stalo: izvor znanja. Zbog govorne mane nije željela biti učiteljicom, a raditi u znanosti i na fakultetu u to vrijeme ženama nije bilo moguće. Dobro je procijenila da je početkom dvadesetog stoljeća u Hrvatskoj dozrelo vrijeme da se ženama dopusti rad u knjižnicama. Drugo, rad u knjižnici pružio joj je nešto što je cijeli život sačuvala: život bez velikih turbulencija, duševni mir. Naposljetku radilo se o sigurnom radnom mjestu s malim, ali stalnim prihodom što joj je osobito bilo važno nakon osiromašenja ionako ne prebogate obitelji.

Samo letimičan pogled na njezine objavljene i neobjavljene radove ukazuje na to da su joj intelektualni interesi bili prvenstveno psihologija, a potom i filozofija. Imamo dojam da se svakodnevno, pošto je bila obavila svoje radne obveze u Knjižnici, uporno, pedantno i predano posvećivala proučavanju radova iz psihologije i, koliko je to bilo relevantno za njezina psihologijska proučavanja, filozofije. Godišnje je odmomore planirala tako da si ušteđenim novcem priušti katkad kraće izlete, često i odlaske na konferencije iz filozofije i psihologije, a katkad

i dulja putovanja. Početkom dvadesetih godina dvadesetog stoljeća boravila je dulje u Berlinu, Bonnu i Poznanju, proučavajući ondašnje prve testove inteligencije. Vrativši se u Hrvatsku, uredila je Binet-Simonov test inteligencije i prilagodila ga je našim prilikama. Isto tako dvadesetih godina u Zagrebu organizirala je filozofske kolokvije čiji je rezultat bio izdavanje predviđene *Revije za filozofiju i psihologiju*, od koje je nažalost objavljen samo prvi broj. Nakon umirovljenja nastavila se je baviti proučavanjem psihologijske i filozofske literature te je pisala i objavljivala do duboke starosti.

Njezin cjelokupni pisani opus, onaj objavljeni kao i neobjavljeni, velik je i raznovrstan. No usprkos tomu što se radi o raznorodnim radovima, od pjesama, priča i privatnih pisama pa sve do znanstvenih radova, njezin se rukopis – metaforično, svakako ne doslovno – odlikuje iznimnom jasnoćom i analitičnošću. Pisala je precizno, odmjereno, promišljeno, rijetko bi iskazivala intenzivnije emocije. Pazila je da sve što ode u tisak bude dotjerano i zaokruženo: u njezinoj pisanoj ostavštini sačuvano je mnogo više rukopisa od onoga što je bilo odštampano.

Kao sedmogodišnjakinji umrla joj je majka što je utjecalo na osjetljivu djevojčicu o čemu je progovorila u svojoj poeziji koju je pisala za vrijeme obrazovanja u Liceju. Cijeli život je bila izrazito bliska s ocem, s kojim je živjela sve do njegove smrti 1931. godine. Odgojena je dvojezično, hrvatsko-njemački, i tijekom života zadržala je tu dvojezičnost: većinu znanstvenih radova napisala je na njemačkom jeziku, na kojem je i velik dio privatne korespondencije. U mladosti je govorila mađarski, što joj je bilo od koristi kada se zaposlila u Knjižnici. Spominje se da se je služila francuskim i engleskim jezikom, no sama se je u jednom pismu požalila da ju relativno oskudno znanje francuskoga sprječavalo da uživa na jednom psihologijskom skupu u Parizu.

Elza Kučera većinu života financijski nije baš dobro stajala. Iako je bila rođena u relativno dobrostojećoj obitelji srednjeg sloja, progresivno je siromašila. Dvadesetih godina dvadesetog stoljeća zbog krivih poslovnih odluka polusestre Nevenke i polubrata Vlaha cijela obitelj je izgubila značajan imetak: kako bi riješio dugove svoje djece Oton je morao prodati obiteljsku kuću u Jurjevskoj. Elza, koja je tamo živjela i

Elza Kučera. Iz privatne zbirke fotografija Jasne McElroy.

imala svoj mali psihologijski laboratorij, bila je prisiljena s ocem otići u podstanarstvo. No nigdje u njezinim pismima nismo pronašli da se žalila na neimaštinu. Od studentskih dana u Zürichu, kad je živjela tako da joj do kraja mjeseca ostane dovoljno novaca da ima čaja i drveta za ogrjev, navikla se je na skromno i pažljivo planiranje i raspoređivanje financija, pazeći da joj ipak ostane dovoljno za ono do čega joj je bilo stalo, a to je prvenstveno znanstveni rad.

S polusestrama Nevenkom i Marom te polubratom Vlahom u djetinjstvu je imala blizak odnos, no zbog njihove »neodgovornosti«, kako je sama zapisala, odnosi su se 1920ih godina ohladili. Koliko se nije osjećala dijelom druge obitelji svojega oca svjedoči i to da je, umjesto u grobu obitelji Kučera na zagrebačkom Mirogoju, pokopana u dvjesto metara udaljenom grobu koji je pripadao njezinoj učiteljici i prijateljici Camilli Lucerni. Prisniji odnos imala je sa svojom nekadašnjom kućnom pomoćnicom, Slavicom Cvetko i njezinom kćeri, Jasnom Cvetko, danas McElroy, koju je pratila od njezine rane mladosti i koju je podučavala njemačkom jeziku, davala joj knjige, pomagala joj u školi, čak joj posvećivala pjesme. Jasna je kasnije svoju svadbenu večeru imala upravo u Kučerinu stanu.

Kučera je rano postala svjesna svojega neugledna izgleda. Navodno je prvenstveno stoga, kao i zbog nedostatka miraza, odustala od udaje. Nosila je kosu skupljenu na potiljku, a s godinama i naočale. Od mladosti je imala problema sa zubima i zbog toga se morala podvrći bolnoj operaciji čeljusti, a rezultati nisu bili zadovoljavajući – možda zato je teško pronaći neku fotografiju na kojoj se smiješi. Oblačila se je skromno, ali s ukusom i bez suvišnog kićenja, često je nosila kravatu. Donekle je pratila modu. Iz Kučerine korespondencije doznali smo da je patila od stanovite govorne mane, a iz privatnih izvora saznali smo da se radilo o mucanju. Ta ju je mana pratila cijeli život i s njom, pogotovo u mladosti, dosta se borila, no nikad se je nije uspjela riješiti.

Jako joj je bilo stalo do njegovanja prijateljstava: pismima i dopisnicama održavala je dugogodišnje kontakte s mnoštvom ljudi premda nije bila, kako je sama zapisala, ljubiteljica dopisivanja. Njezina pisma često su kratka i činjenična. No ima pisama koja odišu prisnošću što

je, na primjer, vidljivo u korespondenciji s Milkom Broch i Almom Sodnik. Sačuvano je preko 2100 skica pisama koja je ona uputila drugima i skoro 8000 pisama koja je primila od drugih. Sveukupno korespondirala je s 579 osoba i institucija. Dakle riječ je o obilnoj korespondenciji za jednu prilično introvertiranu i samozatajnu osobu. Iz njezine korespondencije vidi se da je prijateljela ili barem formalno komunicirala s velikim brojem prominentnih osoba s početka i sredine dvadesetog stoljeća. Čitajući popis njezinih korespondenata, a posebice korespondentica, koji se može naći u trećem svesku *Kataloga rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu* (Jurić 2000: 143–148), možda bi lakše bilo pronaći neku znamenitiju ličnost iz prve polovice dvadesetog stoljeća u Hrvatskoj s kojom se *nije* dopisivala.

Koliko su joj to skromne prilike dopuštale, Kučera je često ugošćavala svoje prijateljice u Zagrebu, a i sama je voljela posjećivati prijateljice i prijatelje: često se je sastajala s Almom Sodnik, Vinkom Bulić, Ksenijom Atanasijević, članovima obitelji Störring, Juliusom Schützom, obitelji Bosshardt itd. No, s druge strane, teško se je zbližavala s ljudima. Primjerice, s Marie Störring, ženom svojega mentora i kasnije prijatelja Gustava, dopisivala se je i družila od 1910. godine pa sve do njezine smrti 1966. godine. Tek 1959. godine one su prešle s »Vi« na »ti«, što Kučeri baš nije lako pošlo za rukom: premda su se već bile dogovorile da će preći na »ti«, u skici božićnog pisma napisanog pisacom mašinom te godine Kučera je spontano u cijelom pismu pisala »Sie« pa potom rukom ispravila u »Du« – »Vi« je jednostavno više odgovaralo onome što je osjećala.

Iz njezine korespondencije i svjedočanstava možemo mnogo toga razumjeti o tomu kako je djelovala, kako je razmišljala, kako je živjela. No isto tako upada u oči ono o čemu nije pisala i o čemu gotovo da nema tragova. Prva velika tema o kojoj se gotovo ništa ne može pronaći jest pitanje romantičnih ljubavnih odnosa i seksualnosti. Elza se nije nikad udavala, nikakva ljubavna pisma nisu sačuvana, u dnevnicima ne spominje nikoga za koga bi se moglo zaključiti da je imala ljubavni odnos. S nekim prijateljicama dopisivala se vrlo prisno (npr. Almom Sodnik, Milkom Broch i Ludwikom Dobrzyńska-Rybickom), no iz

korespondencije se ne može zaključiti da je njihova prisnost ikad prešla prag prijateljstva.

Druga velika tema o kojoj se jedva može pronaći ikakav trag jest politika. Iz privatnih svjedočanstava saznali smo da je bila, kao i većina onovremenih intelektualaca, lijevo orijentirana, pogotovo prije dolaska komunizma, no nema traga ikakva političkog angažmana niti je na ikoji način iznosila svoje političke stavove. Iako je prošla dva svjetska rata i različite poretke, o svemu tome jedva ima ikakva spomena čak u dnevnicima i privatnim pismima. Kao da politici nije htjela dopustiti da joj remeti teško stečeni duševni mir.

Štjela je isto tako o stvarima koja se tiču religije: doista, čitajući njezina objavljena djela i pisma stječe se dojam da za nju religija uopće nije postojala. Jedini jasniji trag koji smo o tomu pronašli njezina je oporuka iz 1916. godine koja se čuva u ostavštini u rukopisu (Kučera 1972: R 4743/21). Oporuka je napisana na njemačkom jeziku (*Mein letzter Wille*) i, s dodatkom, sastavila ju je 7. studenog 1916. godine. Kako se radi o zanimljivom dokumentu, ovdje ga donosimo cijelog u našem prijevodu:

Moja posljednja volja

Što se tiče mojega beživotnoga tijela, čim mrtvozornik utvrdi smrt, ono ima biti pretvoreno u pepeo u krematoriju koji se nalazi najbliže mjestu smrti.

Moji nasljednici i oni koji me nadžive moraju bezuvjetno poštivati moju posljednju volju i upućujem ih da odmah nakon moje smrti kontaktiraju Udrugu prijatelja kremacije »Die Flamme« u Beču kako bi moje tijelo kremirali.

Ovim ovlašćujem Udrugu prijatelja kremacije »Die Flamme« u Beču, kod čijeg odbora sam pohranila ovu oporuku, da osigura da se ova posljednja volja izvrši, a napose joj dajem pravo da djeluje kao izvršilac moje posljednje volje. Radi provedbe kremacije mogu eventualno pokrenuti sudski postupak protiv nasljednika i onih koji me nadžive, a koji bi se protivili izvršenju ove oporuke, kako bi u dogovoru s potonjima mogli odabrati neko drugo mjesto za kremiranje od onoga koje je najbliže.

Dužnost je ostavinskog suda da vodi računa o točnom izvršenju moje posljednje volje.

Troškovi izvršenja zahtjeva iz moje oporuke podmiruju se iz moje imovine. Svjedok ovome je moj vlastiti rukopis i potpis.

Zagreb, 7. studenog 1916. godine.

Dr. Elza Kučera

Dodatak mojoj oporuci.

Zahtjevu vezanom uz moje beživotno tijelo pridružujem sljedeće odredbe.

1. Prijenos i kremacija mog beživotnog tijela mora se dogoditi bez ikakve vjeroispovjesno-religijske potpore.
2. Nakon kremacije moj pepeo treba baciti u tekuću vodu.
3. Budu li troškovi izvršenja ovih mojih oporučnih uputa manji od prihoda s moje zadnje police životnog osiguranja koja je namijenjena za tu svrhu također kod uprave Udruge prijatelja kremacije »Die Flame« u Beču, preostali iznos mora pripasti toj Udruzi.

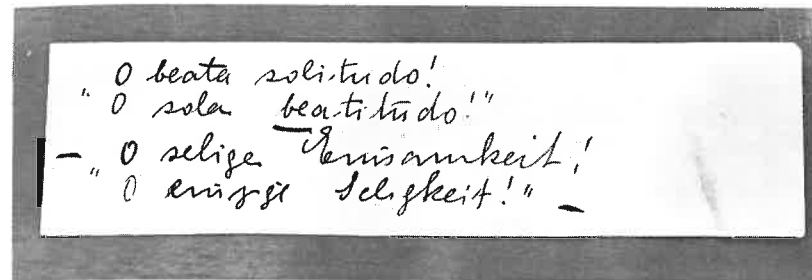
Također kao svjedok ovome je moj vlastiti rukopis i potpis.

Zagreb, 7. studenog 1916. godine.

Dr. Elza Kučera

Nema naznaka da je do kraja života promijenila svoja stajališta glede religije. No valja napomenuti kako se je u svojim mladenačkim pjesmama ipak dotakla i religioznih tema. Riječ je o pjesmama u kojima je progovarala o razapetom Kristu koji je otkupitelj naših grijeha, a narod mu za tu žrtvu nije znao pokazati zahvalnost. Nadalje je pisala o Božiću koji je za nju više bio obiteljsko-društveni događaj nego religiozni blagdan na koji se slavi rođenje Krista. Napisala je pjesmu o Dušnom danu u kojoj se s tugom i nostalgijom sjećala prerano preminule majke. No u tim pjesmama vjerski elementi više služe kao dodatak atmosferi, nego kao izraz neke duboke religioznosti. Zanimljivo je da je pjesma »Ljubite se među sobom!« (Kučera 1901c), kojoj su tema posljednji Kristovi sati na križu, zapravo pjesma o psihologiji mase.

Kučera je živjela u politički iznimno burnim vremenima. Rođena je u Austro-Ugarskoj Monarhiji, a svoje umirovljeničke godine i smrt dočekala je u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji: uspjeli smo nabrojati pet različitih režima i političkih sustava u državama, koje su osam puta mijenjale imena, u kojima je živjela ne makavši se na dulje iz Zagreba. Usprikoš tom životu na povijesnoj vjetrovietini, Kučera je uspjela sebi osigurati miran građanski život. U nekim privatnim pismima mogli smo pronaći rečenice koje su svjedočile o tomu

»O blažena samoćo!«. Iz ostavštine Elze Kučere u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

kako je svjesno i namjerno izbjegavala vanjske turbulencije kako bi se mogla posvetiti svojoj velikoj životnoj ljubavi: znanstvenom radu. Rječiti su stihovi, pronađeni u njezinoj ostavštini, na papiriću nevezanom uz bilo što drugo: »*O beata solitudo! / O sola beatitudo!*« koju je ona prevela na sebi najbliži jezik, njemački: »*O selige Einsamkeit! / O einzige Seligkeit!*«. Ta misao, *O blažena samoćo! / O jedino blaženstvo!*, koja se krivo pripisuje svetom Bernardu, a vjerojatno potječe od malo poznatog šesnaestostoljetnog nizozemskog pjesnika latinista Corneillea Muysa, predstavlja takoreći moto Kučerina života, s tom razlikom da ti stihovi izvorno uzdižu savršeni duhovni spokoj, koji se može pronaći samo u tišini i izoliranosti samostanskog života, dočim kod Kučere oni simboliziraju intenzivnu želju za mirom i spokojnom tišinom kako bi se mogla posvetiti znanstvenom radu, želju koju je ona ponavljala još u svojim osamdesetim godinama.

Pogledajmo sad malo detaljnije njezin život. Njezin smo životni put podijeliti u šest cjelina koje su tek djelomično kronološki poredane. Prvo obrađujemo njezin odnos spram obitelji. Druga cjelina prikazuje njezino školovanje. Treća cjelina obuhvaća razdoblje u kojem je bila zaposlena kao knjižničarka u današnjoj Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, od 1909. do 1944. godine. Četvrtu smo cjelinu posvetili njezinu doprinosu emancipaciji žena. Slijedi opis njezina života nakon umi-

rovljenja. Nakon toga osvrćemo se na osobito značajan aspekt njezina života, a to je njezino njegovanje prijateljstava putem korespondencije. Završavamo osvrtom na njezine zadnje dane.

Obiteljska podrška

Elza Kučera bila je kći poznatog hrvatskog astronoma, matematičara, profesora i popularizatora znanosti Otona Kučere (1857. – 1931.) i njegove prve supruge Vilhelmine (Vilme) Julie Stenczel (1862. – 1890.).

Obitelj Kučera porijeklom je iz Češke. Godine 1807. Vaclav Kučera doselio se je u Hrvatsku iz sela Hamři u Češkoj. U Hrvatskoj se je oženio s Barbarom Luczen. Imali su petero sinova: Franju, Jandru, Antuna, Ivana i Josu.

Elza Kučera. Iz privatne zbirke fotografija Jasne McElroy.

Oton Kučera rođen je 1857. u Petrinji. Njegov otac bio je ne-
tom spomenuti Franjo Kučera,¹ učitelj, rođen u Glini, a majka Ida Bošnjaković rodom iz Vinkovaca. Ida Bošnjaković bila je učiteljica na Djevojačkoj školi u Petrinji gdje se je i upoznala s Franjom: tamo im se rodio i prvi sin, na Silvestrovo 1857. godine (Kren, Hanžek 2014: 93). Zbog očeve službe Oton je djetinjstvo proveo u Otočcu gdje je i započeo svoje obrazovanje, a nastavio ga je u Senju pa potom u poznatoj vinkovačkoj gimnaziji gdje je i maturirao 1873. godine.² Studirao je matematiku, fiziku i astronomiju na Sveučilištu u Beču te se je u astronomiji usavršavao u Bečkoj zvjezdarnici čiji je ravnatelj tada bio astronom Karl von Littrow (1811. – 1877.), suprug austrijske feministkinje i zaštitnice mladih umjetnika, Auguste von Littrow (1819. – 1890.). Njihova nećakinja bila je slikarica Leontina von Littrow (1860. – 1925.) koja je čitav život provela u Opatiji i Rijeci (Dubrović 2016). Oton Kučera bio je profesor u gimnazijama u Vinkovcima, Požezi³ i Zagrebu. Tijekom svojeg boravka u Požezi Oton Kučera osnovao je prvi školski astronomski opservatorij.⁴ Godine 1899. promoviran je na Mudroslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u doktora znanosti tezom o hrvatskom matematičaru i fizičaru Marinu Getaldiću.⁵

Premda je kao mnogi drugi profesori u Austro-Ugarskoj Monarhiji mnogo putovao, Oton Kučera rado je isticao svoje domoljublje i radio

¹ Franjo Kučera i Ida Bošnjaković imali su devetero djece: Otona, Eduarda, Stjepana, Franju, Roberta, Klotildu, Katarinu, Mariju i Helenu.

² Osnovana je 1766. godine u Petrovaradinu odlukom carice Marije Terezije, a 1779. godine gimnazija je prebačena u Vinkovce gdje s potpunim radom započinje 1. studenoga 1780. godine. Bila je prva i jedina gimnazija na području Vojne krajine. Gimnazija se danas zove Gimnazija Matije Antuna Reljkovića.

³ Gimnazija u Požezi osnovana je 1699. godine i jedna je od najstarijih srednjoškolskih ustanova u Hrvatskoj.

⁴ Usput vrijedi spomenuti da je upravo u požeškoj Gimnaziji 6. svibnja 2011. godine s radom započela zvjezdarnica nazvana »Oton Kučera«.

⁵ Disertacija je naslovljena *O Marinu Getaldiću, patriciju dubrovačkom, znamenitom matematiku i fiziku na početku XVII. vijeka*. To je prva disertacija iz povijesti matematike na Sveučilištu u Zagrebu.

Vilhelmina Julie Stenczel. Fotografija iz ostavštine Elze Kučere u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Dr. Oton Kučera. Iz privatne zbirke fotografija Jasne McElroy.

je na tomu da se hrvatsko ime istakne kod hrvatskih znanstvenika iz prošlosti u vrijeme kad to nije bilo uobičajeno činiti.⁶ Primjerice, o Getaldiću je napisao (O. Kučera 1893: 20): »Uz Rugjera Boškovića on je bez dvojbe najslavniji predstavnik hrvatskog naroda u historiji eksaktnih nauka, posebice matematike [...]« (O. Kučera 1893: 20).

Kučera je sve do prvog umirovljenja 1915. godine radio kao profesor više matematike i teorijske fizike s mehanikom na Šumarskoj akademiji Mudroslovnog fakulteta u Zagrebu. No nakon sloma Austro-Ugarske Monarhije i formiranjem nove države, 1920. godine postao je srednjoškolski ravnatelj pri Zemaljskoj kraljevskoj vladi. Potaknuo je osnivanje Zvezdarnice Hrvatskog prirodoslovnog društva na Popovu tornju u Zagrebu i dvaput je bio njezin ravnatelj: prvi put od 1903. do 1913. godine i drugi put od 1920. do 1925. godine. Znakovite su riječi koje je izrekao prigodom otvaranja Zvezdarnice 5. prosinca 1903. godine i kojima je simbolično opisao i svoja znanstvenička stremljenja, koja su, s jedne strane, bila orijentirana prema samoj znanosti, a s druge strane izraz domoljubnog zauzimanja za napredak znanosti u Hrvatskoj (Roša s. a.):

Našemu astronomijskom opservatoriju dvojaka je svrha: 1. da prema svojim instrumentalnim sredstvima i radnim silama doprinosi napredovanju nauke same i 2. da navlastito u hrvatskoj inteligenciji i mladosti širi rezultate ove najuzvišene, najljepše i najsavršenije nauke prirodne, pak da postane neko središte za sve, koji se zanimaju za ovu nauku u hrvatskom narodu.

Od 1909. do 1917. godine bio je predsjednik najstarije hrvatske kulturne institucije, Matice hrvatske, u kojem je svojstvu značajno pridonio popularizaciji znanosti u Hrvatskoj. Također je bio predsjednik Hrvatskog prirodoslovnog društva⁷ koje je osnovano 1885. godine i čiji je prvi predsjednik bio zoolog i pobornik učenja Charlesa Darwina

⁶ To je već uočeno u sekundarnoj literaturi o njemu. Primjerice Tatjana Kren i Branko Hanžek pišu u knjizi posvećenoj Otonu Kučeri: »Oton Kučera je cijelim svojim životom i djelovanjem pokazivao pripadnost hrvatskom narodu i ljubav prema njemu, no nije tajio ni svoje češko porijeklo po muškoj liniji« (Kren, Hanžek, 2013: 9).

⁷ Hrvatsko prirodoslovno društvo osnovano je 1885. godine pod imenom Hrvatsko naravoslovno društvo. Godine 1911. Društvo je pokrenulo poznati časopis *Priroda*.

Spiridon Brusina⁸ (1845. – 1909.). Zajedno s astronomom i geofizičarem Adamom Kuglerom (1886. – 1918.) bio je pokretač publikacije *Almanah Bošković* (Skoko 2008).⁹

Oton Kučera ženio se je dvaput. U već spomenutom prvom braku s Vilhelminom (Vilmom) Stenczel imao je samo jednu kćer, Elzu. U drugom braku s Jelkom Sakač pl. Vojnovečki (1969. – 1928.), dobio je kćeri Nevenku (1896. – 1987.) i Maru (Marija, 1899. – 1939.) te sina Vlaha (1898. – 1983.). Brak Jelke i Otona bio je otežan Jelkinom bolešću, moždanim udarima, od kojih se nikada u potpunosti nije oporavila te nije bila u stanju voditi brojno kućanstvo. Elza je zarana preuzela dio odgovornosti i brige za svoje polusestre i polubrata: rano je ustajala i obavljala kućne poslove prije odlaska na nastavu u Licej. Nema traga da je Jelka tretirala Elzu imalo gore od svoje rođene djece. Zajedno s Otonom nastojala je da Elza dobije što bolju izobrazbu, a iz sačuvane korespondencije razvidno je da je Elza Jelku prihvatila kao drugu majku. Jelka je redovito pisala Elzi, potpisujući se s »mamica« i »ljubi te mamica«. Ipak se je Elza udaljila od Jelke pred kraj njezina života: Jelka se je, kao što piše Elza u jednom pismu 1929. godine, počela ponašati »neodgovorno što je stvorilo jaz među nama«. No usprkos tomu, maćehina smrt ju je pogodila.

Djeca Otona Kučere iz drugog braka imala su raznolike sudbine. Sin Vlaho, premda je bio jedini od Kučerine djece koji nije završio tehnički ili prirodnoznanstveni studij, odvažio se krenuti očevim stopama te je 1959. godine objavio knjigu *Praktični astronom ili promatranje naše nebo*. Radi se o popularno-znanstvenom djelu u kojem Vlaho objašnjava kako se može izraditi kućni teleskop, promatrati nebo, uočiti i razumjeti osnovne astronomske pojave. Predstavljao se, što je vidljivo iz njegovih pisama Elzi, kao privredni ekspert i astronom. Sa sestrom Elzom, kao što je već rečeno, nije bio u dobrim odnosima. Sačuvano je sedam

⁸ Autor je poznatih djela *Prirodopisne znanosti, osobito zoologičke, uopće i kod nas* (1876.) te *Zoologija i Hrvati* (1886.).

⁹ U časopisu *Almanah Bošković* objavljivali su se tekstovi iz povijesti znanosti, efermeride i tekstovi o Ruđeru Boškoviću. Časopis je uz dugačke prekide izlazio od 1918. do 1976. godine.

pisama koje je Vlaho uputio Elzi. Najzanimljivije je ono u kojem joj se zahvaljuje što se je u korist njegove djece odrekla ostavštine koja joj je pripala nakon smrti sestre Mare. Prva supruga mu je bila estonsko-njemačka slikarica Lucie Buchmeister-Kučera (1890. – 1930.), koja je nakon udaje za Vlahu 1923. godine živjela i djelovala u Zagrebu. Bila je aktivna pri osnivanju Kluba likovnih umjetnica (1927. godine), a umrla je, vjerojatno od tuberkuloze, u Parizu. Druga supruga bila mu je Hertha Kučera rođena Krause (1902. – 1984.).

Kći Nevenka bila je farmaceutkinja, koja se je udala za zagrebačkog odvjetnika Vladimira Crnčića (1892. – 1984.). Iz korespondencije može se zaključiti da se je između dva svjetska rata našla u financijskim problemima i da je to bio jedan od razloga osiromašenja obitelji Kučera. Naime Oton Kučera financijski je pomogao otvaranje ljekarne u Šibeniku u kojoj je radila Nevenka i koja je zbog lošeg upravljanja poslovala s gubicima što je Oton nastavio financijski pokrivati.

Vlaho i Nevenka nisu se baš ponašali prema očevim očekivanjima. U duljem pismu od 16. ožujka 1922. godine Oton piše Elzi¹⁰:

U kući imam mjesto žuđenoga, toliko potrebnoga, a, sudim, i cijelim životom zasluženoga mira – pravi pakao! – Radi skupoće i negospodarstva moj je redovni mjesečni deficit narastao sada na K. 3500 do 4000 mjesečno (tu nema nikakvih odijela i t. d.!), pa treba tu svotu svaki mjesec dobavljati, a to su za mene duševne muke. – Sin, koji je navršio 24 godine, ne samo da ništa ne zaslužuje i da nešto kući pomaže, nego nasuprot na sve strane radi dugove, izostaje cijele noći, ne radi apsolutno ništa u tehnici, izgubio tamo opet 1 godinu, jer koncem prošle godine nije načinio ispita, te se ponovno upisao na drugu godinu tehnike. Sav mu je posao, da traži novaca za putovanja i tobožnju realizaciju svoga patenta, ali pri tom svaki dan spava do 10–12 sati o podne, a ostalo vrijeme – bog zna gdje i što, na večer teater, kavana i t. d. u društvima. – Različiti vjerovnici mene napastuju pismima, grozeći se, da će ga tužiti – a on veselo dalje živi, pumpa, gdje može i čeka nove hiljade, da može otputovati. [Slijedi dugačak opis dugova koje je Vlaho napravio.]

¹⁰ Sva Kučerina korespondencija čuva se pod signaturom Kučera 1972 R 4771a i 4771b: slovo »a« označuje njezina pisma drugima, a slovo »b« pisma drugih njoj. Radi preglednosti teksta u slučajevima kad navodimo nešto iz Kučerine korespondencije, nećemo navoditi signaturu jer bi se stalno ponavljao isti bibliografski unos.

Nevenka ostavila dne. 6. o. mj. svoje mjesto i otišla u Novi Sad svojoj prijateljici; kad će amo doći, ne znam. I to je karakteristično. Nakon pola godine rada ostavlja mjesto, a da nema novog i ide na 14 dana zabavljanja! Nije joj žao, što svaki dan gubi oko 200 K svojim neradom, a prištednju veselo potroši.

Mlađa kći Mara bila je liječnica koja je, sudeći prema sačuvanoj korespondenciji, bila najbliža polusestri Elzi. Mara je Elzu zvala *Pipica*, a Elza Maru *Mače*. Ipak, iz jednog Elzina pisma iz 1929. godine saznali smo da je oko sredine 1928. godine došlo do svađe između nje i Mare, jer je Mara »prešla na Vlahovu stranu«, i za Elzu je to bio rez nakon kojeg se ona »povukla«. Nakon toga komunikacija među njima postala je formalnija i hladnija nego prije: u istom pismu Elza je napisala da ju je ta svađa pogodila, jer je voljela Maru, no zbog toga što je Mara podržala Vlahu, za Elzu je bila točka bez povratka: »[...] tu ne mogu napraviti nikakav kompromis«, zapisala je. Mara je studirala medicinu u Parizu, Beču i Berlinu. Mara Kučera zajedno je s poznatim srpskim liječnikom Vasom Savićem (1885. – 1939.) živjela i radila u Topolšici u Sloveniji gdje su osnovali dječji sanatorij za borbu protiv tuberkuloze, bolesti koja je bila osobito smrtonosna u ondašnjoj Jugoslaviji. Zajedno su počinili samoubojstvo 4. veljače 1939. godine u Beogradu, nedugo nakon preseljenja u taj grad, o čemu su izvijestile sve jugoslavenske novine. Riječi utjehe Elzi Kučeri tom prilikom su između ostalih poslali filozof Pavao Vuk-Pavlović i glumica Bela Krleža.

Kakav je odnos bio Elze i Otona, najbolje svjedoči pismo koje je Oton poslao kćeri pošto je bila položila maturu, 1. kolovoza 1902. godine:

Otkad si položila maturu preživam neprestano to neobično ugodno čuvstvo, da si svršila licej i to mi je tako ugodno i voljko svaki dan, kad mislim na Tebe. Sad si već moja velika kći, s kojom se pravom mogu ponositi u dosadanjem njezinu životu i radu, koja mi je mnogo sretnih časova priredila.

Sad si na pragu samostalnosti, gdje treba, da već stvaraš sama zrele sudove o svem, što se zbiva oko Tebe i što se navlastito Tebe tiče, i da stvaraš po malo i samostalno odluke za svoj način živovanja, pa da ih onda ustrajnošću izvodiš. Prestaje po malo vrijeme, gdje si bila sasvim pod vodstvom a svita vrijeme samostalnoga mišljenja i odlučivanja i rada! Dao Boga da i ova nova epoha u Tvome životu ne osramoti staru, a ja sam čvrsto uvjeren, da neće!

Poradi toga, moja draga Elzo, red je i moja je želja, da Ti od sada ne čekaš na naše odluke, već da meni ili mami iznosiš sama svoja mišljenja, svoje želje i svoje odluke, pa da Ti ja mogu onda savjetom osnovanim na većem iskustvu pomoći u izvođenju njihovu, koliko je do nas.

Elza je odgojena u izrazito intelektualnoj sredini zahvaljujući svom ocu i njegovim svestranim interesima te prijateljstvima s istaknutim hrvatskim intelektualcima. Sate i sate provodila je u zagrebačkoj zvjezdarnici promatrajući nebo, neki puta bi i cijelu noć ostajala tamo, a te se uspomene rado sjećala pod stare dane. Otac ju je usmjeravao te poticao u studiranju i učenju. I nakon njezine mature, kad je otišla na studije, ostali su si bliski i to ne samo kao otac i kći, već i kao prijatelji koji se razumiju na svim razinama. Kad god je netko od njih bio udaljen od drugoga, slali su si pisma, dijelili su svoja intimna razmišljanja, brige, probleme: imamo dojam da nisu imali nikakve zadržke jedno pred drugime.

Prema Otonu Kučeri nazvan je planetoid 7364 Otonkucera. Za života napisao je više knjiga: *Naše nebo* ((1895.), mnoga kasnija izdanja), *Vrieme – crtice iz meteorologije* (1897.), *Magnetizam i elektricitet* (1897.), *Aritmetika i algebra za više razrede srednjih i njima sličnih škola* (1899.), *Valovi i zrake* (1903.), *Gibanja i sile: crtice iz mehanike neba i zemlje* (1915.), *Letičovjek* (1915.), *Telegraf i telefon bez žica* (T. B. Ž.) (1923.) i dr. Oton Kučera jedan je od naših najznačajnijih astronoma i popularizatora znanosti kojega se djela još dan danas čitaju i kojega živahan stil pisanja raspiruje želju za astronomijom osobito među mlađim čitateljima.

Majka Elze Kučere bila je Vilhelmina Julie Stenczel rođena u Vinkovačkom Novom Selu (Neudorfu) 1862. godine. Njezin otac bio je evangelički pastor Karl Stenczel, navodno dobro obrazovan vjeroučitelj, a majčino ime bilo je Laura Mokry. Iz dokumenta iz ostavštine Elze Kučere Stenczel (1877. – 1883.) vidljivo je da je njezina majka boravila neko vrijeme u Beču gdje je u malu crnu bilježnicu, od svega pedesetak stranica, zapisivala opservacije i razmišljanja. Taj svojevrsan dnevnički zapis boravka u Beču započinje nadnevkom 10. kolovoza 1883. godine, dakle nakon udaje za Otona Kučeru. Sačuvana je i bilježnica iz

1880. godine, također svojevrsni dnevnik, u kojem je na hrvatskom, mađarskom i njemačkom opisivala svoj boravak u Beču, ubacivši tu i tamo pokoju kraću pjesmu (Kučera 1972: R 4774). U bilježnici iz 1877. godine, gdje na korici s unutrašnje strane piše *Meine Geheimnisse!* (*Moje tajne!*), sačuvani su Vilmini tekstovi na mađarskom i hrvatskom jeziku. Za Otona Kučeru udala se je u Vinkovcima 1882. godine: njoj je bilo dvadeset, a Otonu dvadeset i pet godina. Godinu dana poslije rodila im se jedina kći, Elza. Vilma Kučera umrla je s dvadeset i osam godina, 1890. godine, ostavivši iza sebe sedmogodišnju curicu. Iz svega navedenoga vidljivo je da je i Elzina majka bila talentirana i obrazovana žena koja je baratala jezicima koji su tada bili zastupljeni u Austro-Ugarskoj Monarhiji.

Na kraju treba nešto reći o obitelji koja je imala značajnu ulogu u životu Elze Kučere, obitelji Cvetko. Nakon osiromašenja u prvoj polovici dvadesetih godina, Oton i Elza bili su prisiljeni prodati kuću u Jurjevskoj i preselili su se u nešto veći stan u Mlinarskoj ulici na broju 9E. Stanarina je bila na rubu njihove platežne moći, no Elza je inzistirala na tomu da ostanu u boljem stanu kako bi njezin otac imao svoj mir. Upravo radi očuvanja tog mira Elza je u jednom času odlučno odbila Vlaha koji se je, financijski potpuno propavši, želio useliti k ocu u njegovu sobu, što je ostarjeli Oton bio sklon prihvatiti. U vođenju kućanstva trebali su pomoć i tako su došli do Slavice Loborec, koja je bila prvo njihova kućna pomoćnica, a nakon svoje udaje 1935. godine za Ivana Cvetka ostala je Elzina prijateljica. Prema svjedočanstvu njezine kćeri Jasne, rođene 1936. godine, Slavica nije završila nikakvu školu, a Elza ju je učila pisati i čitati. Sačuvane su razglednice koje je Slavica slala Elzi, napisane nespretnim i ukočenim rukopisom.

Nakon kraja Drugog svjetskog rata, a bojeći se prisilnog useljavanja nepoznatih ljudi, Elza je k sebi, u taj mali skromni stan, pozvala obitelj Cvetko što su oni rado prihvatili. Elza je posebno bila vezana za malu Jasnu koju je od njezina djetinjstva počela učiti njemački jezik i književnost. Posebno je za nju napravila mali spomenar u koji je napisala osam pjesama posvećenih njoj. Jasna je Elzu nazivala, jednostavno, »doktorica«. I kasnije je Elza u svojoj korespondenciji često spominjala

Elza Kučera i Jasna Cvetko. Iz privatne zbirke fotografija Jasne McElroy.

Jasnu, njezinu udaju, sina Mihajla, danas uglednog zagrebačkog ginekologa, i događaje vezane uz njih. Posebno je bila zadovoljna Jasinom svadbom koja se je održala u Kučerinu stanu i na kojoj je bilo pedesetak uzvanika. Koliko su bili povezani govori i to da je obitelj Cvetko pokopana u grobu zajedno s Elzom Kučerom.

Školovanje Elze Kučere

Osnovno i srednje školovanje

Elza Kučera završila je osnovnu školu 1894. godine u Bakru sa sljedećim uspjehom (Kučera 1972: R 4743/7):

- Nauk vjere – vrlo dobro
- Hrvatski ili srpski jezik i to:
  - Čitanje – vrlo dobro
  - Slovnica – vrlo dobro
  - Usmeni i pisani izraz misli – vrlo dobro
- Računstvo i geometrijsko oblikovanje – vrlo dobro
- Stvarna obuka – vrlo dobro
- Krasopis – vrlo dobro
- Svjetovno i crkveno pjevanje – dobro
- Gimnastika – vrlo dobro
- Ženski ručni rad i kućanstvo – vrlo dobro.

Uz polaganje ispita za četiri razreda osnovne škole u Bakru vezana je jedna anegdota koju je u svom članku »Prilog dr. Elza Kučera (Uz 85-godišnjicu rođenja)« napisala Nada Lahman-Kuzmić: »Na prvo pitanje u njenom školskom životu 'Zašto smo na svijetu?' – a postavio joj ga vjeroučitelj kada je kao privatistica 1894. u Bakru polagala ispit za četiri razreda osnovne škole – odgovorila je nakon trenutačnog razmišljanja 'Ja to ne znam, a mislim da to ni moj tata ne zna'« (Lahman-Kuzmić 1969: 91).

Oton Kučera počeo je 1892. godine raditi kao profesor u Kraljevskoj realnoj gimnaziji u Zagrebu, koja se je 1895. godine preselila u novu zgradu, današnji Muzej Mimara, sagrađenoj zaslugom tadašnjega predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu Hrvatsko-slavonske vlade

dr. Isidora Kršnjavog (1845. – 1927.). Iste 1895. godine u Zagrebu Oton Kučera drugi put se oženio. U to vrijeme Elza Kučera boravila je s ocem i pomajkom u Zagrebu, gdje je od školske godine 1894./1895. do 1901./1902. pohađala Ženski licej. Ženski licej je institucija osnovana 1892. godine u Zagrebu, koja je odigrala značajnu ulogu u ženskoj emancipaciji u Hrvatskoj, kako svjedoči Ida Ograjšek Gorenjak: »Otvaranjem Liceja djevojkama se omogućio pristup 'muškom' sustavu znanja, otvorio put ka ulasku na sveučilište i uključivanju u zanimanja bijelih ovratnika i stoga bi se moglo upravo taj događaj staviti na sam početak laganog procesa redefinicije uloge žene u društvu u Hrvatskoj« (Ograjšek Gorenjak 2006: 149).

Školovanje u Liceju trajalo je osam godina, a učenice su mogle odabrati između tri smjera: pedagoškog, latinskog (klasičnog) i općeg (Ograjšek Gorenjak 2006: 158). Prema izboru predmeta koje je Kučera slušala možemo zaključiti da je odabrala opći smjer. Naime »Tri su se smjera, u suštini, međusobno razlikovala jedino po odabiru relativno obaveznoga predmeta – engleskog jezika, latinskog jezika ili pedagogije – ali i po tome što je za polaznice pedagoškoga smjera bila predviđena i četverogodišnja praktična nastava u obliku hospitiranja na Vježbaonici koja je djelovala u sklopu Liceja« (Topolovec 2008).

Kučerine profesorice u Liceju bile su redom poznate i afirmirane učiteljice i intelektualke. Učiteljica hrvatskog jezika i razredna nadstojnica bila joj je književnica Jagoda Truhelka, njemački jezik predavala joj je književnica i prevoditeljica, rodom Austrijanka Camilla Lucerna, francuski pjesnikinja i prevoditeljica Štefa Iskra Kršnjavi, a engleski Natalie Wickerhauser koja je i potaknula otvaranje Liceja. Sa svima njima Kučera je cijeli život ostala u bliskim i prijateljskim odnosima te su se redovito jedna drugoj javljale pismima i dopisnicama. Od ostalih profesora možemo istaknuti klasičnog filologa Julija Golika, kasnijeg rektora zagrebačkog sveučilišta (1917. – 1918.) koji joj je bio nastavnik »filozofijske propedeutike«.

Upoznajmo nešto detaljnije Elzine profesorice iz Liceja.

Jagoda Truhelka (1869. – 1957.) završila je Učiteljsku školu u Zagrebu, a njezino prvo radno mjesto učiteljice bilo je u rodnom Osi-

jeku u gornjogradskoj Djevojačkoj školi. Uslijedila su radna mjesta u Gospiću, Zagrebu, Banja Luci i Sarajevu. Među prvim ženama postala je izvanredna slušateljica na Sveučilištu u Zagrebu. Nakon umirovljenja 1923. godine posvetila se je književnom radu. Pisala je pripovijetke i romane, a najpoznatija je po trilogiji *Gospine trešnje*, *Zlatni danci te Crni i bijeli dani*. Značajan je njezin psihološki roman *Plein air* u čijem središtu se nalazi ženski lik i u kojem obrađuje problem braka i prava žena. Umrkla je u Zagrebu i pokopana je na Mirogoju.

Camilla Lucerna (1868. – 1963.) svakako je jedna od obrazovanijih žena s kraja 19. i početka 20. stoljeća na našim prostorima. Učiteljsku školu završila je 1894. godine u Klagenfurtu, a germanistiku i slavistiku na Sveučilištu u Beču 1907. godine. Bila je učiteljica u Zagrebu i Gospiću, a od 1895. pa sve do umirovljenja 1919. godine predavala je njemački jezik na Ženskom liceju u Zagrebu. Pisala je poeziju, drame (*Tko je kriv?*, *Mala glumica*, *Na ruševinama*, *Jedinac*), i komediju na njemačkom jeziku (*Reseda*). U svojim djelima tematizirala je žensku podijeljenost između obitelji i karijere. Posebno se zanimala za djela J. W. von Goethea. Također je prevodila djela hrvatskih književnika Marka Marulića, Petra Preradovića, Augusta Šenoa, Ivana Mažuranića i dr.) na njemački jezik. Pokopana je na Mirogoju u istom grobu s Elzom Kučerom.

Štefa Iskra Kršnjavi (1869. – 1952.) studirala je na Sveučilištu u Bernu i slušala je predavanja iz književnosti na Sorbonni u Parizu. Od 1895. godine, pa sve do umirovljenja 1925. godine radila je u Ženskom liceju u Zagrebu. Prevodila je s francuskog i mađarskog jezika. Bila je supruga političara, književnika, povjesničara umjetnosti i slikara Isidora Kršnjavog. Umrkla je u Zagrebu. Štefa Kršnjavi je povodom smrti Otona Kučere 2. siječnja 1932. godine Elzi poslala nježno i toplo pismo u kojem piše:

Moja draga, draga Elza, ne znam što da ti rečem. Stojim bez riječi. Ništa, ništa ne znam reći. Htjela bih te samo zagrliti, na srce te pritisnuti, držati te u naručju ko malo dijete. Jedino to bih mogla.

Natalie (Natalija) Wickerhauser (1853. – 1906.) studirala je engleski jezik na King's College u Londonu. Potaknula je 1892. godine otvaranje

Ženskog liceja u Zagrebu na kojem je predavala engleski jezik. Objavila je neka djela na njemačkom jeziku: *Eine methodisch-ästhetische Skizze in Anschluss an Goethes Iphigenie* (Jedna metodičko-estetička skica u dodatku Goetheove Ifigenije, 1897.) i *Den Vereinsamten* (Osamljeni, 1905.). Treba spomenuti njezin tekst »O direktnoj metodi o obučavanju živih stranih jezika« koji je objavljen 1905. godine u *Nastavnom vjesniku*. Umrula je u Zagrebu. Camilla Lucerna napisala je spomenicu Natalie Wickerhauser 1909. godine. Sačuvan je tekst koji je Kučera napisala povodom smrti Natalie Wickerhauser (Kučera 1972: R4750/6). U njemu je navela, uz ostale bibliografske podatke, kako je Wickerhauser bila aktivna u borbi za ženska pitanja. Također je navela kako je Wickerhauser bila prva žena koja je na Filozofskom fakultetu u Marburgu bila vanjska slušateljica gdje je provela ljetni semestar 1895. godine.

Svojim razumijevanjem i pažljivošću spomenute nastavnice omogućile su Elzi Kučeri pismeno polaganje ispita. Zbog mucavosti Kučeri je usmeno odgovaranje bilo otežano i osjećala se zbog toga vrlo neugodno.

Završni ispit (maturu) Kučera je položila 1902. godine s ovim ocjenama (Kučera 1972: R 4743/8):

Nauk vjere – izvrstan
 Hrvatski ili srpski jezik – veoma dobar
 Njemački jezik – veoma dobar
 Francuski jezik – veoma dobar
 Engleski jezik – veoma dobar
 Svjetska književnost – izvrstan
 Povjesnica – veoma dobar
 Zemljopis – veoma dobar
 Matematika – veoma dobar
 Prirodopis – veoma dobar
 Fizika – veoma dobar
 Risanje – izvrstan
 Vladanje – uzorno.

Važno svjedočanstvo o njezinim srednjoškolskim danima i raspoloženjima pronalazimo u Kučerinoj poeziji koju je u tom razdoblju posebno intenzivno pisala i objavljivala. U njoj je ona progovorila o nedostatku majčinske ljubavi i o samotnom odrastanju. Pisala je i o rastanku od

voljene lutke s kojom je dijelila svoju svakodnevicu što se može shvatiti kao rastanak od djetinjstva. U dodatku I. donosimo neke Kučerine pjesme koje govore zapravo autobiografski svjedoče o nekim njezinim mladeničkim razmišljanjima.

Studiji u Beču, Zagrebu i Zürichu

Elza Kučera provela je sedam godina studirajući. Krenula je na studij u Beč 1902. godine. Kako tamo nije mogla biti redovna studentica, godinu dana kasnije vratila se u Zagreb, gdje je pohađala sveučilišna predavanja od 1903. do 1905. godine. Te godine otišla je u Zürich gdje je ostala do 1909. godine kad je stekla titulu doktorice znanosti. U tom času postala je prva Hrvatica rođena u Hrvatskoj s titulom doktorice filozofije.

No idemo po redu. Nakon Liceja, 1902. godine, Kučera je željela nastaviti svoje obrazovanje, pa je iste godine upisala Privatschule für Kaufmännische Lehrfächer für Mädchen und Frauen (Privatna škola za trgovačke predmete za djevojke i žene) u Beču, gdje je živjela kod obitelji svojeg strica Arpada i njegove supruge Melanije. Od početka bilo je jasno da je izbor te škole privremeno rješenje, o čemu svjedoči njezina korespondencija s ocem. Oton piše Elzi 4. veljače 1903. godine:

No i trgovačke ćeš se valjda riješiti jedno: to po mojoj osnovi niti nije Tvoje definitivno zvanje, u kojem ćeš se utopiti, nego tek Notnagel [preneseno: spas u nevolji] za svaki slučaj, da imaš nešto, ako ne bude drukčije moguće živjeti.

Zanimljiv je i nastavak ovoga pisma:

Tvoje definitivno zvanje ostaje po prijedlogu Lucerne književnost. Za to ću se ja ogledati ovdje, da dobiješ, ako može biti, kakvu malu zgodnu službicu, koja te neće smetati u daljem studiju na sveučilištu. Ne nađe li se, nećeš primiti nikakve službe, nego ćeš nastaviti filozofiju i slavistiku ovdje na sveučilištu po našoj osnovi još dvije godine, a onda bi 4. godinu opet otišla u Zürich, da položiš tamo doktorat. To je naš program za Tebe, ako ostanemo na životu. No može se on možda malo u čem i promijeniti, ali u glavnom bi takvi ostao.

Ako budemo mama i ja živi, već se za to naći novaca. Trgovačka zasluga je pri tom sporedna stvar. Mislim, da i Ti tako nekako sebi želiš bližu budućnost.

Ponešto od tih planova se je i ostvarilo. Paralelno s pohađanjem te trgovačke škole, Kučera je na bečkom sveučilištu slušala predavanja iz specijalne filozofije i psihologije. Treba napomenuti kako se Elza uspjela upisati na bečko sveučilište iako je to bila isključivo privilegija Austrijanki. Doduše kao žena nije mogla postati redovna studentica pa su joj ostale dvije mogućnosti: upisati se kao hospitantica ili kao izvanredna slušačica, pri čemu je kao hospitantica imala manja prava nego kao izvanredna slušačica. Oton je sugerirao da njezin ujak Arpad iskoristi svoje privilegije, koje je imao kao visoko pozicioniran vojni liječnik, i pomogne joj upisati se kao izvanredna studentica, no nisu uspjeli u tomu. Mimo želje za studijem, jedan od važnijih razloga Kučerina boravka u Beču, sudeći prema korespondenciji koju je imala za to vrijeme s ocem, bio je pokušaj rješavanja njezine govorne mane, no čini se da mnogi posjeti liječnicima i psihijatrima nisu urodili plodom što je kod nje izazvalo malodušje.

Nakon Beča, gdje se nije bila najbolje snašla, Kučera se vratila u Zagreb. Tu je boravila od zimskog semestra 1903. do ljetnog semestra 1905. upisana kao izvanredna studentica na Mudroslovnom fakultetu Kraljevskog sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu. Premda je zagrebačko sveučilište od 1901. godine primalo žene u redovni studij (Luetić 2006), nije sasvim jasno zašto se Kučera nije upisala kao redovna, već kao izvanredna studentica. Iz već spomenute korespondencije s ocem, ispada da opcija stjecanja doktorske titule na zagrebačkom sveučilištu uopće nije bila na stolu kao opcija. Pretpostavljamo da je, u dogovoru s ocem, procijenila da u Zürichu može dobiti obrazovanje koje više odgovara njezinim interesima, a to je psihologija koja u prvom desetljeću dvadesetog stoljeća u Hrvatskoj još nije bila ni u povojima. Primjerice, Vladimir Dvorniković u dugačkom popularnom članku u kojem želi psihologiju približiti ovim krajevima piše još 1921. godine: »Nova psihologija jedva da je i provirila na naša vrata« (Dvorniković 1921: 488). Dakle ako je oko 1905. godine Kučera željela slušati predmete iz psihologije, doista nije imala što tražiti na zagrebačkom sveučilištu. A i upitno je kako je tih prvih godina nakon što je ženama bilo dozvoljeno studiranje na Sveučilištu u Zagrebu tradicionalistički orijentiran odsjek

za filozofiju gledao na to da žene doktoriraju baš filozofiju. Kučera je 1905. godine otišla u Zürich na studije. Možemo ovdje spomenuti i to da je Oton bio dobro upoznat s radovima profesora u Zürichu i savjetovao ju je u pismima koja predavanja da sluša i zašto. Marljiva i talentirana studentica doktorirala je 1909. godine filozofiju tezom *Die Erkenntnistheorie von Thomas Brown: eine historische Studie (Spoznajna teorija Thomasa Browna: povijesna studija)*, a mentor joj je bio njemački filozof i psiholog Gustav Störring. Kako smo već napomenuli, Elza Kučera bila je vrlo ponosna na svoju titulu, voljela je da je ljudi oslovljavaju s »doktorica« i često si je u potpisu pridodavala »Dr.«.

Kao zanimljivost možemo spomenuti da joj je »treći« predmet na studiju bio povijest umjetnosti, a da se nijedan od njezinih tiskanih ni rukopisnih radova ne bavi temom koja bi se mogla barem približno svrstati pod temu povijesti likovnih umjetnosti. Kučera se sama u mladosti bavila poezijom i interes za poeziju ju je pratio cijelog života, no o likovnoj umjetnosti nije ništa napisala.

Ciriški dani Elze Kučere bili su podijeljeni između studenskih obaveza i druženja s kolegama. Ozbiljnoj studentici učenje i odlasci na predavanja te sudjelovanje u Störringovim ispitivanjima oduzimali su dosta vremena. U svojoj iznajmljenoj sobici pripremala se je za ispite i seminare. Buka, glasna vriska djece često su je ometali u njezinom radu. No njezina predanost temama kojima se je bavila osigurala joj je epitet dobre, marljive i zainteresirane studentice. Bila je cijenjena među svojim kolegama, pa je tako sastavljala detaljna skripta iz pojedinih predmeta koja su kolege od nje prepisivali.

Osim studiranjem, kao što saznajemo iz njezine korespondencije, Kučera je imala i bogati društveni život u Zürichu. Često je posjećivala svoje kolege, šetali su gradom i razgovarali. Novčana oskudica bila je njezina svakodnevnica, no uvijek je moralo biti novaca za drva i čaj: nerijetko njezini imućniji kolege dolazili krajem mjeseca k njoj na grijanje i topli napitak. S kolegama je ostala u dobrim i prisnim odnosima i nakon završetka studija. Među njima nastavljen je korespondencija i posjećivanje, pa čak i suradnja. U starijim godinama Kučera se je rado sjećala svojih ciriških dana kao i prijatelja koje je tamo stekla. Kako je

sama spomenula to su bili njezini najsretniji dani. Navela je kako se njezin kasniji život nije uvelike razlikovao od onog koji je vodila kao studentica u Zürichu. Radila je i učila stvari koje su je zanimale i koje je voljela.

O tome koliko je Elza Kučera bila dobra i talentirana studentica saznajemo također iz pisma nastavnice iz Liceja Marije Jambrišak (1847. – 1937.), koja joj je u pismu od 10. prosinca 1905. godine napisala:

[...] u Vas ima mara i žara za znanjem – ima dara i potrebnoga poleta – pa je evio uspjeh osiguran. Osvjedočena sam da ćete vrativši se u domovinu biti joj vazda i na ponos i na korist.

Sama Kučera, iako je iz Züricha slala dosta pisama, u njima se osvrće više na svoju svakodnevnicu nego na život u Zürichu. Nasreću, imamo svjedočanstvo Vere Philippović (o njoj više na str. 45–46) koja je koju godinu prije Kučere boravila na studiju u Zürichu. Ona je u tekstu objavljenom 1903. u *Domaćem ognjištu* opisala svoja iskustva iz Züricha. Ovdje prenosimo dio tog teksta budući da slikoviti opis vjerojatno odgovara onomu što je Kučera mogla i sama proživljavati koju godinu kasnije (Philippovich 1903: 6–7):

Kad sam se, svršivši zagrebački licej, obratila na sveučilišta u Austriji, Njemačkoj i Švicarskoj, bila je jedina züriška univerza, koja mi je odgovorila, da mogu s mojom naobrazbom i svršenim naucima na njoj biti imatrikulirana kao redovita slušateljica sa svim istim pravima i dužnostima (mit denselben Rechten und Pflichten) kao muškarci. Kolikog li veselja za mene! Dakle, pomislih, univerza i profesorski kolegij (Professoren – Collegium) podaje djevojkama ista prava, za cijelo će i ine prilike na sveučilištu – kolegijalnost, saobraćaj i t. d. – biti jednako povoljne. I ne prevarih se. – I u tom pogledu opet je züriška univerza najnaprednija. Ponajprije ugodno je tamo to, što se svaka studentkinja ne gleda kao deseto čudo, već što ona može mirno svojim putem, ne obazirući se ni na koga, što se sve čini samo po sebi razumljivim, što su gospoda već tako navikli na kolegice – i s ponosom mogu reći – rado navikli; što je saobraćaj ugodan i neusiljen. Uvidili su, da imade među djevojkama zaista onakovih, koje kod viših nauka imaju samo jednu misao: steći što veće znanje i time samostalnost, – što više mjesto u socijalnom životu, koje im pravom dolikuje, dakako ako one sa svoje strane opet odgovaraju svim pravednim zahtjevima. – Daleko bi me vodila ta misao, ali meni se vratiti mome predmetu – k studentkinji. Kako rekoh – a

govorim iz petogodišnjeg iskustva – djevojka u Zürichu može naći najljepše naukovne odnošaje, pa zato se i ne čudimo, da tamošnju univerzu polazi pol druga stotina [sic] studentkinja. Osim toga mnoge djevojke, koje, pošto im manjka posvemašnja prednauka (Vorstudie), samo kao hospitantice polaze nekoja predavanja, bilo da se pripreme za strukovni učiteljski ispit, bilo da čuju samo za vlastito veselje koje predavanje.

Sa sviju strana svijeta dolaze djevojke i gospode na zürišku univerzu. Najviše je posjećen medicinski fakultet, a među njima opet ponajviše ih je Ruskinja. [...] Od inih slavenskih država častan je broj Bugarkinja, koje najviše odabiru pedagoginju i filozofiju, jer ih sama država tamo šalje, da si uzgoji vrlo pedagoškinje, koje će zemlji opet uzgojiti vrlo sinove i kćeri. Srpkinja, Poljakinja, Českinja i – last not least – naših Hrvatica ima također u lijepom broju, koje se posvećuju raznolikim strukama i zaista ponosom mogu reći, da šire lijep glas o slavenskim narodima. [...]

Summa summarum – svršava pisac – studentkinja spada upravo tako u naš kulturni svijet, kao što student, jer je on svakako jedan faktor daljnje razvitka muškog spola. Znajuća žena uvijek je više vrijedna od neznajuće. Sve protivne tvrdnje iskazale su se kao zabluda.

Ovdje bismo trebali reći nekoliko riječi o visokoškolskom obrazovanju žena.¹¹ U zadnjih pedesetak godina mnogo se piše o obrazovanju žena što je posebice bilo potaknuto tiskom vrlo utjecajne knjige *Drugi spol* Simone de Beauvoir, objavljene 1949. godine. Stoga posebno čudi da nije lako pronaći neki detaljniji pregled visokoškolskog obrazovanja žena u povijesti Europe. Pojedina sveučilišta tu i tamo objavljuju kraće preglede situacije u vlastitoj prošlosti, no svakako nedostaje neki temeljitiji i potpuniji pregled koji bi osvijetlio prošlost ženskog visokog obrazovanja na kontinentu.

Kučera je 1909. godine promovirana u doktoricu filozofije na Sveučilištu u Zürichu i, kako smo to već više puta spomenuli, postala je prva Hrvatica rođena u Hrvatskoj koja je promovirana u doktoricu filozofije.¹² Na istom je sveučilištu 1878. godine filozofiju doktorirala

¹¹ Djelomično je o toj temi objavljeno u članku »Kučera kao filozofkinja« (Boršić 2019: 493–496), ovdje ćemo sažeti neke momente iz tog članka i dodati neke nove.

¹² Ponekad se u rijetkoj literaturi o Elzi Kučeri neispravno navodi da je doktorirala psihologiju. Primjerice, taj se podatak može pronaći u natuknici »Kučera, Elza« u mrežnom izdanju *Hrvatske enciklopedije* koju izdaje Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«.

Helene Druskowitz (1856. – 1918.) koja je rođena u okolici Beča, a koja je po ocu bila hrvatskog porijekla i koju smatramo prvom Hrvaticom uopće koja je dobila doktorsku titulu. Ponegdje se navodi da je prva doktorica filozofije u nas Ivana Rossi (1892. – 1963.): ona je godine 1916. na zagrebačkom sveučilištu promovirana u doktoricu filozofije i time je postala prva promovirana filozofkinja na tom sveučilištu. No Kučera je promovirana u doktoricu filozofije sedam godina ranije u Zürichu, pa samim time ne bismo trebali smatrati Rossi prvom doktoricom filozofije u nas tim više što je Kučera rođena u Hrvatskoj i što je čitav radni vijek provela također u Hrvatskoj.

Poznato je da su žene sve do druge polovice devetnaestog stoljeća teško mogle pristupiti sveučilištu. Kao prva žena koja je uopće stekla doktorsku titulu spominje se Mlečanka Elena Cornaro Piscopia (1646. – 1684.) koja je, doslovno, bila okrunjena i proglašena »magistra et doctrix philosophiae« na iznimno svečanoj ceremoniji u padovanskoj katedrali 1678. godine. No u slučaju Elene Cornaro Piscopije, kao u slučaju žena koje se spominju na sveučilištima prije nje, kao i onih poslije nje sve skoro do kraja devetnaestog stoljeća, uvijek se radilo o ekonomski privilegiranim i iznimno talentiranim, možda čak genijalnim ženama. Često je studiranje žena bilo povezano s nekim egzotičnim pričama: spominje se Bettisia Gozzadini iz 13. stoljeća, koja se je navodno pre-rušila u muškarca kako bi mogla studirati ili Novella d'Andrea iz 14. stoljeća koja je smjela razgovarati s muškim studentima samo skrivena zavjesom ili velom kako ih ne bi izludila svojom ljepotom. Pustimo li po strane ovakve povijesne kuriozitete, prije druge polovice devetnaestog stoljeća nema ni riječi o tome da bi neka »obična« žena imala što tražiti na ikojem sveučilištu.

Teško je sa sigurnošću utvrditi koje je sveučilište prvo dopustilo ženama da studiraju. Kao prva žena koja je 1861. godine stekla baka-laureat na Sveučilištu u Lyonu spominje se Francuskinja Julie-Victoire Daubié (1824. – 1874.). Na Sveučilištu u Londonu je 1869. godine

Nasuprot tomu u mrežnom izdanju *Hrvatskog biografskog leksikona* piše ispravno da je studirala filozofiju i to doktorirala (Šojat 2013).

devet kandidatkinja pristupilo pred sedamnaesticom ispitivača »općem ispitu za žene«. Od devet kandidatkinja njih šest položilo je ispit i time su postale prve žene u Engleskoj koje su završile visokoškolsko obrazovanje.

U Njemačkoj su oko 1870. godine počeli sa sporadičnim upisivanjem žena na neka sveučilišta. Ipak većina sveučilišta nije ženama omogućila pravo stjecanja diplome sve do 1900. godine, a na nekim sveučilištima čak i kasnije.

U Beču je tek u zadnjim godinama devetnaestog stoljeća bilo dopušteno ženama stjecati doktorate. Prvi ženski doktorat bio je iz medicine, slijedila je klasična filologija, matematika i fizika, romanska filologija itd. Prva promovirana filozofkinja bila je Gisela Rubel-Schäfer (1876. – 1942.), koja je doktorirala 1903. godine. Nakon nje je 1907. godine promovirana Julie Kassowitz (1854. – 1938.), pa 1911. Olga Hahn-Neurath (1882. – 1937.) koja je zajedno sa svojim bratom, slavnom matematičarem Hansom Hahnom (1879. – 1934.), svojim mužem, Ottom Neurathom (1882. – 1945.), filozofima Moritzom Schlickom (1882. – 1936.) i Rudolfom Carnapom (1891. – 1970.) te drugima, osnovala slavni *Bečki krug*. U dvadesetak godina koliko je ženama bilo dozvoljeno stjecanje doktorskih titula na Sveučilištu u Beču, filozofiju je doktoriralo svega četiri žene od ukupno njih četiristotinjak.¹³

Postoje neki pokazatelji koji govore o tome da ozračje u Beču nije bilo povoljno za filozofkinje. Prvo, *fin de siècle* u Beču jednako kao i u drugim mjestima njemačkog govornog područja bio je razdoblje djelomično izrazitog ženomrstva. Pišu se knjige i »znanstveni« radovi o ženama kao »po prirodi frigidnima« ili »mnogo pohotnijima od muškaraca«. Među relativno uglednim znanstvenicima onog doba,

¹³ Do tih podataka nije baš lako doći i različiti izvori navode različite žene i različite godine. Naposljetku smo se pouzdali u dva »najsirovija« i najstarija izvora. Prvi je »Verzeichniss promovierter Frauen an der Universität Wien, 1897–1923«; radi se o neobjavljenoj rukopisnoj knjizi iz 1923. godine koja sadrži samo popis imena žena koje su doktorirale na bečkom sveučilištu i godina kad su doktorirale u tom razdoblju bez navođenja u kojem su znanstvenom području ili polju promovirale. Podatke iz te knjige smo uspoređivali s nešto rječitijim podacima koji se mogu naći u »Rigoroosenakten der Philosophischen Fakultät« koji se nalazi u digitaliziranom arhivu bečkog sveučilišta.

kao što su to bili Paul Julius Möbius i Otto Weininger, mogu se pronaći teorije kako su žene »intelektualno deficijentnije« od muškaraca, a emancipacija se opisuje kao želja žene da bude poput muškarca, da poprими njegov karakter, a ne kao želja za jednakošću s muškarcem, itd. Sličnih bi se izričaja moglo pronaći i kod Richarda von Krafft–Ebinga, Cesarea Lombrosa i drugih (Schwartz 2005).

Kao što se već mnogo o tomu pisalo, filozofija kao disciplina dugo se vremena opirala ideji da žena bude filozofkinja, što je pogotovo bio slučaj u tradicionalno usustavljenom bečkom sveučilištu i društvu. Erika Korotin pronašla je tek četiri mjesta na kojima se rane filozofkinje spominju u suvremenim glasilima i to isključivo u kontekstima vezanim za muškarce (Korotin 1991: 30–31).

Prve redovite studentice na Sveučilištu u Zagrebu bile su Milica Bogdanović (1882. – 1973.) koja je studirala povijest i geografiju, Milka Maravić (1880. – 1968.) i Vjera Tkalčić (1899. – 1988.) koje su studirale prirodoslovlje. One su akademske godine 1901./1902. započele studije na Mudroslovnom fakultetu Sveučilišta Franje Josipa I.: Milica Bodanović položila je *rigorosum* te je 1907. godine promovirana u doktoricu tezom *Car Julije Apostat prema hrišćanstvu*. Situacija s položajem žena na zagrebačkom sveučilištu nije bila mnogo bolja nego ona u Beču o čemu je Tihana Luetić zapisala (Luetić 2001: 115–122):

Tradicionalizam društva, koji je na razne načine nastojao pokazati ženi gdje joj je mjesto, išao je toliko daleko da su čak i sveučilišni profesori uglednih stranih sveučilišta nastojali dokazati da sposobnosti djevojaka i njihovih muških kolega nisu jednake, a kao jedan od argumenta zašto se djevojke ne bi smjele pustiti na fakultetska predavanja navodilo se čak i to kako bi »prisutnost mnogih liepih i mladih djevojakah u sveučilišnim dvoranama mogla raztresti studente« što bi štetilo disciplini i znanstvenoj razini predavanja.

Situacija sa ženskom izobrazbom u Švicarskoj bila je ponešto drukčija. Sveučilište u Zürichu bilo je među prvim sveučilištima koje je primalo i žene na redovni studij i to od 1864. godine. Ženama je prvo bilo dopušteno slušati predavanja na Filozofskom fakultetu, a zatim na politehnikumu, medicini i dr. Prema sjećanju ciriške studentice, Ruskinje

Virginije Schlikoff, ozračje za te prve studentice bilo je sasvim drukčije od onoga što smo vidjeli u Beču (Schlikoff 1928: 60):

Profesori nisu napravili razliku između studentica i studenata, a neki su ove početke ženskih studija smatrali zanimljivim eksperimentom. Njihovo je ponašanje prema nama bilo prilično taktično i pristojno. Isto se ne može uvijek reći za studente, među njima je bilo mnogo protivnika ženskih studija, a njihovo ponašanje nije bilo ni prijateljsko ni kolegijalno, a kako je broj ruskih studentica rastao, održavali su se oštri studentski skupovi u znak protesta protiv ženskih studija pa čak se zahtijevala deportacija stranaca. Ipak se ovdje vlast pokazala liberalnijom i naprednijom od mladih; ona je zahtjev odbila.

Na ciriškom sveučilištu su do kraja devetnaestog stoljeća studirale brojne poznate žene: Švicarka Meta von Salis-Marschlins (1855. – 1929.), Austrijanka Resa von Schirnhofner (1855. – 1948.), Ruskinja Lou Andreas-Salomé (1861. – 1937.) i mnoge druge. Većina ovih žena pripadala je srednjem, građanskom sloju, što je bio slučaj i kod Elze Kučere.

Ovdje možemo uzgred spomenuti da je početkom dvadesetog stoljeća život u Zürichu bio mnogo jeftiniji i priuštiviji negoli danas. O tomu svjedoči i Vera Philippović kad piše o ruskim studenticama u Zürichu (Philippovich 1903: 7): »Bogata Ruskinja, kojoj roditelji dozvole, da se posveti naucima, ostat će u svojoj zemlji, jer ima tako krasne prilike kod kuće polaziti sveučilište. Ali siromašna, bez novaca i zaštite, dolazi mlada djevojka u strani svijet, pa treba da si što jeftinije uredi svoj život, koji joj kraj nauka zadaje u tuđem svijetu sijaset briga.« Slično smo saznali iz Kučerine korespondencija da si je ona financirala boravak u Zürichu iznajmljivanjem svoje sobe u očevoj kući u Zagrebu.

Od Hrvatica koje su u Zürichu doktorirale prije Elze Kučere pronašli smo dvije: Veru Philippović i Adu Broch koje su obje doktorirale englesku filologiju. O već spomenutoj Veri Philippović zna se vrlo malo. Jedinu podatci koje smo pronašli o njoj nalazi se u njezinom »Životopisu« koji je objavljen na kraju njezine objavljene doktorske disertacije *Swift in Deutschland* (Philippovich 1903: 77):

Ja, Vera Philippović, rimsko-katoličke vjeroispovijesti, rođena sam 13. listopada 1878. godine u Zagrebu (Hrvatska), kao kći Teodora Philippovića, tadanjeg

nadglednika Kraljevskih mađarskih državnih željeznica u Zagrebu. Prvu izobrazbu stekla sam u četiri razreda u javnoj pučkoj školi u svojem rodnom gradu, zatim u četiri razreda u javnoj višoj djevojačkoj školi, dok sam 1892. godine pristupila novopostavljenom Ženkom liceju u Zagrebu, na kojem sam 1897. godine maturirala. U jesen iste godine došla sam u Zürich gdje sam se upisala na fakultet i posvetila se studiju engleskog i njemačkog jezika, kao i pedagogiji te posjećivala seminare i predavanja gospode profesora doktora Theodora Vettera, Adolfa Freya, Ernsta Meumanna, Otta Hunzikera, H. Maiera, J. Stiefela, A. Bachmanna i L. P. Betza. Zatim sam provela jedan semestar (ljetni semestar 1900. g.) na Sveučilištu u Beču, gdje sam posjećivala predavanja i seminare profesora doktora Jacoba Minora i J. Schippera, te lektora dr. J. Curtisa. Nakon toga slušala sam jednu godinu (1900/1901.) u Engleskoj, gdje sam na University College slušala engleska predavanja profesora W. P. Kera. Vrativši se iduće jeseni u Zürich, ponovno sam se ondje upisala na sveučilište i pošto sam se nekoliko mjeseci pripremala za doktorski ispit, položila sam ga 7. srpnja 1902. godine.

Osim toga o Veri Philippović znamo jedino to da je objavila četiri članka između 1901. i 1904. u *Domaćem ognjištu*. Zadnji od tih članaka posvećen je austrijsko-ugarskoj pjesnikinji i feminističkoj aktivistici Marie von Najmájer povodom njezina 60. rođendana. Tamo je kao autorica teksta navedena »Dr. Vera Philippovich – Beč«. Vjerojatno se je tih godina preselila u Beč i tamo joj se gubi trag.

Ada Broch, prevoditeljica i spisateljica (1878. – iza 1957.), pučku školu i Licej završila je u Zagrebu. Studirala je filologiju u Zürichu i Londonu. Na ciriškom sveučilištu je 1902. godine doktorirala teozom *Die Stellung der Frau in der angelsächsischen Poesie (Položaj žene u anglosaksonskoj poeziji)*. Boravila je u New Yorku i Bostonu. Sa sestrama Milkom i Paulom u Zagrebu je 1913. godine otvorila Privatni institut s internatom za djevojke židovske vjeroispovijesti. Poslije je bila ravnateljica Privatne gimnazije s pravom javnosti.

Nažalost, koliko nam je poznato, o njima dvjema se u Hrvatskoj dosad nije ništa ozbiljnije istraživalo niti objavljivalo premda su bile prve Hrvatice s doktoratom. Slijedila ih je Elza Kučera.

Elza Kučera između 1909. i 1944. godine

Nakon povratka u Zagreb 1909. godine Kučera se je zaposlila kao knjižničarka u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. U početku je radila kao pripravnica (»privremeni pomoćni službenik«), bez formalnog zaposlenja i plaće, no 1912. godine postala je »pristav II. razreda u X. činovničkom razredu«. Premda se ovdje radilo o relativno slabo plaćenju i ne baš uglednoj državnoj službi (Zvonar 2002), ipak je taj datum – 5. travnja 1912. godine – značajan po tomu jer je tada jedna žena po prvi put u Hrvatskoj postala državna činovnica.

Njezina karijera u Knjižnici nije zastajkivala: 1913. godine povećali su joj plaću, 1917. dobila je petogodišnji doplatok, 1918. promovirana je u najviši stupanj pristava drugog razreda, 1921. prešla je u IX. činovnički razred itd. sve do »knjižničara IV. položajne grupe 1. stepena« što je postala 1937. godine i ostala u toj poziciji do umirovljenja. Od 1920. do 1942. godine bila je zamjenica ravnatelja Knjižnice što je ponekad doživljavala kao izazov kad bi ravnatelj Franjo Fancev ili Mate Tentor bili odsutni pa je Kučera preuzimala njihove poslove, upravljajući relativno velikim mehanizmom Nacionalne i sveučilišne knjižnice.

Sudeći prema njezinu neprekinutom napredovanju u Knjižnici, prema novčanim nagradama koje je ponekad dobivala, a i prema ocjenama koje su zabilježene u njezinu »Službeničkom listu« iz 1934. godine, Kučera je uzorno obavljala svoj knjižničarski posao. Dobila je i dva visoka državna priznanja: 1925. dobila je Red sv. Save V. stepena na prijedlog ministra prosvjete, a 1934. godine odlikovana je Ordenom Jugoslavenske krune V. reda. Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske oba ova odlikovanja, skupa s Ordenom sv. Save III. reda koji je dobio njezin otac, morala je predati Redarstvenom ravnateljstvu, to jest odreći ih se prema Zakonu o zabrani držanja i nošenja svih odlikovanja (»ordena i medalja«) bivše Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i bivše Kraljevine Jugoslavije i svih povlastica stečenih tim odlikovanjima iz travnja 1941. godine. Radi se očito o primjeni još jednog od bezumnih zakona koje je ustaška vlada donijela u prva dva mjeseca nakon osnutka

NDH po kojem se je Kučera, koja je mnogostruko zadužila hrvatsku kulturu i znanost te za to bila dobila visoka državna priznanja, morala toga odreći.

Usporedno s radom u knjižnici Kučera je cijelo vrijeme proučavala psihologijsku literaturu, odlazila na konferencije i pisala članke. Koliko ju je držala strast prema psihologiji dovoljno svjedoči činjenica da je njezin zadnji objavljeni rad iz psihologije, »Die psychologischen Grundlagen der ethischen Verhaltensweisen« (»Psihološki temelji etičkih načina ponašanja«) iz 1965. godine, dakle kad joj je bilo osamdeset i dvije godine!

Osim eksperimenata koje je izvodila u svom privatnom laboratoriju, prilagodila je našim prilikama Binet-Simonov test inteligencije koji je još dugo bio u uporabi. Godine 1922. boravila je na Psihologijskom institutu Sveučilišta u Bonnu gdje je istraživala voljno djelovanje, a to istraživanje nastavila je u Psihologijskom laboratoriju Fiziologijskoga instituta Sveučilišta u Zagrebu. Godine 1933. izabrana je u honorarnog nastavnika eksperimentalne psihologije na Sveučilištu u Zagrebu pa je do 1936. godine sudjelovala u izvođenju vježbi na Katedri za eksperimentalnu psihologiju Sveučilišta u Zagrebu, doduše bez prava na honorar. Sudjelovala je i u osnivanju Udruženja psihologa FNRJ i Udruženja psihologa SFRJ – Sekcija NR Hrvatske.

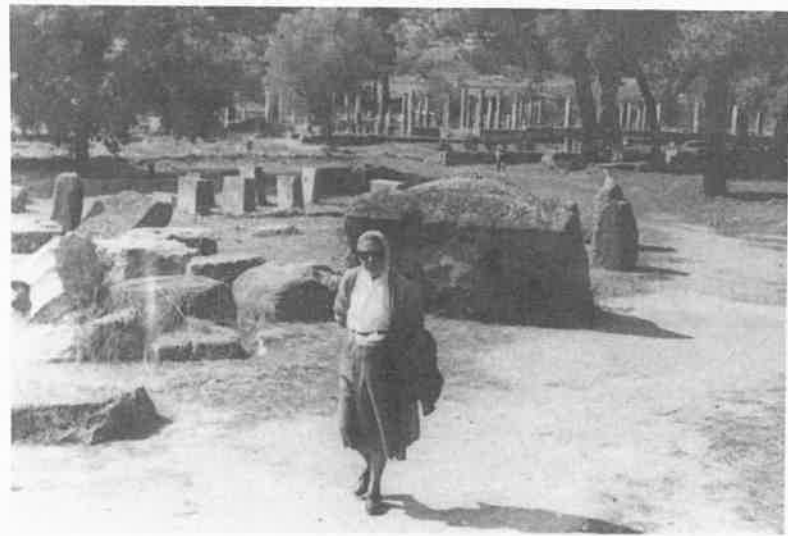
Iako se je pretežno zanimala za eksperimentalnu psihologiju, nije potpuno okrenula leđa filozofiji. U Zagrebu je tijekom dvadesetih godina organizirala ukupno šezdeset i sedam filozofskih kolokvija što je rezultiralo osnivanjem *Revije za filozofiju i psihologiju* u čijem radu su još sudjelovali filozof Albert Bazala (1877. – 1947.) i psiholog Ramiro Bujas (1879. – 1959.). Mnogo vremena i truda uloženo je u uređivanje ovog časopisa, no objavljen je samo jedan broj, a rezultat nije bio zadovoljavajući. Naime Kučera se žalila na mnogo pogrešaka koje su se potkrale u člancima. Taj časopis je Kučera žustro reklamirala i dopisivala se s filozofkinjama Ksenijom Atanasijević u Beogradu i Almom Sodnik u Ljubljani koje su se trudile kako bi se što veći broj časopisa distribuirao i prodao. No njihov zajednički napor pokazao se uzaludnim: prvi broj časopisa bio je ujedno i zadnji.

Kučera je koristila godišnje odmore i skupljala je novce kako bi mogla posjećivati ne samo kongrese iz psihologije, već i filozofske skupove. U razdoblju od 1911. do 1931. nazočila je na osam kongresa: na dva iz filozofije (na velikom IV. svjetskom filozofskom kongresu u Bologni 1911. godine i I. kongresu za filozofiju u Bonnu 1922.) te na šest kongresa iz psihologije i primijenjene psihologije (Marburg 1921., Leipzig 1923., München 1925., Bonn 1927., Beč 1929., i Hamburg 1931.). Impresivno je čitati njezine bilješke s tih kongresa: nerijetko bi svako predavanje popratila mnogim stranicama bilježaka i komentara tako da se s ponekih od tih kongresa vraćala i s više od šezdeset stranica svojih bilježaka.

U privatnom životu dvadesete i početak tridesetih godina dvadesetog stoljeća bile su osobito teške za Kučeru. Vlaho i Nevenka živjeli su rastrošno pretežno na račun svojega oca koji je podmirivao njihove troškove. Značajan je gubitak nastao i uslijed lošeg poslovanja ljekarne koju je Nevenka otvorila u Šibeniku. To je dovelo do toga da je Oton 1928. godine morao prodati obiteljsku kuću u Jurjevskoj kako bi se namirili vjerovnici.

Kao što smo saznali iz Elzina duljeg pisma Luisi Dobrzyńska-Rybickoj od 13. siječnja 1929. godine, Elza se s ocem potom preselila u prostraniji stan u Mlinarskoj ulici. Otac joj je što fizički što psihički bio vrlo pogođen svim tim zbivanjima i ona se pobrinula da on što lakše prebrodi to preseljenje: sve je uredila, njegovu veliku knjižnicu je preselila sama i posložila knjige kako su bile složene u kući u Jurjevskoj. Oton je svega toga bio pošteđen: »Jedne večeri moj se otac, koji sve to prije nije vidio, doselio k meni sa svojim malim koferom.«

Oton nije više dugo poživio. Pobolijevao je već duže vrijeme, tako ga je Elza već 1927. godine njegovala u jednom sanatoriju na jadranskoj obali. On se te iste godine odlučio za kompliciranu operaciju, a u listopadu Elza je imala jednu vrlo neugodnu operaciju čeljusti koja ju je fizički oslabila. Tako oslabljena oko Božića dobila je i teški oblik gripe. Oton Kučera umro je 29. prosinca 1931. godine u Zagrebu i pokopan je na Mirogoju. Brinući se za njega u bolnici i sama se teško razboljela, no uskoro je ozdravila.

Elza Kučera na arheološkom lokalitetu u Solinu. Fotografija iz ostavštine Elze Kučere u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Zadnje trenutke s umirućim ocem u bolnici opisala je u pismu Camilli Lucerni, na njemačkom jeziku:

Badnjak 1931. Moj otac spokojno leži u svom krevetu i spava. Sama sam s njime. Rekao mi je otprilike prije jedan sat da mu je dobro i toplo. Sreća je što sada više nema nikakve bolove i što uopće nije nemiran. U sobi je prekrasno plavo svjetlo koje mi čini neizmerno dobro. Zato je krajolik ispred prozora uronjen u jednu jednako lijepu žutu. U kućama vani vide se božićna drvca s upaljenim svjetlima. Ovdje je sasvim mirno. Ovo je sveto zajedništvo s mojim ocem. Badnjak na vagi između života i smrti. Nisam Tebi, nisam Tebi željela predbacivati, odmah sam shvatila zloću sudbine i samo sam ju željela potvrditi. Mislim da sam nešto bolje i loše pišem zbog lijepog plavog svjetla. Dodi jednom navečer i pogledaj ga. Samo je jedan prozor osvijetljen plavo. Pismo Camilli Lucerni s Odjela za infektivne bolesti gdje je moj otac ležao na samrti. Kao posljedicu infekcije kod njegovanja sama sam također imala septičku groznicu koju sam zatajila liječnicima tako dugo dok je to nekako bilo moguće, kako bih mogla ostati uz oca.

Kakav udarac je očeva smrt za Elzu bio vidi se ne samo iz sadržaja ovog pisma već i iz toga da su rečenice i misli u njemu djelomično nepovezane i rastavljene kao da se nije mogla usredotočiti na pisanje.

Nakon Otonove smrti 1931. godine više nije bilo razloga za plaćanje skupe stanarine u Mlinarskoj ulici i Elza se je preselila u manji, suterenski i vlažan stan u kući obiteljskog prijatelja Milana Šenoe u Mallinovu 27. Pritisnuta oskudicom, Elza si nije mogla priuštiti neki luksuz, no kako bi ipak zadržala neku razinu življenja, sama je dizajnirala namještaj koji bi onda izrađivao stolar iz mekog drveta kako bi što jeftinije prošla: radilo se, navodno, o jednostavnim predmetima otmjena izgleda. Elza Kučera ostatak života provela je u tom skromnom stanu.

Prilog Elze Kučere emancipaciji žena

Premda nije sudjelovala u borbi za ženska prava na aktivistički ili politički način, Elza Kučera bila je osviještena o ženskim pitanjima. Njezina je svjesna odluka bila svojim primjerom, a posebice znanstvenim djelovanjem, pridonositi emancipaciji žena. Prema vlastitim riječima borila se za ženska prava tako što se etablirala u životu koji je još uvijek bio dominantno muški. U razgovoru, koji je Kučera 1937. godine vodila s »EVE« za zagrebačke novine *Novosti*, opisana je kao »[...] jedna od pionirkinja ženske emancipacije i prodiranja žene na područje nauke« upravo zbog svojeg bavljenja psihologijom i »egzaktnim znanostima«. Autorica teksta ovako je komentirala susret s Kučerom: »Kod nas se žene još mnogo više bave radnjama popularnog i praktičnog karaktera, folklorom itd. Na polju egzaktnih nauka još nema mnogo žena« (»EVE« 1937).

Kučera je često naglašavala kako ona želi svojim primjerom obrazovane, zaposlene i samostalne žene pridonijeti borbi za ravnopravnost žena. I doista, ona je svojim životom punim nekonvencionalnih odluka bila primjer moderne i samostalne žene.

Još od svojih studentskih dana, Elza Kučera surađivala je s tada popularnim časopisom *Wiener Mode* iz Beča. Oni su je 1905. godine kontaktirali s molbom da za njih piše vijesti o feminističkim, duhovnim i umjetničkim događajima u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Pismom od 4.

srpnja 1905. godine Elza je prihvatila ponuđeni posao. Za spomenuti časopis poslala je sliku Klotilde Cvetešić-Kreneis (1853. – 1947.), koja je bila nadzornica ženskih stručnih škola i prva profesorica u Hrvatskoj. Za poneke brojeve tog časopisa pisala je kraće tekstove.¹⁴

Nakon što se je 1909. godine zaposlila kao »privremena pomoćnica« u Kraljevskoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, dakle, *de facto* kao volonterka, shvatila je da neće ići samo tako lako to da se konačno u Hrvatskoj državne službe otvore ženama. Kako bi pripomogla toj stvari i pripremila teren za tu mogućnost, objavila je u Zagrebu dva članka. Prvi je bio na njemačkoj jeziku i izašao je u studenom 1911. godine u *Agramer Tagblatt* pod naslovom »Die Frau als Bibliothekarin« (»Žena kao knjižničarka«). Pola godine kasnije objavila je u uglednom časopisu *Domaće ognjište* dulji tekst na hrvatskom naslovljen »Ženski rad u bibliotekama«. U tim tekstovima Kučera promovira ideju ženskog rada u knjižnicama, opisuje strukturu knjižnica i tada nastajuću disciplinu knjižničarstva, naposljetku, ugledajući se na Njemačku, jer je »[...] meni najbolje poznato djelovanje njemačkih žena u tome pogledu, a kako se ono u mnogome ne razlikuje od rada i položaja knjižničarka u drugih kulturnih naroda to ću se ovdje, govoreći o radu i o položaju bibliotekarica, osvrutati većim dijelom na prilike u Njemačkoj« (Kučera 1912: 105).

Godine 1914. Kučera je objavila tekst u *Agramer Tagblatt* pod naslovom »Zum Kampfe um das Stimmrecht der Frauen« (»U prilog borbi za žensko pravo glasa«. Premda bi se po naslovu moglo očekivati da se radi o aktivističkom tekstu, zapravo je riječ o popularnom prikazu profeminističkog filozofskog stava Johna Stuarta Milla što doista svjedoči o tomu kako je Kučera zapravo bila više »teoretičarka« nego »praktičarka«.

Sama ideja o povezivanju akademski obrazovanih žena Kučeri je bila privlačna. Iz pisma novinarki, publicistkinji i Kučerinoj prijateljici Vinki Bulić (1884. – 1965.) saznajemo da je prvotno njoj bilo predloženo da

¹⁴ Časopis *Wiener Mode* nažalost i u Beču je teško dobavljiv tako da nismo uspjeli pronaći nijedan Kučerin tekst koji je ona objavila u njemu.

osnuje Zagrebačku sekciju Udruženja univerzitetski obrazovanih žena Jugoslavije. No Kučera je to pristojno odbila:

Zamislite dobila sam iz Beograda od Udruženja akademski obrazovanih žena poziv, da u Zagrebu osnujem sekciju tog udruženja! Ja!!! – Sad valja da se na pristojan način iz toga izvučem i da nadjem koga, tko bi to mogao učiniti. [...] To oficijelno udruživanje mi je zapravo tuđe i ako mi je mnogo na duši pravo unutrašnje oslobodjenje žene od mnogih spona i premda znam, kako je važno da se lome i mnoge izvanjske spona, koje je u tome priječe. Ali ja za takav društveni rad nisam sposobna, niti nalazim u njemu ikakova zadovoljstva, pa mislim da je bolje da ga prepustimo onima, koji za nj imaju i spreme i volje i potrebne ambicije.

Društvo univerzitetski obrazovanih žena Hrvatske osnovano je 1928. godine kao sekcija pri Udruženju univerzitetski obrazovanih žena Jugoslavije s ciljem političke i ekonomske emancipacije žena.¹⁵ Društvo je organiziralo niz prigodnih predavanja i pomagalo je pri dobivanju stipendija u inozemstvu. Društvo univerzitetski obrazovanih žena Hrvatske je povodom obilježavanja sto godina od Goetheove smrti objavilo dvije knjižice Camille Lucerne: *Proteus-Goethe* i *Studien zu Goethes Rätseldichtung*: »Das Märchen« (1932.) (*Studije o Goetheovoj zagonetnoj pjesmi* »Bajka«). Kučera je zaključila kako su Lucernina istraživanja Goetheove književnosti omogućila Hrvatima daljnje aktivno istraživanje ovog njemačkog pisca (Kučera 1971: R 4752/IV. 1).

Udruženje je 1936. godine objavilo opsežno dvojezično djelo *Bibliografija knjiga ženskih pisaca u Jugoslaviji / Bibliographie des livres des femmes auteurs en Yougoslavie* kojemu je Kučera napisala kratki, ali značajan »Uvod« (Kučera 1936, zamijećen je i kod Koch 2010: 136). Ta knjiga sadrži bibliografske podatke književnica kojih su djela štampana u trima geografskih regijama – zanimljivo, nije se pitalo o narodnosti pojedinih književnica: (1) iz Slovenije, (2) iz Vojvodine, Srbije, Južne Srbije i Crne Gore i (3) iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije te Bosne i Hercegovine. Ova teško nabavljiva knjiga još uvijek je jedan od dragocjenih izvora o ženskim objavama prije Drugog svjetskog rata.

¹⁵ O djelovanju Udruge univerzitetskih obrazovanih žena notorno se malo zna. Usp. Feldman 1986 i Peić-Čaldarović 1997: 495–496.

Elza Kučera je 1936. godine u Dubrovniku organizirala *Izložbu knjiga ženskih pisaca* koja je trajala od 28. rujna do 8. listopada. Na izložbi su od hrvatskih ženskih pisaca izložene sljedeće originalne knjige (navest ćemo samo imena autorica):

1. *Pjesme*: Anica Bošković, Anka Vidović, Milka Pogačić, Štefa Iskra, Jagoda Brlić, Marija Tucaković, Ivanka Venedikter, Dora Pfanova i Tonka Narić-Dvornik.
2. *Književna proza*: Dragojla Jarnević, Jagoda Truhelka, Marija Jurić, Sida Košutić.
3. *Drama*: Anica Bošković, Hermina Tomić, Ida Fürst, Camilla Lucerna, Adela Milčinović, Hermina Berkić, Zofka Kveder, Zdenka Smrekar i Sida Košutić.
4. *Dječja književnost*: Jagoda Truhelka, Milka Pogačić, Zdenka Smrekar, Marija Vidale, Julka Jantarić, Zora Duklić i dr.

Nama svakako najzanimljivije pa ćemo navesti i izložena djela:

5. *Filozofija i psihologija*: Elza Kučera, *Psihogalvanska refleksna pojava*, Zagreb, 1914., Mira Kočonda-Vodvařka, *Analiza popunbenog teksta*, Zagreb, 1929. Elza Kučera, *Willenshandlung*, Leipzig, 1930. Elza Kučera, *Willensstufen*, Zagreb, 1933. Zora Voneš, *Entropija i osjet*, Zagreb, 1936.
6. *Pedagogija i školstvo*: Marija Jambrišak, Josipa Glembay, Jagoda Truhelka, Adela Milčinović i dr.
7. *Pravo, politika i socijalne nauke*: Marija Kumičić, Lena Marković, Milica Bogdanović, Ivana Brlić-Mažuranić, Slava Pecinocsky-Rastovčan.
8. *Filologija i književnost*: Natalie Wicherhauser, Ada Broch, Camilla Lucerna, Adela Milčinović i dr.
9. *Povijest i kulturna povijest*: Karoline Uhlmann, Milica Bogdanović, Vera Stojić, Jelka Perić i Ivana Hirschmann.
10. *Etnografija i folklor*: Mara Čop-Marlet, Lina Bogdan-Bijelić, Branka Frangeš, Jelka Šufflay i dr.
11. *Matematika, prirodne nauke i medicina*: Zdenka Semelić, Jelica Toth, Jelena Kolin, Zora Klas, Mira Mašek-Breitenfeld, Branka Akačić-Vuković.

12. *Domaćinstvo*: Josipa Oršić, Klotilda Cvetišić, Jelena Kolin, Mira Vučetić.

Osim izvornih djela na izložbi su bili izloženi i prijevodi knjiga s češkog, engleskog, francuskog, grčkog, mađarskog, njemačkog, poljskog, ruskog i talijanskog jezika te s jezika sjevernih naroda. Također su bili izloženi i časopisi te tri slike: naslovnica *Putnog tovaruša* Katarine Frankopan iz 1715. godine; naslovnica *Pesma horvatskih* Katarine Patačić iz 1781. godine i naslovnica *Žitek dveh verneh Kristuševih službenic Marte i Marije Magdalene* koje je prevela Marija Magdalena Drašković, rođena Nádasdy, i objavila 1718. godine.

Poznati su nam također podaci o slovenskim spisateljicama (Kučera 1972: R 4752/III.3). Iz filozofije izložene su knjige Alme Sodnik koja je bila bliska prijateljica Elze Kučere. Iz feminizma izložena su djela Alojzije Štebi, *Demokratizem in ženstvo* iz 1918. godine, Angele Vede, *Žena v današnji družbi* iz 1934. godine i *Žena, Jugoslavanska za navodovo* iz 1919. godine. Izložene su i slike spisateljica: Josipine Turnograjske, Lujze Pesjak, Pavline Pajk, Vide Jeraj, Zofke Kveder, Marice Bartol-Nadlišek, Minke Goverkar i Ilke Vašte-Berger.

Što se tiče izloženih materijala ženskih pisaca iz Srbije, nažalost, podaci su skromniji (Kučera 1972: R 4752/III). Naime sačuvan je samo popis područja iz kojih su izložena djela srpskih ženskih pisaca, ali ne i njihova imena. Tako su bile izložene knjige iz filozofije, psihologije i feminizma.

Osim tih bilježaka iz Kučerine ostavštine, nismo uspjeli pronaći nikakve daljnje podatke o toj izložbi u Dubrovniku.

Elza Kučera pridonijela je ravnopravnosti žena time što je bila iznimna žena i iznimna znanstvenica, u mnogočemu prva u Hrvatskoj. Ona je dala ono za što je mislila da može najkvalitetnije napraviti. Sačinila je referentnu bibliografiju spisateljica i organizirala je izložbu o njima. Objavila je tekstove o knjižničarkama i uspjela se izboriti da postane prva državna službenica i knjižničarka u Hrvatskoj. A nadasve je bila ponosna na to da je bila pionirka u eksperimentalnoj psihologiji. U tom kontekstu možemo shvatiti i stanovit broj novinskih napisa o njoj koji su izlazili tijekom njezina života. Naime premda je bila samozatajna i

Elza Kučera. Iz privatne zbirke fotografija Jasne McElroy.

živjela je skrovito, vjerujemo da je novinske članke o sebi doživljavala kao doprinos promociji ženske izvornosti. Ona je među prvim ženama na ovim prostorima koja nije dozvolila da je ograničava vlastiti spol i odabrala je za ono vrijeme nekonvencionalan život jedne žene koja se je u potpunosti posvetila znanosti.

Elza Kučera u mirovini

Elza Kučera umirovljena je 1944. godine. No zahvaljujući knjižničaru Šimi Juriću (1915. – 2004.), 1950. godine radila je još šest mjeseci honorarno u Naučnoj biblioteci u Puli.

I dalje je intenzivno pisala tekstove iz psihologije te se je nastavila družiti s psiholozima i filozofima iz inozemstva i domovine. U razdoblju od 1953. do 1964. godine bila je na pet kongresa iz psihologije u inozemstvu (Köln 1953., Bonn 1960., Tübingen 1968., London 1969. i na II. kongresu psihologa SFRJ u Zagrebu 1964. godine).

Umirovljenički dani vjerojatno su bili veoma sretni za Elzu Kučeru jer se nesmetano mogla posvetiti svojoj velikoj ljubavi, psihologiji. Živjela je u stanu u Mallinovoj ulici u Zagrebu u kojem je pronašla potrebni mir za rad. Život joj je prolazio tiho i smireno, baš onako kako je ona to voljela i htjela. Nikad nije bila osobito društveno angažirana, a nakon mirovine njezino društveno djelovanje u potpunosti je zamrlo. Formalno je komunicirala s polusestrom Nevenkom i polubratom Vlahom, jedinim preostalim članovima uže obitelji. Bila je usko povezana s obitelji Cvetko, posebice s njihovom kćeri Jasnom. Nastavila se družiti s prijateljima koje je stekla tijekom obrazovanja i rada u Knjižnici: Camillom Lucernom, Almom Sodnik, obitelji Störriing i dr. Nadživjela je većinu svojih prijatelja i prijateljica zbog čega se je pred kraj života osjećala usamljena.

Korespondencija Elze Kučere

Ovdje ćemo se osvrnuti na pregled nekih prijateljskih odnosa koje je kroz život Elza Kučera gradila i produbljivala. Mnogo je držala do prijateljstava što se može zaključiti ne samo po obilnoj korespondenciji, već i zato što se iz korespondencije saznaje da je često primala posjete svojih prijateljica i išla njima u dulje posjete. Korespondencija je bila vrlo važan segment Kučerina života: na pisanje pisama trošila je dosta vremena, tim više što je za mnogo pisama prvo sastavljala skice, a potom ih prepisivala u čistopis. Često je u pismima dogovarala susrete s dragim prijateljicama i kolegicama, poput Alme Sodnik s kojom se je redovito sastajala u mjestu Zidani Most u Sloveniji. Sve što smo saznali o njezinim prijateljstvima pronašli smo u njezinoj korespondenciji koja je sačuvana u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

U ostavštini Elze Kučere nalazi se 2120 pisama koja je ona napisala drugima: pretežno imamo skice pisama koja je Elza zadržala za sebe pošto je pismo prepisala »u čisto«. Vrlo rijetko imamo poslana pisama. S druge strane, imamo 7844 pisama koja su drugi poslali njoj. Korespondirala je s 579 osoba i institucija. Šaroliko je društvo s kojim se je dopisivala: od svoje kućne pomoćnice, koja nije imala nijedan razred

škole, do slavni intelektualaca kao što su Hugo Hofmannsthal, Julius Schütz, Štefa i Iso Kršnjavi, Albert Bazala, Pavao Vuk-Pavlović, Zdenko Vernić, Vladimir Dvorniković, Ivana Brlić-Mažuranić, Vladimir Nazor i mnogi drugi.

Redovito se dopisivala sa svojom obitelji: tu se očekivano ističe korespondencija s ocem Otonom, s kojim je bila intelektualno srodna duša. Za vrijeme studija u Zürichu pisma je pisala svojim učiteljicama iz Liceja u Zagrebu, Camilli Lucerni i Mariji Jambrišak. Dopisivala se i sa svojom razrednicom iz Liceja i kasnije prijateljicom Jagodom Truhelkom. Također je razmjenjivala dopisnice i pisma sa školskim kolegicama iz Zagreba: tu se ističu slavna glumica Ema Boić i sestre Broch. Studirajući u Švicarskoj, stekla je nova prijateljstva s drugim studentima s kojima je ostala u dobrim odnosima i nakon studija, primjerice Srbinom Ignacom Bokurom i Poljakinjom Zofjom Korczyńskom. Dojmila ju se neobična i žestoka Leposava Mijušković s kojom se zbližila u Zürichu i koja je naprasno poginula, vjerojatno u dvoboju. Čitavog života ostala je u prisnim odnosima sa svojim mentorom Gustavom Störingom i njegovom obitelji, posebice ženom Marie i sinom, isto Gustavom.

Elza Kučera čuvala je pisma tako da imamo gotovo potpun uvid u sve njezine međuljudske odnose koji su počivali na pisanoj komunikaciji. Iščitavanjem njezine korespondencije možemo ponešto zaključiti ne samo o njezinim međuljudskim odnosima, već i o njezinom psihološkom profilu, njezinom takoreći knjižničarskom mentalitetu čuvanja čak i najmanjih papirića, skica i bilježaka. Sadržajno, većina pisama, dopisnica i razglednica naizgled djeluju banalno: sadržavaju jednostavna i nereflektirana preporučavanja svakodnevnih aktivnosti i putovanja. Nešto rjeđe piše o svojim brigama i planovima, i rijetko ide u detalje: češće napominje da će o tome razgovarati uživo kad se nađu. No smisao te komunikacije, koja je donekle usporediva sa suvremenom komunikacijom na društvenim mrežama i servisima za komunikaciju, ipak je bio dublji. Elza Kučera uspjela je izgraditi i održavati gustu mrežu komunikacije koja je trajala od njezinih studentskih dana pa sve do kraja njezina života. Očito joj je bilo stalo do toga da održava mnoga prijateljstva i poznanstva i bila je spretna u održavanju tih odnosa. U

rijetkim slučajevima izražavala je svoje emocije i ta pisma nisu adresate ostavljala ravnodušnima.

Imajući pred očima sve to, od količine sačuvanih pisama do doista velikog raspona tema, koje su se protezale od svakodnevnih sitnica do, doduše rjeđe, razmatranja teških filozofskih i psiholoških pitanja i problema, doista nam je neobično pročitati da je Elza Kučera sama za sebe rekla kako je »lijena odgovarati na pisma«.

U nastavku ćemo ukratko prikazati neka od njezinih najznačajnijih prijateljstava.

Elza Kučera i Camilla Lucerna

Elza Kučera od školske je godine 1894./1895. do 1901./1902. pohađala Ženski licej u Zagrebu. Imala je jedanaest godina kada je upoznala Camillu Lucernu koja je tada imala dvadeset i četiri godine. Kao što je već navedeno, Lucerna je u Liceju predavala njemački jezik.

Kučera je izgubila majku u dobi od sedam godina što joj je, suđeci prema njezinim pripovijetkama i pjesmama, teško palo. Tako je u pripovijetki *Tužne uspomene* iz 1898. godine napisala (Kučera 1972: R 4750/1):

Gleda u to sjajno nebo i jedna joj se uspomena za drugom reda pred mlađahnom dušom: Vidi svoju milu majčicu, kako je miluje, kako ju ljulja na svom krilu, kako je brižno čuva od svakoga lahorčića nepravde i grijeha. Ali zamalo izmjeni ovu sliku druga strašna. Pred djevojčicom se dušom stvori mrtvački odar oko njega gore svijeće, a na tom odru leži – njena majka. Vidi kako joj daje zadnji vrući cjelov. Vidi grob u koji se majčin lijes sve dublje i dublje spušta, još jednom završne: 'Majko zar zbilja ostavljaš svoju bijednu kćerku!?'

Upravo zbog ovog bolnog gubitka Kučera se je emocionalno vezala uz svoje nastavnice u Liceju (Kučera 1972: 4750/1):

Zamalo opet pokaže joj se slika, kako stupa u školu, tu joj srce pribne svim žarom uz učiteljice svoje. Sad je opet našla novu domovinu, novu majku, novu rodbinu. Svi ju ljube, ali ne onakvom ljubavi, kakvom ju je njena majka ljubila.

Prijateljstvo i povezanost između ove dvije izuzetne žene trajalo je čitav život. Utjecale su jedna na drugu, pomagale se i dijelile svoja razmišljanja o različitim temama. U jednoj od najtežih životnih situacija,

bolesti i smrti svoga oca, Kučera je iz Bolnice za infektivne bolesti u Zagrebu napisala Lucerni intimno pismo, u kojem je poziva da bude sudionicom njezine boli te da je posjeti i sama se osvjedoči skorom kraju Otona Kučere.

Kučera i Lucerna imale su bogatu korespondenciju u kojoj su iznosile, najčešće, sitnice i emocije iz svakodnevnog života. O prisnosti njih dvije govori i činjenica da je Kučera Lucernu nazivala *Mütterchen* (Majčica), a Lucerna Kučeru *Kind* (Dijete). Lucerna se je u nekim pismima Elzi Kučeri potpisivala umjesto Camilla, Marie Lucerna ili M. C. L. – Marie Camilla Lucerna što također pokazuje razinu intimnosti, jer se Lucerna inače nije potpisivala tim imenom.

Svojom obrazovanošću Lucerna je bila dobar primjer koji je potaknuo Kučeru da se lakše odluči za intelektualni životni put. Lucerna je, piše Kučera (Kučera 1938: 3–4):

[...] među prvima utirala putove, kojima danas prolaze hrvatske žene u nauci i umjetnosti i gotovo nesmetano mogu da rade i da napreduju. [...] Generacijama hrvatskih žena otvorila je ona tako putove u područje duhovnoga života i bila je vazda živo vrelo razumijevanja, poticaja i pomoći onima, koje su čeznule za naučnim radom ili umjetničkim stvaranjem.

Lucerna je bila i »[...] među prvim ženama kojima dozvoliše da prekorače prag hrvatskog sveučilišta« (Kučera 1938: 4).

Kučera je napisala tri djela posvećena Camilli Lucerni: *Camilla Lucerna. Ein Frauenbildnis* iz 1928. i spomenicu *O životu i radu Camille Lucerne* iz 1938. godine. Zajedno s prijateljem i kolegom iz Graza Juliusom Franzom Schützmom¹⁶ uredila je spomenicu *Camilla Lucerna 1868–1938*, koja je 1938. godine objavljena u Grazu i za koju je Kučera napisala bibliografiju Lucerninih radova. U Kučerinoj ostavštini sačuvan je govor koji je održala prilikom predstavljanja spomenice povodom 70. rođendana Camille Lucerne. Tako je napisala (Kučera 1972: R 4751):

Mi Vas pozdravljamo prigodom Vašeg sedamdesetog rođendana s dubokom harnosti, želeći Vam još mnoge godine blagoslovenoga napora i iščekivane žetve, a ovu Vam knjigu predajemo kao simbol mira i vjernosti. [...] Neka ovaj zbornik

¹⁶ Elza Kučera bila je dugogodišnja prijateljica obitelji Schütz i često ih je posjećivala u njihovom domu u Grazu, a oni nju u Zagrebu. U pismu Juliusu Schützu od 12. rujna 1942. godine opisala je ulazak njemačke vojske u Zagreb.

prikaže šarolikim mnoštvom svojih priloga obilje Vašega djela, a ujedinjeno naše štovanje neka posvjedoči blagorodnost Vaše čovječnosti, čija je nesebična služba u teškim i mutnim vremenima osobita milost Vašeg poslanja.

Knjigu je Camilla Lucerna primila baš na svoj rođendan koji je te godine proslavila u Italiji. U pismu Jagodi Truhelki Kučera je ovako komentirala knjigu: »[...] knjiga je i po sadržaju i po obliku zbilja lijepa i nje u svakom pogledu dostojna«, a bratiću filozofu Zdenku Verniću (1885. – 1944.) napisala je: »[...] knjiga je vrlo lijepa i veseli Camillu i može da ju veseli. Ona ju je primila točno na rođendan u Italiji.«

Iz djela *O životu i radu Camille Lucerna* saznajemo da je Lucerna prijateljevala i surađivala s hrvatskim filozofom i književnikom Franjom Markovićem kojem se sviđalo njezino književno stvaralaštvo. Naime »[...] ona je jedina, koja njegove metode estetske analize plodonosno upotrebljava. Tako nastaje njezina studija 'Die südslavische Ballade von Asan Agas Gattin und ihre Nachbildung durch Goethe' kojom je svrnula pažnju literarnih historika na sebe« (Kučera 1938b: 4–5). Nadalje, Kučera navodi da su na Lucernu u pitanjima poznavanja ljudi, pogleda na svijet i književnosti utjecali Emma Rickli, Ludwig Hunka i Adolf Gelber (Kučera 1928: 6).

Iz djela koja je Kučera napisala o Lucerni vidljivo je da je Kučera bila upoznata sa svim segmentima njezinog rada i da ga je veoma cijenila. Dugotrajno prijateljstvo odolijevalo je vremenu i nedaćama tako da su i pokopane u zajedničkom grobu na zagrebačkom Mirogoju.

Od njihove korespondencije sačuvano nam je između 1901. i 1963. godine 146 skica pisama Elze Kučere i 614 pisama Camille Lucerne.

Elza Kučera i Ema Boić

Elza Kučera i glumica Ema Boić poznavale su se iz zagrebačkog Liceja.¹⁷ Njihovo intenzivnije dopisivanje započelo je kada je Boić maturirala na Liceju i napustila školu. Od njihove korespondencije sačuvana su

¹⁷ Hrvatska glumica Ema Boić rodila se 1883. godine u Zagrebu. Glumu je studirala na Bečkom konzervatoriju, a prvi put je nastupila 1902. godine u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu u ulozi Jeanne d'Arc. Tijekom života glumila je u njemačkim kazalištima (Berlin, Köln, Düsseldorf), a od 1913. godina članica je Volkstheatera u Beču. Svoj kratki život završila je u Beču 1914. godine počinivši samoubojstvo u dvadeset i sedmoj godini.

75 pisma koja je Boić poslala Kučeri i 17 skica pisama koje je Kučera poslala Boić u razdoblju između 1900. i 1913. godine. Jedna drugu u pismima oslovljavaju s »draga sestrice«. Ema Boić, koja je bila nešto starija i iskusnija u polaganjima ispita, išla je smiriti Kučeru pred polaganje mature sljedećim riječima: »Ne uzrujavaj se radi mature – i nas su plašili takvim pričama i mi smo sve htjele odustati, bilo je komešanja, zdvajanja, buke [...]«. Nadalje, nukala ju je na učenje. Boić je također čitala Kučerine pjesme koja je ova pisala za vrijeme boravka u Liceju. O bliskosti njihova odnosa govori i ovaj ulomak iz pisma Eme Boić:

Ti si bogata, bogata sama u sebi. Jedan put sam se divila tvojim pjesmama, tvojemu umu, ali sad, Elzo, sad se divim tvojoj duši – prije sam te samo štovala sad te ljubim. Ti si moja, moja – za uvijek.

U pismu od 29. prosinca 1901. godine Kučera je tješila već tada pomalo rastrojenu i nezadovoljnu Emu Boić ovim riječima:

Ti se prezireš, Emo, a ja ću ti jedno reći *niski* se karakteri *ne preziru*, a što iz toga slijedi, to možeš i sama lako zaključiti! Veliš da si prevrtljiva, slavohlepna, egoistična, strastvena, bez svakog višeg ideala, a ja Ti velim kraj svega toga ti si – karakter.

Kučera joj se je 1905. godine javila sa studija u Zürichu:

Ono što sam tražila, to sam ovdje i našla, mogu da budem sama po miloj volji i da se koncentriram u radu, da se specijaliziram u svojoj struci.

Njihovo se je dopisivanje nastavilo sve do tragične smrti Eme Boić. Ona se je Kučeri javljala iz svih gradova u kojima je boravila, pismom ili dopisnicom.

Elza Kučera i sestre Broch

Elza Kučera prijateljevala je s trima sestrama Broch: književnicom, prevoditeljicom i pedagoginjom Adom (1878. – iza 1957.), pedagoginjom Milkom (1880. – iza 1957.) i slikaricom Paulom (godine nepoznate). One su se intenzivno dopisivale sve do 1957. godine. Podatke nalazimo samo o Adi Broch koja je kao i Kučeta završila Ženski licej u Zagrebu. Studirala je filologiju u Londonu i Zürichu gdje je i doktorirala 1901. godine tezom *Die Stellung der Frau in der angelsächsischen Poesie* (Položaj

žene u anglosaksonskom pjesništvu). Boravila je u Bostonu i New Yorku gdje se je upoznala s privatnim obrazovanjem i od kuda se je redovito javljala Elzi Kučeri. Po povratku je sa sestrama osnovala 1913. godine privatnu pedagošku instituciju s internatom za židovske djevojke. Škola se je nalazila u Gundulićevoj ulici u Zagrebu. Kasnije je škola prerasla u Privatnu gimnaziju s pravom javnosti kojoj je Ada bila ravnateljica sve do 1940. godine kada je zbog židovskog porijekla ostala bez posla i imovine. Ada se je bavila i pisanjem i prevodjenjem. Na engleski je prevela Vojnovićevu *Dubrovačku trilogiju*. Također je držala tečajeve engleskog jezika za početnike i napredne đake. Za pretpostaviti je da je i Milka pohađala Licej u Zagrebu s obzirom da je u više navrata u pismima Kučeri iskazala svoju zabrinutost za Emu Boić, također učenicu Liceja. Milka Broch, s kojom se je Kučera najviše dopisivala, radila je dugi niz godina kao nastavnica u Pakracu. Nešto manje se je dopisivala s Paulom Broch koja je vjerojatno također završila Licej. Naime u pismu Kučeri od 8. listopada 1905. godine piše o njezinoj pjesmi *Sanje* koja se je vrlo dopala Camilli Lucerni. Iz pisma od 29. prosinca 1929. godine, koje je Elza Kučera napisala Milki Broch, saznajmo ponešto o brigama koje je Kučera imala u svom životu:

Znaš Milka, imam zapravo i ja sada mnogo briga i to takovih, kakove do sada nisu mogle prelaziti preko moga praga! Nadam se ipak da mi se neće razrušiti svijet, što sam si ga teško sagradila i u kojem jedino mogu da živim ispravnim i zdravim životom.

Ada i Milka preživjele su Drugi svjetski rat, dok je Paulina sudbina nepoznata. Sačuvane su skice jedanaest pisama koja je Elza Kučera napisala sestrama Broch između 1925. i 1952. godine, i 250 njihovih pisama upućenih Kučeri u razdoblju između 1901. i 1957. godine.

Elza Kučera i Ulrich Hans Bosshardt

Elza Kučera švicarskog je pjesnika i učitelja Ulricha Hansa Bosshardta (1851. – 1943.) upoznala 1903. godine u Beču, kamo je došla zbog nastavka svog obrazovanja (Kučera 1972: R 4770/1–7). O njemu se vrlo malo zna mimo onoga što pronalazimo u Kučerininim zapisima.

Bosshardt nije stekao slavu svojom poezijom i nama je poznatiji kao suprug Bećanke Marie Bosshardt van Demergel (1854. – 1901.) koja je zajedno sa suprugom osnovala prvu žensku gimnaziju u Beču. Ona se je također vatreno borila za emancipaciju žena i njihovo bolje obrazovanje. Kučera je napisala tekst o njemu naslovivši ga *Ulrich Hans Bosshardt 1851–1943. Ein unbekannter schweizerdichter der in Wien gelebt und gewirkt hat* (*Ulrich Hans Bosshardt 1851.–1943. Jedan nepoznati švicarski pjesnik koji je živio i djelovao u Beču*). Iz tog djela saznaju se osnovni podaci o njegovu životu, ali i o životu njegove žene Marie. Kučera je također sastavila popis njegovih objavljenih djela. Ona se je naime uhvatila tog pothvata, jer zbog ratnih nepogodnosti nije uspjela doći do njegovih djela za koja ju je Bosshardt zadužio i dao joj na brigu. Na neki način ona se je željela iskupiti za taj propust. U ostavštini se nalazi i korespondencija između njih dvoje koju je ona naslovila *Dichter und Denkerin* (*Pjesnik i ženski mislilac*). U tim pismima ona ga je molila da pošalje pjesmu za *Spomenicu* Camilli Lucerni, koju je on, sudeći po korespondenciji također i osobno poznao. I doista on je poslao jednu pjesmu *Freudestunden* (*Satovi veselja*) koja je objavljena u *Spomenici* (Kučera 1938b: 25).

Sačuvane su skice šezdesetak pisama Elze Kučere Bosshardtu napisanih između 1915. i 1942. godine.

Elza Kučera i Ignjat Bokur

Elza Kučera se je za vrijeme studiranja u Zürichu družila s Ignjatom Bokurum koji je doktorirao tri godine poslije nje.¹⁸ Nakon što je Kučera

¹⁸ Doktor pedagoških znanosti, Ignjat Bokur rođen je u Krčedinu u Srbiji. Osnovnu školu završio je u rodnom Krčedinu, a gimnaziju u Sremskim Karlovcima. Školovanje je nastavio u učiteljskim školama u Pakracu i Osijeku. Po završetku učiteljske škole radio je u srpskom odjeljenju osnovne škole u Čakovcima kod Vukovara. Nakon dvije godine službovanja upisao je Višu školu u Beogradu, a zatim je otputovao u Zürich gdje je 1911. godine doktorirao pedagoške znanosti. Nakon povratka u Novom Sadu postao je nastavnik u Višoj devojčackoj školi, a 1912. godine postao je nastavnik okružne gimnazije u Prokuplju. Godinu dana kasnije postao je suplent Učiteljske škole u Skoplju gdje je ostao do 1923. godine. Nakon toga postao je profesor Učiteljske škole u Vršcu. Godine 1940. otišao je u

1909. godine napustila Zürich Bokur ju je obavještavao o promjenama na fakultetu i među studentima. Upravo iz njegovog pisma od 3. ožujka 1910. godine saznaje se da je prof. Störring namjeravao uzeti Elzu Kučeru za asistenticu na ciriškom fakultetu. Međutim, Bokur joj u istom pismu savjetuje da odbije tu ponudu i to iz dva razloga. Prvi je taj što »naša je moralna dužnost raditi za našu nauku, našu kulturu«, a drugi razlog je taj što se pretpostavljalo da će Störring otići raditi u München, pa je bilo upitno hoće li i nju povesti sa sobom. Ne znamo je li Kučera ikad dobila poziv od svog profesora i, ako je, je li ga odbila zbog Bokurovih razloga. Međutim, znamo da Störring nikad nije radio na Sveučilištu u Münchenu. Iz opsežne korespondencije vidljivo je da su Kučera i Bokur prijateljevali i nakon studija u Zürichu. Štoviše Kučera se dopisivala i s njegovom suprugom Jelenom, kojoj je pomogla oko jednog financijskog problema. Ignjat Bokur umro je dvije godine nakon Elze Kučere, ostavši vjeran svojim idealima. Cijeli život radio je na dobrobit svog naroda.

Sačuvane su dvadeset i dvije skice pisama koje je Kučera uputila Bokuru i njegovoj ženi Jeleni između 1928. i 1965. godine. On je zajedno sa svojom obitelji Kučeri poslao sedemdesetak pisama između 1911. i 1965. godine.

Elza Kučera i Franziska (Franka) Baumgarten-Tramèr

Sačuvane su 42 skice Kučerinih pisama koje je uputila Franki Baumgarten između 1923. i 1965. godine i 123 pisama Baumgarten Elzi Kučeri poslanih između 1904. i 1966. godine.¹⁹

Beograd gdje je bio nastavnik na Trećoj muškoj gimnaziji. U ratnim viorima izgubio je sina Aleksandra što ga je veoma pogodilo. Nakon mirovine vratio se je u Vršac gdje je živo okružen prirodom i gdje je napokon pronašao svoj spokoj. Umro je u Vršcu 1974. godine. Ignjat Bokur u mladim je danima surađivao sa srpskim časopisima i listovima: *Zastava*, *Branik*, *Vojvodina*, *Misao*. Za vrijeme boravka u Skoplju napisao je dramu *Ne ubi*, a zatim je u Vršcu 1924. godine objavio svoje predavanje *Vaspitni nazori Petra II. Petrovića Njegoša*. Koristio se je sljedećim pseudonimima: Temeljko Zdravković i Zdravko Temeljkić.

¹⁹ Franka Baumgarten-Tramèr rođena je u Poljskoj u židovskoj obitelji 1883. godine. Studirala je u Krakovu, Parizu i Zürichu gdje se i upoznala s Kučerom. Od 1910. do 1924.

U pismu od 19. siječnja 1927. godine Kučera obavještava Baumgarten kako je izašao prvi (i jedini) svezak filozofsko-psihološke revije. Nadalje žali se kako izdavač nije napravio najbolji posao jer svezak obiluje zatipcima. Riječ je o *Reviji za filozofiju i psihologiju* u čijem osnivanju sudjelovala i Kučera.

Posebnu pažnju izaziva pismo od 10. srpnja 1929. godine u kojem je Kučera iznijela tezu kako se pisanje knjiga još uvijek smatra muškim i profesorskim poslom, dok knjige koje su napisale žene uglavnom ostaju nezamijećene.

U pismu od 15. prosinca 1960. godine Kučera je napisala Baumgarten da je boravila u Kielu gdje je nazočila obilježavanju stogodišnjici rođenja Gustava Störringa. Taj podatak potvrđuje činjenicu da je Kučera nastavila prijateljevati s obitelji Störring i nakon odlaska iz Züricha i nakon smrti svog profesora.

Posebno su zanimljiva pisma koja je Baumgarten poslala Elzi Kučeri, jer u njima se vidi koliko je bila upoznata sa situacijom i položajem psihologije u Hrvatskoj. Baumgarten je u pismu od 24. siječnja 1923. godine, iznijela podatak kako je čula da je Ramiro Bujas Psihološki institut u Zagrebu preuredio u Psihotehnički institut. Također je pokazala zadovoljstvo što je Kučera aktivno sudjelovala u Bujasovim predavanjima i demonstracijama. U više pisama molila je Kučeru da pozdravi Ramira Bujasa i njegova sina, također psihologa, Zorana Bujasa (1910. – 2004.).

I Kučera i Baumgarten, što je vidljivo iz pisama, prijateljevale su s njemačkom psihologinjom dr. Mathildom Kelchner.

godine predavala je na Sveučilištu u Berlinu, a zatim od 1924. do umirovljenja 1959. godine u Bernu gdje je bila druga žena koja je bila profesorica na Odsjeku za povijest filozofije na tom Sveučilištu. Znanstvenu karijeru usmjerila je prema psihologiji, a posebice ju je zanimala industrijska i primijenjena psihologija. Bila je supruga psihijatra Moritza Tramèra (1882. – 1963.) koji se smatra pionikom dječje psihijatrije. Objavila je više knjiga koje su bile prevedene čak na četrnaest jezika. Umrle je 1972. godine u Bernu.

Elza Kučera i obitelj Katičić

Elza Kučera bila je, po majčinoj strani, rodbinski povezana s obitelji Katičić s kojima je cijelog života bila bliska i kojima je, u mirovini, svaki četvrtak odlazila na ručak. Dopisivala se je s pravnikom Natkom (1901. – 1983.) te jezikoslovcem Radoslavom Katičićem (1930. – 2019.) i njegovom ženom Grkinjom s Ponta Ioannom. Kučera je također imala bogatu korespondenciju sa Stankom i Isabellom Katičić. U pismima koja je napisala Isabelli Katičić često se je prisjećala svog djetinjstva u Neudorfu blizu Vinkovaca otkuda je porijeklom bila njezina majka. Članovi obitelji Katičić Kučeru su jednostavno zvali »teta Elza«. Ova korespondencija pokazuje kako je Kučera imala prisne i tople odnose s obitelji svoje majke. Prema riječima Jasne McElroy upravo je obitelj Katičić, skupa s njezinom majkom i njom, Elza Kučera zadužila da raspoložu njezinom imovinom nakon njezine smrti.

Sačuvane su četiri skice pisama koja je Elza Kučera poslala Isabelli Katičić između 1929. i 1934. godine te jedanaest skica pisama koja je između 1951. i 1961. godine poslala Natku Katičiću.

Elza Kučera i obitelj Šenoa

Bogatu korespondenciju Kučera je imala i s obitelji Šenoa (Zdenko, Maja, Vera, Slava i Draga) u čijoj je kući u Mallinovoj ulici provela većinu svog odraslog života, od smrti oca 1931. godine do kraja života. Vera i Milan Šenoa imali sina Zdenka Šenou (1918. – 2005.), koji se je dva puta ženio. Pisma koja su si međusobno slali Kučera i članovi obitelji Šenoa, odišu prisnošću, brigom i toplinom. Iz njih se vidi koliko su međusobno bili povezani i koliko su im se životi ispreplitali. Kratki pozdravi s putovanja i kratke poruke bili su svakodnevnica u njihovim životima.

Sačuvana je jedna skica pisma koje je Kučera uputila Slavi Šenoa 1959. godine. Nadalje sačuvane su skice dvadeset pisama koja je između 1937. i 1957. godine uputila Veri te šest skica pisama koja je između

Elza Kučera (druga s lijeva) s obitelji Šenoa. Fotografija iz ostavštine Elze Kučere u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

1942. i 1960. godine uputila Zdenku i Maji. Slava i Draga Šenoa poslale su pet pisama koja nisu datirana, Vera trideset između 1935. i 1957. godine te Zdenko i Maja devet između 1936. i 1967. godine.

Zadnji dani

Iz osobnog svjedočanstva saznali smo da je Elza Kučera, koja je svoj cijeli život bila vrlo lucidna, analitična i krajnje racionalna, svoje zadnje godine života provela pateći od teške demencije. Umrla je u Zagrebu 22. lipnja 1972. godine, u osamdeset i devetoj godini, i pokopana je na Mirogoju u zajedničkoj grobnici s Camillom Lucernom, Emmom Rickli, Ralphom McElroyom, mužem Jasne rođene Cvetko te Slavicom i Ivanom Cvetko. Promotrimo li Kučerino zadnje počivalište, nekoliko stvari upada odmah u oči. Prvo, Elza Kučera nije pokopana s ostatkom svoje obitelji. Naime na Mirogoju, samo nekoliko stotina metara dalje, postoji obiteljska grobnica obitelji Kučera u kojoj su pokopani njezin otac Oton, njegova druga žena Jelka, zatim polusestre Nevenka i Mara, polubrat Vlaho, Vlahova žena Hertha Kučera kao i Nevenkin muž, Vladimir Crnčić. Umjesto s obitelji, ona je pokopana sa svojim prijateljima. Nadalje upada u oči to da, premda su i Lucerna i Kučera bile krštene u evangeličkoj crkvi i grob se nalazi u evangeličkom dijelu Mirogoja, na grobu nema nikakva religioznog simbola. Izgleda da je barem jedan dio Kučerine oporuke iz 1916. ispoštovan (str. 19–20): premda njezino »mrtvo tijelo« nije bilo »pretvoreno u pepeo« i bačeno »u tekuću vodu« ipak je pokopana bez ikakve »vjeroispovijedno-religiozne podrške«.

Elza Kučera. Iz privatne zbirke fotografija Jasne McElroy.

Prva hrvatska knjižničarka

Jedino područje među raznolikim kreativnim aktivnostima kojima se Elza Kučera bavila koje je donekle pokriveno sekundarnom literaturom jest njezin rad u knjižnici. Branka Hergešić je 1963. godine objavila tekst pod naslovom »Uz osamdesetogodišnjicu dr. Elze Kučere – prve hrvatske bibliotekarke« (Hergešić 1963). Ksenija Švenda-Radeljak u svojoj knjizi *Obrazovanje i status knjižničara u Hrvatskoj do uvođenja studija bibliotekarstva* u poglavlju o počecima razvoja knjižničarske profesije u Hrvatskoj od 1875. – 1918. godine spominje Kučeru na više mjesta u povijesnom pregledu, dočim kasnije u knjizi posvećuje Kučeri jedno poglavlje dijela knjige koje obrađuje knjižničarstvo kao žensku profesiju (Švenda-Radeljak 2018). No glavni izvor koji imamo o njezinom knjižničarskom radu jest Kučerin autobiografski tekst »Bibliotekarsko spominjanje« koji je dvaput objavljen: prvi put 1951. godine u *Vjesniku bibliotekara hrvatske*, a drugi put ponovno je tiskan u *Spomenici Hrvatskog knjižničarskog društva 15. III. 1940. – 14. III. 2000.* (Kučera 1951, 2000). Iako je Kučerin rad u Knjižnici dobro obrađen, ipak nije baš lako doći do njezinih izvornih tekstova koje je pisala i objavljivala na svojem radnom mjestu. U II. dodatku donosimo dva kraća ogledna teksta, od kojih je prvi prijepis iz rukopisa, a drugi je objavljen pred kraj njezina života.

Po povratku iz Züricha u Zagreb 1909. godine Elza Kučera započela je s radom kao privremena pomoćnica u današnjoj Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici ondašnjoj Kraljevskoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Premda se radilo o neuglednom poslu, bio je to za one prilike i tradicionalne stavove ondašnjeg ravnatelja knjižnice, Ivana Kostrenčića (1844. – 1924.), značajan događaj: jedna žena počela je raditi u knjiž-

nici! Iako su tih godina u Americi i u drugim dijelovima Europe žene već uvelike počele raditi u državnim knjižnicama, u hrvatskom dijelu Austro-Ugarske Monarhije to još nije bio slučaj.¹ Prema Hergešić (1963: 24), rad u knjižnici doživljavao se je kao prvi korak na putu prema sveučilišnom zaposlenju, »odskočna daska« za mlade »privatdocente«, a kako u to vrijeme još nije bilo ni spomena da bi neka žena radila kao docentica ili profesorica na sveučilištu, nije bilo ni pravog razloga da se neka žena zapošljava u knjižnici. No zahvaljujući vlastitoj odvažnosti i upornosti te pomoći Otona Kučere, Isidora Kršnjavog i Franje Markovića, Elza Kučera je uspjela dobiti posao u Knjižnici.

Ali to je bio tek prvi korak, Kučera je željela više, ona je za sebe željela status državne službenice u knjižnici – a ne smijemo zaboraviti da tih godina u Hrvatskoj još nijedna žena nije bila državna službenica! Kako bi to postigla, Kučera je mudro vodila svoju karijeru. Godine 1911. Kostrenčić, koji je prema Kučeri u međuvremenu značajno omekšao (Kučera 2000: 101), otišao je u mirovinu: svi ondašnji knjižničari napredovali su, samo je Kučera ostala na mjestu pomoćnice. Kad je pisala molbe za primanje u stalnu službu, odbijali su je uz obrazloženje da za njezinu državnu službu »nema zakonskih mogućnosti«. No nije se dala obeshrabriti. Godine 1911. i 1912. objavila je u zagrebačkim novinama dva dulja teksta, jedan na njemačkom (»Die Frau als Bibliothekarin«, Kučera 1911), a drugi na hrvatskom (»Ženski rad u knjižnicama«, Kučera 1912). Tema u tim dvama člancima jest ista: u njima argumentira kako je već krajnje vrijeme da se ženama otvore vrata zaposlenja u državnim knjižnicama. U prilog tomu ide ne samo to da su u nekim drugim zemljama žene već uvelike počele raditi u knjižnicama, što se pokazalo uspješno za knjižnice, već žene posjeduju osobine potrebne za uspješan rad u knjižnicama, a to su – osim poznavanja jezika, što tad više nije bilo strano mnogim Hrvatima, i knjižničarskog znanja

¹ Kao prva knjižničarka spominje se Švedanka Cecilia Cleve (? – 1819.), koja je službeno postala knjižničarka 1796. godine, a prva njemačka knjižničarka bila je Bona Peiser (1864. – 1929.), koja se školovala u Engleskoj, a radila je u Berlinu. Španjolska knjižničarka María Moliner (1900. – 1980.), bila je fakultetski obrazovna i pridonijela je uređenju knjižnica u ruralnim područjima Španjolske. U Srbiji prva žena zaposlena u Narodnoj biblioteci bila je Maga Magazinović (1882. – 1968.).

koje se može steći – osjećaj odgovornosti, smisao za preciznost i red te nadasve ljubaznost i učtivost u ophođenju s drugim ljudima. Malo kasnije ćemo se detaljnije osvrnuti na ta dva teksta.

Tim dvama tekstovima Kučera je takoreći pripremila teren za ono što će se uskoro dogoditi. Sama slikovito opisuje sretni razvoj događaja koji je bio potpomognut njezinim znanjem mađarskog jezika (Kučera 2000: 101–102):

Ali jednoga dana, dok sam sređivala skupinu mađarskih knjiga, opazih u izvještaju budimpeštanskog sveučilišta da je u njegovoj knjižnici namještena jedna žena kao punopravni činovnik. Odmah sam se obratila na nju s upitom, na osnovi kojeg zakona je mogla ući u državnu službu. Uskoro sam od nje dobila odgovor: kod njih se iz toga nije pravilo pitanje, jer zakon nigdje izričito ne zabranjuje, da se žena imenuje za činovnika. S tim sam podatkom od onda potkrepljivala svoju molbu. Rekoše mi, da će upitati ministra za Hrvatsku u Budimpešti, da li bi se u Hrvatskoj mogao zakon tumačiti na taj način. Očito je došao odanle povoljan odgovor, jer mi je malo iza toga jednog dana saopćio profesor Kršnjavi: »Ban je upravo potpisao vaš dekret. Time se sada i u Hrvatskoj otvoren ženama put u činovničku državnu službu. Srdačno vam čestitam.«

Tako je 1912. godine Elza Kučera postala prva državna službenica u Hrvatskoj te ujedno i prva knjižničarka. Taj sretan podatak doduše malo je zamagljen činjenicom da je trebalo proći sedamnaest godina da se zaposli i druga žena u knjižnici: Eva Verona primljena je u službu tek 1929. godine.

U ostatku Austro-Ugarske Monarhije žene su u to doba počele raditi kao knjižničarke, no akademska karijera ženama još nije bila ni na vidiku. No usprkos tomu Kučera je razmišljala čak i o mogućnosti rada kao eksperimentalna psihologinja o čemu je ostavila trag u svojem »Životopisu« (Kučera 1972: R 4744):

Kako iza svršetka mojih studija nije bilo u našoj državi još prilika za eksperimentalno psihologijski rad kojem sam se htjela posvetiti, tražila sam namještenje u Kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Kada je došlo vrijeme da odluči kojim će se poslom baviti i kojim smjerom krenuti Kučera je ovako razmišljala (Kučera 2000: 93):

Bilo je to početkom ovog stoljeća, kad sam svršavala svoje nauke u inozemstvu. Nakon mladenačkih kolebanja i dvoumica zaokupili su me u to vrijeme svo-

25(1)

Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada,
 odjel za bogoštovlje i nastavu.

Br. 6663.
 19. 11.

U provedbi zakona od 12. rujna 1916. o preinačenju zakonskog članka sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 6. siječnja 1874. o ustrojstvu sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu i novele k tome zakonskom članku od 6. listopada 1894. imenjem Vas knjižničarom sveučilišne knjižnice u Zagrebu u IX. / devetom / činovnom razredu sa sustavnim berivima.

Što Vam se pripocuje znanja radi s dodatkom, da Vaša ueriva iznose 2.600 K dvije tisuće i šest stotina kruna plaće na godinu sa stararinom IX. činovnoga razreda.

Pozivate se, da se u novom svom svojstvu predstavite rektoru sveučilišnom i ravnateljstvu sveučilišne knjižnice.

U Zagrebu, dne 21. veljače 1919.

_____ gospodinu/ji
Elze Kučera,
 dru. züriškoga sveučilišta i pristavu II. razreda sveučilišne knjižnice
 u _____
 Zagrebu.

Dekret o imenovanju Elze Kučere knjižničarkom u IX. činovnom razredu iz 1919. godine. Fotografija iz ostavštine Elze Kučere u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

jim obrisima već posve određeni znanstveni problemi, pa nisam željela drugo, nego da se cio svoj život mogu što intenzivnije baviti njihovim rješavanjem. Ali osnovno je pitanje pri tomu ostalo otvoreno: kako ću udesiti svoj život, da mi to bude moguće. Prijateljica Poljakinja mi je tada jednog ljetnog predvečerja na šetnji uz züriško jezero spomenula, da je neki njen znanac upravo promoviran za doktora filozofije, a ja sam i nehotice izgovorila kobno pitanje: »A što će on sada?« – »Namjestiti će ga u poljskoj biblioteci u Rapperswilu, pa će moći nastaviti i svoj znanstveni rad.« U tom se času ukazala i meni realna mogućnost za ostvarenje mojih želja pomoću bibliotekarskog posla u kojoj znanstvenoj knjižnici. Mi Hrvati doduše nismo imali poput Poljaka knjižnicu u Švicarskoj, ali smo imali Sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu, gdje tada još nije bilo filozofskog seminara ni psihologijskoga instituta. U toj ću Sveučilišnoj knjižnici mislila sam valjda naći barem najglavnija pomagala za svoje istraživanje, a lijepa mi je bila i pomisao da bi mi ondje i službeni posao služio izgrađivanju osnovnih uvjeta za svaki znanstveni rad.

Kako smo već spomenuli u prvom poglavlju (str. 47–48), Kučera je lijepo napredovala u knjižnici. Od 1920. do 1942. godine bila je zamjenica ravnatelja Knjižnice, što je bila najviša služba koju je mogla onomad kao žena obnašati. U istoj Knjižnici radila je do umirovljenja 27. travnja 1944. godine. Nakon umirovljenja kratko je honorarno radila 1950. godine u Naučnoj biblioteci u Puli. O svojem odlasku u mirovinu prijateljici Vinki Bulić u pismu od 8. srpnja 1945. godine napisala je sljedeće:

Ja sam naime od lani u svibnju u mirovini. Bilo mi je 60 godina, a imala sam i potpune godine službe i osjećaj da sam svoj rad u biblioteci zaokružila i završila, pa mi ispunise želju da mogu još koju godinu da se bavim isključivo psihologijom i da povežem fragmente svoga istraživanja u cjelinu.

Kučerin odnos prema vlastitom zaposlenju bio je dvojak. S jedne strane, premda taj posao ne bi možda bio njezin prvi izbor, Elza Kučera ga je zavoljela i cijenila je to da joj je omogućio financijsku samostalnost. Mira Hergešić spominje da je Kučera izjavila »[...] da se još jednom rodi [...] opet bi izabrala samo bibliotekarstvo zvanje« (Hergešić 1969: 124). O samom radu u knjižnici Kučera je zapisala sljedeće (Kučera 2000: 96):

Ali knjižnicu sam voljela, jer sam odmah osjetila, da je ona malen doduše, ali uzorno izgrađen naučni zavod evropskog stila, u kojem je svatko mogao naći

Elza Kučera (treća s lijeva) s prijateljicama ispred Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu na Marulićevom trgu 1933. godine. Fotografija iz ostavštine Elze Kučere u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

za svoj studij najvažnije priručnike i obavijesti o svemu, što mu je osim toga trebalo, putem pomno izabranih biobibliografskih pomagala i stručnih časopisa.

S druge pak strane one trenutke kad je bila prisiljena isključivo baviti se svojim knjižničarskim poslom doživljavala je »izgubljenima« za svoj »pravi rad«. Imamo jedno svjedočanstvo iz Kučerina pisma Marie Störriing iz godine 1926. u kojem piše ovako:

Onda [nakon kolovoza 1925. g.] morala sam sasvim neočekivano preuzeti vodstvo Knjižnice, jer je ravnatelj morao sudjelovati u organizaciji kulturno-povijesne izložbe. Ta je stvar trajala gotovo tri mjeseca. Ta tri mjeseca bila su za posao izgubljena: morala sam se potpuno usredotočiti na Knjižnicu, jer je odgovornost za glatko funkcioniranje ove prilično komplicirane organizacije bila na meni pa nisam smjela niti sebi niti Knjižnici pružiti premalo pažnje.

Očito joj je zaposlenje u Knjižnici ostavljalo dovoljno vremena da se bavi onime što je doživljavala kao svoj poziv, a to je pisanje i istraživanje u području psihologije. Nerijetko je koristila slobodne dane kako bi prisustvovala filozofskim i psihologijskim konferencijama u domovini i inozemstvu. Naravno njezino joj je zaposlenje također omogućilo da pri ruci ima i »pomagala za svoje istraživanje«: ne samo da je imala pristup literaturi koja se je nalazila u korpusu Knjižnice, već je *ex officio* lako dobavljala knjige i članke putem međuknjižnične posudbe.

Što se tiče atmosfere u kojoj je radila, nakon početnih problema i ignoriranja od muških kolega Elza Kučera dobro se snašla u novoj okolini. Evo jednog primjera. Kad je jednom Kučera slučajno porušila knjižničarske kartice koje su se rasule po podu, u pomoć su joj pritekli svi prisutni zaposlenici koji su joj pomogli pospremiti kartice. Nakon tog događaja Kučera se je počela osjećati ugodnije i u potpunosti se udomačila u Knjižnici. Radeći u Knjižnici stekla je mnoga poznanstva i prijateljstva sa znanstvenicima kojima je naručivala i nabavljala potrebne knjige. Njezini kolege u knjižnici bili su dr. Velimir Deželić, dr. Franjo Fancev, Milutin Krišković, dr. Branko Gavella i bibliotečni pisar Virgil Divković.

Za vrijeme Prvog svjetskog rata u Knjižnici je uglavnom radila reviziju odjela časopisa i reviziju građe u Zbirci i čitaoni rijetkosti. Brinula je i o »lektoriju«, tj. o zbirki temeljnih djela pojedinih struka koji se je nalazio u Velikoj čitaonici. Uredila je Zbirku priručnika i napravila je

izložbu novih časopisa. Aktivno je sudjelovala i oko nacrtu zakona o knjižnicama koji je predložio Velimir Deželić 1918. godine.

Kučera je bila aktivna i u osnivanju stručnih društava. U Zagrebu je 1931. godine održan Prvi kongres Društva jugoslavenskih bibliotekara na kojem je Kučera izabrana za drugu tajnicu Kongresa i za jednu od članica Glavne uprave Društva jugoslavenskih bibliotekara unutar Sekcije Zagreb. Godine 1937. Sekcija Zagreb imenovala je Kučeru članom Odbora za sređivanje bibliotečnih kataloga i članom Odbora za izradbu nacrtu pravila za stručno obrazovanje bibliotekara. Godine 1948. sudjelovala je u osnivanju Društva bibliotekara Hrvatske (Živković 2002):

Osnivači Društva podnose 25. studenoga 1948. Ministarstvu unutrašnjih poslova NR Hrvatske prijavu za osnivanje, na kojoj su navedena imena dvanaest osnivača sa njihovim zvanjem i kućnom adresom. Bili su to Branka Hergešić, (bibliotekar), Zlata Matičec (bibliotekar), Antun Kancijan (bibliotekar), dr. Jelena Ibler-Kovačević (bibliotekar), dr. Dana Čučković (bibliotekar), dr. Josip Badalić (direktor Knjižnice Jugosl. akad.), Danica Bersa (mladi bibliotekar), dr. Elza Kučera (knjižničar u m.), Marko Rojnić (upravitelj Sveučilišne knjižnice), Juraj Canki (knjižničar Arhiva grada Zagreba), Jelka Mišić (bibliotekar), Andela Pernar (ml. bibliotekar).

Za svoje djelovanje unutar Društva Kučera je 1968. godine dobila Kuku-ljevićevu povelju kao dugogodišnji član Društva bibliotekara Hrvatske.

Osim raznih stručnih izvještaja o objavljenim i prevedenim knjigama koje je Kučera objavljivala pretežno u njemačkim knjižkim časopisima, Kučera je objavila i nekoliko tekstova o radu u knjižnici. Kao što smo već spomenuli tu se ističu dva teksta posvećena ženama u knjižnici. Prvi je »Die Frau als Bibliotekarin« (»Žena kao knjižničarka«), objavljen u novinama *Agramer Tagblatt* 1911. godine, a drugi je »Ženski rad u bibliotekama« iz 1912. godine koji je izašao u časopisu *Domaće ognjište*. Osim tih tekstova objavila je i svoja sjećanja na rad u Knjižnici pod naslovom »Bibliotekarsko spominjanje« 1951. godine nakon umirovljenja koji nam je vrijedan izvor podataka ne samo o njoj već i o funkcioniranju Sveučilišne knjižnice početkom 20. stoljeća. Napisala je i djelo *Počeci saradnje jugoslavenskih biblioteka* koje je objavljeno u srpskom knjižničarskom časopisu *Bibliotekar* (Kučera 1961). Suradi-

vala je i pri izradi djela *Bibliografija knjiga ženskih pisaca u Jugoslaviji / Bibliographie des livres des femmes auteurs en Yugoslavie* koje je objavilo Udruženje univerzitetski obrazovanih žena 1936. godine i koje je korisno pri istraživanju povijesti žena u Jugoslaviji. Napravila je i nacrt teksta o prvom profesionalnom knjižničaru u nas Ivanu Kostrenčiću (Kučera 1972: R 4748/8).

Među stručnim aktivnostima valja spomenuti da je Kučera bila članica ispitnog povjerenstva stručnih ispita za knjižničare o čemu sama svjedoči: »Otkada su i u nas uvedeni stručni ispiti za knjižničare gotovo sam bez prekida član toga ispitnog povjerenstva« (Kučera 1972: R 4744/8).

U njezinoj smo ostavštini pronašli njezine primjere zadataka i tema za završni ispit (»klauzurnu radnju«) kao i njezine bilješke s pitanjima za usmeni ispit (Kučera 1972: R 4747/2). Kako dosad to, prema saznanju, nitko nije objavio, donosimo te popise u cijelosti.

Primjeri zadataka za domaće i klauzurne radnje su sljedeći.

1. Kako se iz starijih svojih oblika razvilo savremeno bibliotekarstvo uopće, a napose u nas u Zagrebu?
2. Koje su glavne vrste bibliotečnih kataloga i koja im je svrha. Kritički prikaz.
3. U srednjoj komercijalnoj školi valja urediti biblioteku sa ca. 5000 svezaka za uporabu nastavnica i djacima u 3 velike i jednoj maloj prostoriji. Kako bi se po Vašem mišljenju takova biblioteka najbolje organizirala?
4. Što bi Vi sve učinili, kad bi Vam bila sva potrebna sredstva pri ruci, da se u Hrvatskoj narodnoj i sveučilišnoj knjižnici knjige bolje čuvaju, nego li što je to do sada moguće?
5. Zašto je važno, da se u knjižnicama knjige popisuju po pomno sastavljenim i često vrlo obsežnim pravilima?
6. Knjižnice nekoć i sad.
7. Prikažite u glavnim crtama povijest Hrvatske narodne i sveučilišne knjižnice.
8. Koji su po Vašem mišljenju najteži problem i alfabetskoga kataloga i koji Vam se način njihova rješavanja čini najzgodniji?

9. Knjižničar nekoć i sada.
10. Zašto je važno za knjižničara da pozna povijest tiskarskoga umijeća?
11. Kako će se u većoj znanstvenoj knjižnici najbolje čuvati rijetkosti i kako ih čitači mogu najzgodnije upotrebljavati?
12. Koja je razlika izmjeđu stručnoga i predmetnoga kataloga i koji po Vašem mišljenju zgodniji za veću znanstvenu knjižnicu?

Kučera je također pripremila dvadeset i sedam pitanja za usmene ispite:

1. Što je biblioteka: koje su joj bitne oznake i kako ćemo ju najzgodnije definirati?
2. Nabrojite nekoliko znatnijih biblioteka starijeg i novijeg doba!
3. Koje su najznatnije biblioteke u našoj državi?
4. Kada je i kojim zakonom osnovana Zagrebačka sveučilišna biblioteka? Iz kojih je postojećih biblioteka nastala?
5. Gdje je bila smještena Zagrebačka sveučilišna biblioteka od svog postanka pa do danas?
6. Koji su bili naši najznatniji bibliotekari i kako su sudjelovali u razvoju naše biblioteke?
7. Što vele pravila Zagrebačke sveučilišne biblioteke o njenoj zadaći i o njenom umnožavanju?
8. U čemu se razlikuju narodne od sveučilišnih knjižnica?
9. U koju bi se vrstu biblioteka sa stajališta nauke o bibliotekama imala uvrstiti naša sveučilišna biblioteka prema svojem sastavu i svojim funkcijama?
10. Koji su najznatniji darovi Zagrebačkoj sveučilišnoj biblioteci?
11. U kakvim se prostorijama najbolje čuvaju knjige i u kakvim se ormarima najbolje spremaju?
12. Po kojim se sistemima knjige pohranjuju u bibliotekama?
13. Kada se je naša biblioteka preselila u zgradu, u kojoj se sada nalazimo i po kojem su sistemu onda knjige složene u spremištima? Koje su prednosti i koje su mane takvoga reda?
14. Kakvih sve ima bibliotečnih kataloga i čemu oni služe?
15. Kakove sve kataloge ima Zagrebačka sveučilišna biblioteka?

16. Koje sve podatke o jednoj knjizi nalazimo na glavnim listićima naših kataloga?
17. Što zovemo uputnicom u našim katalogima? U kojim se sve slučajevima pišu u nas pored glavne cedulje i takove uputnice?
18. Što su dužnosti našega spremišta?
19. Kako se posuđuju knjige iz zagrebačke sveučilišne biblioteke?
20. Tko sve ima pravo, da se služi knjigama Zagrebačke sveučilišne biblioteke i koje uvjete mora ispuniti da se može tim svojim pravom koristiti?
21. Kakovih sve ima bibliotečnih čitaonica i kako treba da budu udešene? Kakove su prilike u tome pogledu u našoj biblioteci?
22. U kojem ćete od naših kataloga naći pregled najvažnijih bibliografskih pomagala, koja se nalaze u našoj biblioteci?
23. Koja su najglavnija bibliografska pomagala za našu domaću literaturu?
24. Kako ćete si pomoći, ako na hrvatskoj knjizi nije označeno krsno ime autorovo ili je označeno samo početnim slovima?
25. Koja su njemačka i francuska bibliografska pomagala kod nas najviše upotrebljavaju?
26. Kako se posuđuju nevezani časopisi?
27. Kako se vodi evidencija o novinama i časopisima u našoj biblioteci?

Ne znamo je li se Kučera kao članica ispitnog povjerenstva koristila ovim pitanjima na ispitima za buduće knjižničare, no razvidno je kako su materijali stručno i jasno sastavljeni te kako obuhvaćaju sve segmente knjižničarskog posla i povijesti Knjižnice.

Kao što smo više puta spomenuli, Kučera je svoj cijeli radni vijek od 1909. do 1944. godine provela u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Iz svega što smo o njoj saznali, jasno je da se prema svojem radnom mjestu odnosila vrlo profesionalno i uredno je obavljala sve svoje dužnosti, pa čak i više od toga. Premda je u početku mogla imati dvojbene osjećaje spram tog radnog mjesta, ipak je pri kraju života jasno odlučila sve što je napisala i ikad od drugih napisмено dobila ostaviti

Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Kao da je time htjela ostati povezana s tom institucijom i nakon smrti. Nesumnjivo je bila svjesna profesionalnosti knjižničara i kvalitete čuvanja građe u »svojoj« knjižnici kad im je dala u ruke takoreći svoj život.

Tekstovi »Die Frau als Bibliothekarin« i »Ženski rad u bibliotekama«

Elza Kučera objavila je 1911. i 1912. godine dva teksta na sličnu temu: žena u knjižničarstvu. Prvi je izašao 25. studenoga 1911. godine u zagrebačkim dnevničkim novinama na njemačkom jeziku *Agramer Tageblatt* u dodatku »Frauen-Zeitung«, a drugi je izašao u travanjskom broju već spomenuta *Domaćeg ognjišta* iz 1912. godine. Premda su naslovi slični, ipak se ne radi o istim tekstovima na dva jezika. Njemačka je inačica nešto kraća i popularnije napisana, dok je hrvatska inačica detaljnija i stručnije sročena.

Na početku teksta »Ženski rad u bibliotekama« Kučera je dala pregled stanja i razvoja knjižnica u nas (Kučera 1912: 103):

U mnogobrojnim se bibliotečno-stručnim knjigama i časopisima svestrano i ozbiljno osvjetljaju pitanja, koja se tiču ustrojstva, rada i napretka tih eminentno kulturnih zavoda. Pomalo se izgrađuje i posebna nauka o bibliotekarstvu koja već i na sveučilištima nalazi svojih zastupnika, ali o svemu tome se malo znade i ovdje, gdje inače ima zanimanja za opće-kulturne probleme i tekovine o bibliotekama se često ne govori, a i ne piše se o njima mnogo u listovima općega sadržaja, koji su rasprostranjeni u širim slojevima čitalaštva. Samostalne biblioteke, u kojima su se kroz vijekove čuvali i uspostavljali plodovi, koji su nikli na polju znanja i umijeća prometnuše se u nacionalne, gradske, naučne i sveučilišne, te u školske i strukovne knjižnice najrazličitije vrsti. Tako imaju sabori, pojedina ministarstva, magistrati i odvjetnici svoje biblioteke, a imaju ih knjižari, crkvene općine i školski muzeji. Te knjižnice su namijenjene onima, koji sistematskim studijem hoće da se upute u koju nauku, onima, koji u području nauke sami produktivno rade ili ih u svome zvanju trebaju. U njima se nabavljaju po mogućnosti sve knjige i časopisi koji zalaze u struku čitalaca, kojima te biblioteke služe.

Nadalje Kučera je smatrala kako je teško zamisliti rad u knjižnicama bez ženskog osoblja. Ona je navela što se sve očekivalo od jedne knjiž-

ničarke. Zahtijevalo se da je najmanje završila višu djevojačku školu, da razumije osim nekoliko jezika i nešto latinskog, da je upućena u pisanje strojem, da zna stenografiju, knjigovodstvo, trgovačko računarstvo i korespondenciju te da je napunila osamnaest godina. Pišući o stanju u Americi navodi kako tamo svaka knjižnica ima barem jednu asistentkinju i kako već postoje zavodi *kojima žena rukovodi upravu* (Švenda-Radeljak 2018: 224–225). Nadalje, smatrala je kako je potrebno da se razvije posebni *stališ bibliotekara*.

U ovom tekstu Kučera, dajući popularno napisan no stručan pregled situacije u zemljama u okruženju, a posebice u Njemačkoj, zastupa ideju da bi dobro bilo ženama omogućiti da budu državne službenice u knjižnicama što dotad nije bio slučaj u Hrvatskoj. U tom kontekstu osobito je zgodan urednički dodatak na kraju teksta »Ženski rad u bibliotekama« koji glasi ovako (Kučera 1912: 106):

Pri reviziji ovog članka zateče nas ugodna vijest, da mu je autorica, ugledna suradnica imenovana pristavom sveučilišne biblioteke. Mi se tome imenovanju od sveg srca radujemo, znajući, da će se zavod kome je pridijeljena, mnogo koristiti spremom, znanjem i marom prve naše bibliotekarice, kojoj najsrdačnije čestitamo.

Dakle dok je Kučera sastavljala prvo njemačku, a potom i hrvatsku inačicu tekstova u kojima indirektno zastupa ideju da se ženama mora dopustiti službovanje u knjižnicama to se u njezinom slučaju i ostvarilo. Gotovo profetski postala je prva knjižničarka u Hrvatskoj!

Korespondencija Elze Kučere s drugim knjižničarima

Elza Kučera i Ivan Kostrenčić

Prvi hrvatski profesionalni knjižničar Ivan Kostrenčić rođen je u Crikvenici 1844. godine. Završio je Bogosloviju u Budimpešti, a povijest i slavistiku u Beču. Radio je u Dvorskoj knjižnici u Beču. Od 1875. do 1911. godine bio je ravnatelj Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Prikupio je hrvatsku nacionalnu građu i u Beču je otkrio rukopis F. K. Frankopana iz 1671. godine. Umro je u Crikvenici 1924. godine.

Nakon Kostrenčićeva početnog negodovanja oko zapošljavanja Elze Kučere postao je njezin dobar učitelj i kolega. O njihovom prvom susretu Kučera je mnogo godina kasnije zapisala (Kučera 2000: 93):

Kad sam ušla prvi put, ustao je onizak postariji gospodin s bijelom bradom i prodornim modrim očima i došao mi je odmjerenom uljudnošću u susret. Bio je prijazan i naoko dobrohotan. Rekao je, da će se pobrinuti za to, da dobijem mirniji posao i ne dolazim u doticaj s publikom, samo vlastitu sobu da mi nažalost ne može dati poradi skućenog prostora u knjižnici.

Sačuvana je jedna skica pisma koje je Kučera uputila Kostrenčiću 1917. godine, a on je njoj poslao 21 pismo u razdoblju od 1910. do 1921. godine.

Elza Kučera i Franjo Fancev

Franjo Fancev bio je hrvatski knjižničar, književni povjesničar i filolog. Rođen je 1882. godine u Virju, a gimnaziju je pohađao u Bjelovaru u Zagrebu. Godine 1902. doktorirao je slavensku filologiju na Sveučilištu u Beču. Od 1919. do 1926. godine bio je ravnatelj Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Godine 1926. imenovan je redovitim profesorom na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu, a u kolovozu te iste godine imenovan je vršiteljem dužnosti ravnatelja Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, sve do dolaska Mate Tentora na tu funkciju. Do umirovljenja vodio je Katedru za stariju hrvatsku književnost. Godine 1940. postao je redoviti član Akademije. Umro je u Zagrebu 1943. godine.

Elza Kučera i Franjo Fancev dopisivali su se od 1906. do 1935. godine i izmijenili su stotinjak pisama. Inače, ovo je jedna od rijetkih Kučerinih korespondencija koja je obrađena u sekundarnoj literaturi. Ivica Zvonar je 2003. objavio pregled njihove korespondencije, naglasivši da su ta pisma zanimljiv izvor za proučavanje djelovanja i života Franje Fanceva i njegova odnosa prema rodnoj Podravini (Zvonar 2003).

Kučera je s Fancevom je bila povezana i poslovno i privatno. Naime osim što su dijelili zajednički posao bili su i bliski prijatelji. Iz korespondencije između njih dvoje može se vidjeti klima koja je vladala

u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, o njezinom radu i razvoju. Iz iste prepiske doznali smo i o njihovim privatnim životima.

Ovdje možemo usput napomenuti da bi detaljnije proučavanje korespondencije Elze Kučere s drugim ljudima mogao biti važan povijesni izvor jer je onda pažljivo sačuvala sva pisma koja je primila.

Elza Kučera i Šime Jurić

Elza Kučera također se dopisivala i s knjižničarom Šimom Jurićem koji je rođen 1915. godine u Sinju. Diplomirao je klasičnu filologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Jurić je bio zaposlen u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu te je zajedno s Vjerom Bendiš, Verom Bonifačić, Matkom Ronjićem i Zlatkom Vincejom od 1950. do 1953. godine pomagao složiti građu u Naučnoj biblioteci u Puli kao i osposobiti njezine stručne djelatnike. U tome mu je pomogla i Elza Kučera. Od 1946. do 1979. godine bio je voditelj Zbirke rijetkih i starih knjiga i rukopisa Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Umro je u Zagrebu 2004. godine. Upravo zahvaljujući njemu Kučera je šest mjeseci radila u Naučnoj biblioteci u Puli. No tome je prethodila korespondencija. Tako je u pismu Juriću od 26. ožujka 1950. godine Kučera napisala (Kučera 1972: R 4771a):

Ja sam naime mislila na to, da bi zapravo čisto rado došla k Vama za jedan do dva rana ljetna mjeseca, da Vam tri do četiri sata dnevno pomazem pri njenom uređivanju po prilici onako kako ste Vi pomagali pri uređivanju biblioteke Jugoslavenske akademije. Voljela bih biti na moru i voljela bi da to radim.

Šime Jurić joj je odgovorio dopisnicom u kojoj joj daje upute kako da doputuje u Pulu. Također iznosi svoju želju da organizira izložbu hrvatske znanstvene knjige 19. i 20. stoljeća. Upravo on je uredio i katalogizirao ostavštinu Elze Kučere.

Sačuvane su skice sedam pisama koje je Kučera u razdoblju od 1949. do 1953. godine napisala Juriću, dok je on pak njoj napisao osam pisama od 1940. do 1952. godine.

Elza Kučera u Kraljevskoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu oko godine 1913. Grafička zbirka Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, preuzeto s mrežne stranice Digitalne zbirke NSK.

Kučera kao filozofkinja

Već smo spomenuli da je Elza Kučera, stekavši doktorsku titulu 1909. godine, postala prva Hrvatica rođena u Hrvatskoj s doktorskom titulom iz filozofije. Također smo spomenuli da se nakon doktorata nije profesionalno bavila čistom filozofijom, niti bi se mnogo njezinih radova moglo svrstati pod čisto filozofske radove. U ovom ćemo poglavlju ponuditi odgovor o ulozi filozofije u znanstvenom radu Elze Kučere.

Akademski filozofski put Elze Kučere

Elza Kučera je nakon položene mature na Ženskom liceju otputovala uz svestranu obiteljsku podršku na studije u Beč 1902. godine.¹ Premda je tamo upisala trgovačku školu, kao hospitantica je na bečkom sveučilištu slušala predavanja iz filozofije. Iz korespondencije smo saznali da je pokušala steći viši studentski status, to jest postati izvanredna studentica, no to joj nije pošlo za rukom usprkos angažmanu njezina strica Arpada, koji je imao stanovitog društvenog utjecaja kao liječnik u glavnom vojnom stožeru. U Beču je slušala filozofiju kod profesora Friedricha Jodla, Laurenza Müllnera, Adolfa Stöhra, Josefa Clemensa Kreibiga i Wilhelma Jerusalema (Kučera 1909: 155). Jodlova i Jerusaleмова imena tu i tamo se još spominju, no ostali Kučerini bečki profesori danas su većinom zaboravljeni. Osim tih šturih podataka ne znamo ništa o Kučerinim iskustvima studija filozofije u Beču.

¹ Neki podaci u ovom poglavlju temelje se na ranije objavljenom tekstu »Elza Kučera kao filozofkinja« (Boršić 2019). No zbog novih spoznaja i produbljenih shvaćanja promijenjene su neke od teza iznesenih u ranijem tekstu i nadodano je novog materijala.

Vjerojatno razočarana neuspjehom dobivanja studentskog statusa u Beču, vratila se je u Zagreb gdje je nastavila studirati. Iz svjedodžaba vidimo da je slušala sljedeće profesore i predmete (Kučera 1972: R 4743/15):

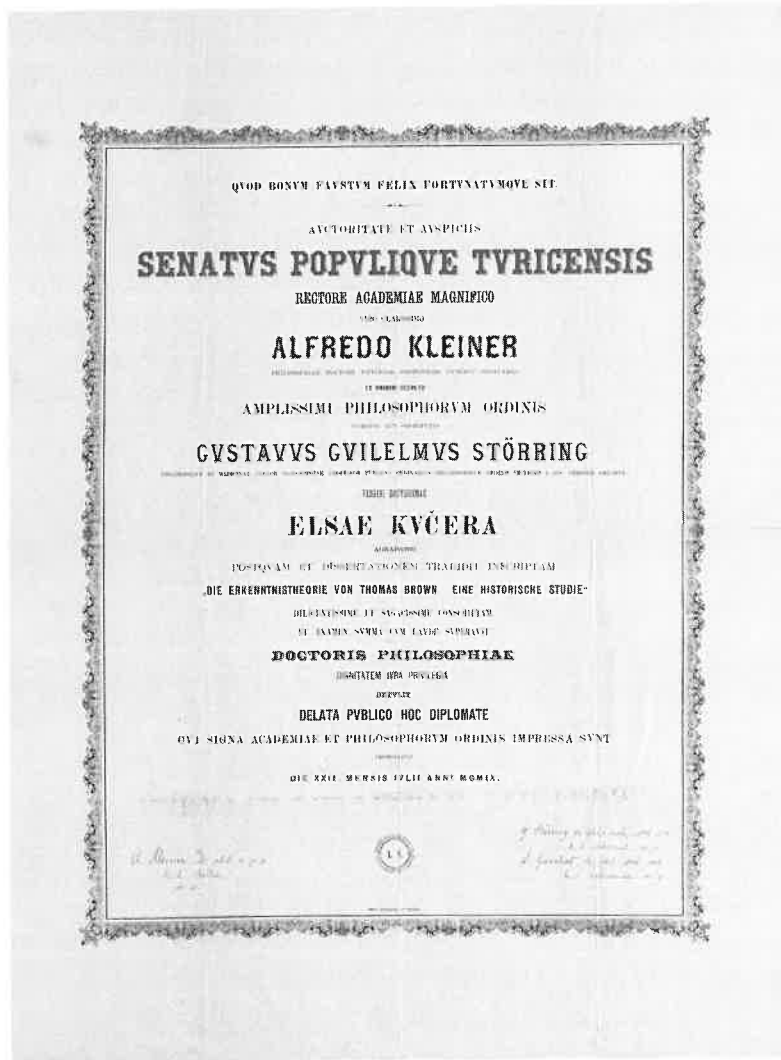
Semestar	Predavač i predmet
zimski 1903/4.	Dr. Franjo pl. Marković: Etika Dr. Gjuro Arnold: Psihologija spoznaje Dr. Isidor Kršnjavi: Povijest umjetnosti Dr. Đuro Šurmin: Hrvatska književnost do XVI. vijeka Aleksandar Lochmer: Čitanje i tumačenje Shakespeareova <i>Mletačkog trgovca</i>
ljetni 1904.	Dr. Franjo pl. Marković: Osnove čiste estetike, uz primjere Dr. Gjuro Arnold: Psihologija čuvstava Dr. Isidor Kršnjavi: Povijest umjetnosti Dr. Albert Bazala: O slobodi volje Dr. Isidor Kršnjavi: Literarne i estetske vježbe Aleksandar Lochmer: Čitanje i tumačenje Miltonova <i>Izgubljenoga raja</i>
zimski 1904/5.	Dr. Franjo pl. Marković: Općenita estetika Dr. Gjuro Arnold: Psihologija volje Dr. Gustav Janaček: Neorganska ludžba Dr. Oton Kučera: Matematika I. dio Dr. Oton Kučera: Fizika s mehanikom
ljetni 1905.	Dr. Franjo pl. Marković: Estetika, nastavak Dr. Gjuro Arnold: Uvod u filozofiju Dr. Albert Bazala: Friedrich Nietzsche: <i>S onu stranu dobra i zla</i> Dr. Isidor Kršnjavi: Povijest kulture u XIII. stoljeću Dr. Gustav Janaček: Neorganska ludžba I. dio Dr. Oton Kučera: Matematika Dr. Isidor Kršnjavi: Literarne vježbe

Kako su rad studenti sami izabirali predmete koje će slušati, izbor predmeta ponešto govori o njezinu interesu, koji je, kao što se vidi iz gornje tablice, doista bio eklektičan. Pritom ne smijemo smetnuti s uma

da su mnogi profesori koje je u Zagrebu slušala ujedno bili i obiteljski prijatelji. Isto ne znamo točno zašto je bila upisana kao izvanredna, a ne kao redovna studentica, jer je od 1902. godine ženama bilo omogućeno redovno studiranje na zagrebačkom sveučilištu. Možda se jednostavno nije previše ni trudila u Zagrebu nastaviti sa studijima, jer još iz njene bečke korespondencije s ocem (str. 37) znamo da stjecanje doktorske titule u Zagrebu nije bila opcija ni ranije.

Kučera se 1905. godine uputila na studije u Zürich. Tijekom svojeg četverogodišnjeg studijskog boravka u Zürichu odslušala je sljedeće predmete (Kučera 1972: R 4743/16, naš prijevod s njemačkoga):

Semestar	Predavač i predmet
zimski 1905./6.	Störring: Povijest najnovije filozofije Störring: Lektira Schopenhauerove <i>Svijet kao volja i predodžba</i> Hielscher: Logika i spoznajna teorija Schumann: Psihologija 2. dio Rahn: Povijest talijanskog slikarstva Wolfer: Uvod u astronomiju
ljetni 1906.	Störring: Kantova <i>Kritika čistog uma</i> Störring: Povijest starije filozofije Störring: Logika općenite nauke o metodi Schumann: Vježbe iz područja psihologije Schumann: Psihologija 1. dio Rahn: Povijest slikarstva na staklu
zimski 1906./7.	Störring: Spoznajna teorija Störring: Povijest novije filozofije od Bruna do Kanta Störring: Vježbe u nastavku na čitanje lektire pozitivističkih teoretičara spoznaje Schumann: Psihološke vježbe Schumann: Vježbe iz područja opće pedagogije Brun: Vježbe iz povijesti umjetnosti Brun: Peter Paul Rubens i njegova djela Rahn: Leonardo, Rafael i Michelangelo Höber: Eksperimentalna psihologija

Doktorska diploma Elze Kučere. Fotografija iz ostavštine Elze Kučere u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

- ljetni 1907. Störriing: Psihologija osjećajnih i voljnih procesa
 Störriing: Čitanje Leibnizovih *Novih eseja*
 Störriing: Čitanje spisa novokantovskih teoretičara spoznaje
 Wreschner: Psihologija predočavanja i razmišljanja
 Wreschner: Uvod u eksperimentalnu psihologiju
 s demonstracijama, 1. dio
 Rahn: Talijansko i nizozemsko slikarstvo
- zimski 1907./8. Störriing: Spoznajnoteorijske vježbe
 Störriing: Psihologija intelektualnih funkcija
 Störriing: Čitanje suvremenih spoznajnoteorijskih tekstova
 Schumann: Prirodna filozofija
 Schumann: Pedagoško-psihologijske vježbe
 Schumann: Psihologijske vježbe
 Wreschner: Uvod u eksperimentalnu psihologiju
 s demonstracijama, 2. dio

Elza Kučera je nakon ozbiljnih priprema položila rigorosum i 22. srpnja 1909. godine promovirana je u doktoricu filozofije. Iste godine po povratku iz Züricha svoju je doktorsku disertaciju objavila u Zagrebu kao knjigu pod naslovom *Die Erkenntnistheorie von Thomas Brown: eine historische Studie (Spoznajna teorija Thomasa Browna: povijesna studija, 1909.)*. Na kraju te knjige, prema onodobnom običaju, navela je svoj kratak intelektualni životopis koji ovdje donosimo u našem prijevodu s njemačkoga (Kučera 1909: 155):

Rođena sam 1883. godine u Vinkovcima (Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji). Od 1894. do 1902. godine pohađala sam osmogodišnji Djevojački licej u Zagrebu i tamo sam u ljeto 1902. godine položila završni ispit. U zimskom semestru 1902./3. i u ljetnom semestru 1903. godine slušala sam kao gostujuća studentica (hospitantica) na Sveučilištu u Beču predavanja iz povijesti filozofije, sistematske filozofije i povijesti umjetnosti kod profesora *Jodla, Müllnera, Stöhra, Kreibiga, Jerusalema* i *Wickhoffa*. Sljedeća četiri semestra provela sam kao izvanredna slušateljica na Kraljevskom hrvatskom sveučilištu Franje Josipa u Zagrebu, gdje sam pratila predavanja o sistematskoj filozofiji i povijesti umjetnosti kod profesora *Markovića, Arnolda, Bazale* i *Kršnjavog*. U isto sam vrijeme pohađala predavanja iz područja kemije, fizike i matematike kod profesora *Janečkera* i *Kučere*. U zimskom

sam se semestru 1905. upisala na Sveučilište u Zürichu, gdje sam studirala šest uzastopnih semestra. Pohadala sam predavanja iz povijesti filozofije, sistematske filozofije, povijesti umjetnosti, astronomije i fiziologije kod profesora *Störriinga*, *Schumanna*, *Rahna*, *Bruna*, *Wolfera* i kod *dr. Höbera*.

Zanimljivo je primijetiti kako je u ovom kratkom životopisu Kučera izostavila neka imena: sa zagrebačkih studija ne spominje Aleksandera Lochmera, kojeg se danas drži utemeljiteljem hrvatske anglistike (Filipović 1981), kao ni povjesničara Đuru Šurmina. S ciriškog studija ne spominje filozofa i psihologa Johanessa Hielschera, koji se pretežno bavio Fichteovom filozofijom, i eksperimentalnog psihologa Arthura Wreschera.

Na Kučeru je svakako najveći utjecaj imao Gustav Störriing (1860. – 1946.), koji je bio njezin mentor pri izradi doktorske disertacije, s kojim je ostala bliska sve do njegove smrti. Osim s njim, Kučera se je družila i korespondirala s cijelom njegovom užom obitelji: s njegovom ženom Marie, rođenom Bonacker (1866. – 1966.), psihijatricom koja je mužu Gustavu pomagala pri vođenju klinike za duševne bolesnike u Erdmannshainu kraj Leipziga, te s trojicom od četvorice sinova, Gustavom, Ernstom i Wilhelmom, koji su sva trojica bili psihijatri te s kćeri Gertrudom (Wirth 1940). Koliki je utjecaj Störriing imao na Kučeru razvidno je čak iz ovlašnog pregleda njezinih radova iz psihologije: nema nijednog teksta a da se u njemu ne poziva na njega i ne navodi njegova djela u bilješkama i bibliografiji.

Imamo nekoliko zanimljivih rečenica u pismu koje je otac napisao Elzi 23. prosinca 1906. godine, dakle, nakon što je odslušala već tri semestra u Zürichu. U tom pismu piše sljedeće:

Ti si dakle sada posve u teoriji spoznaje i staroj i modernoj. Pa tako i valja. Meni se sve nekako čini, da će od čitave filozofije i ostati kao prava *filozofija* samo teorija spoznaje. [...] Metafizika će posve pasti, a psihologija će postati prirodna nauka. Zar nije tako?

Naravno iz ovih rečenica izvire to da Oton Kučera nije bio filozof: jedina područja filozofije koje »priznaje« su spoznajna teorija, metafizika i psihologija – što je svakako daleko od razgranatosti raznih filozofskih područja na kojima se stvaralo početkom dvadesetog stoljeća. No ne

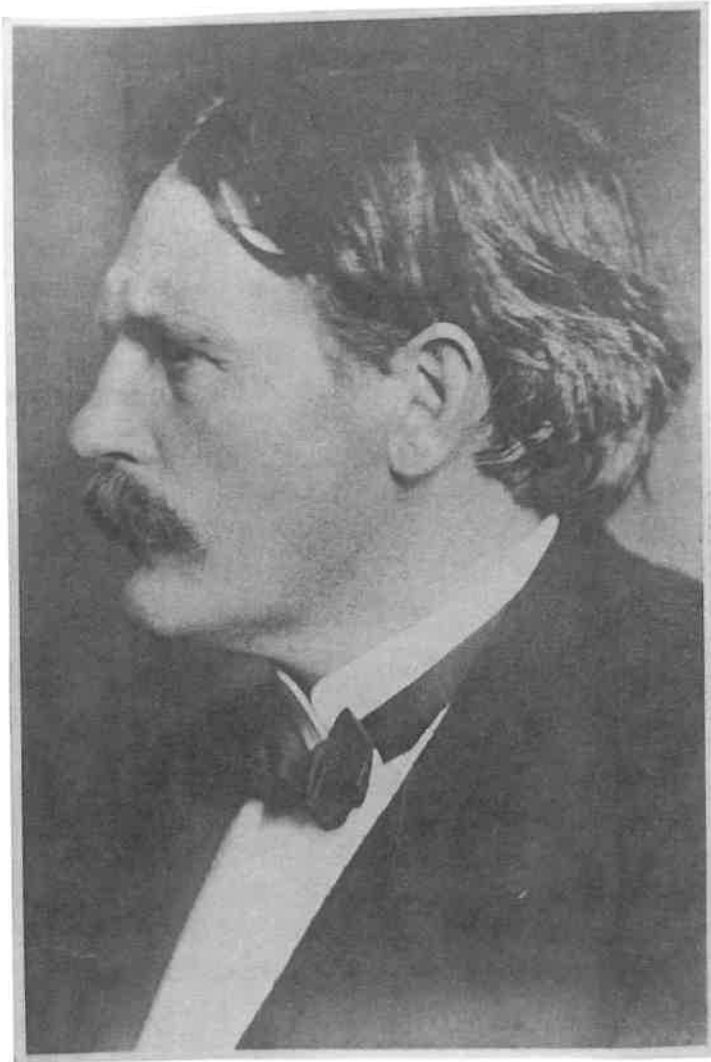
treba smetnuti s uma da je on ipak vrhunski načitan intelektualac koji prati svjetska zbivanja i svjestan je izazova prirodnih nauka koje su u prvim desetljećima dvadesetog stoljeća osobito žestoko udarile na filozofiju. Drugim riječima, Oton Kučera, i sam prirodoznanstvenik, u svojem je prirodoznanstvenom zanosu predviđao sumrak metafizičkog, što je za njega vjerojatno značilo samo spekulativnog, to jest neeksperimentalnog, proučavanja svijeta. Premda Elza nije dijelila taj stav, ne treba isključiti to da su takva Otonova ramišljanja možda utjecala na nju.

Već se je u nekim ranijim pismima Elzi Oton pohvalno izražavao o ciriškim profesorima. Pogledajmo поблиže o kojim se to ljudima radi. Među profesorima filozofije na Sveučilištu u Zürichu u drugoj polovici devetnaestog stoljeća isticali su se Friedrich Albert Lange, Wilhelm Windelband, Richard Avenarius i posebno Wilhelm Wundt koji je, premda je u Zürichu predavao samo jednu godinu, zimski semestar 1874. i ljetni semestar 1875. godine, tamo ostavio dubok trag. Nakon odlaska iz Zürich, godine 1879. Wilhelm Wundt osnovao je u Leipzigu prvi institut za eksperimentalnu psihologiju što mu je namrijelo naziv »oca psihologije«.

Premda su svi navedeni ciriški profesori sami bili filozofi vrlo širokih interesa i univerzalističkog pristupa filozofiji, njihovi nasljednici na katedrama oko *fin-de-siècle* počeli su sužavati svoje interese na probleme vezane uz novouspostavljenu znanost psihologije te, s jedne strane, na teorijski odnos psihologije i filozofije, a s druge strane okretati se eksperimentalnoj psihologiji i prvim eksperimentima.

Jedan od Wundtovih učenika i suradnika iz Leipziga bio je Gustav Störriing. Upravo na Wundtovu preporuku Störriing je došao predavati na Sveučilište u Zürichu. Osim Störriinga u Zürich su došli Ernst Meumann (1862. – 1915.), koji je bio Wundtov asistent u Leipzigu, i Friedrich Schumann (1863. – 1940.), jedan od osnivača Udruge za eksperimentalnu psihologiju, preteče Njemačke udruge za psihologiju. Kučera je za svojeg studija, osim Störriingovih, pratila Schumannova predavanja te radila u njegovu laboratoriju, ali Meumanna nije slušala, jer je on, zamijenjen Schumannom, već napustio Zürich kad je tamo boravila Kučera.

Gustav Wilhelm Störriing. Ovu fotografiju Elza Kučera držala je na zidu svojeg dnevnog boravka kao što se može pažljivim promatranjem uočiti na naslovnici ove knjige. Fotografija iz ostavštine Elze Kučere u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Meumanna i Schumanna spominje gotovo svaka povijest psihologije, no Störriing nije dobio toliku pozornost. Gustav Störriing promovirao je u Halleu 1889. godine u teologiji i filozofiji disertacijom *John Stuart Mill's Theorie über den psychologischen Ursprung des Vulgärglaubens an die Außenwelt* (Teorija Johna Stuarta Milla o psihološkom izvoru pučkog vjerovanja u izvanjski svijet). Godine 1896. habilitirao je filozofiju kod Wundta u Leipzigu radom *Zur Lehre vom Einfluss der Gefühle auf die Vorstellungen und ihren Verlauf* (Nauk o utjecaju osjećajā na predodžbe i njihov razvitak). Na glasu kao »slobodoumni teolog« ne mogavši pronaći zaposlenje u Njemačkoj, završava studij medicine i doktorira disertacijom *Experimentelle Beiträge zur Thermodynamik des Muskels* (Eksperimentalni prilozii termodinamicii mišića) 1897. godine na Sveučilištu u Berlinu. Njegovo zanimanje za medicinu objašnjava se uvjerenjem da je medicinska izobrazba nužna za razumijevanje psihologije (Steinberg i Künstler 2000). Godine 1902. zaposlio se kao redovni profesor na Sveučilištu u Zürichu gdje je ostao do 1911. godine, kad je otišao u Strassbourg. Inicijalno su njegova predavanja obuhvaćala povijest filozofije, povijest pedagogije, logiku, metafiziku i spoznajnu teoriju. Nakon što je Ernst Meumann 1905. napustio Sveučilište u Zürichu, Störriingu je bilo ponuđeno preuzeti predavanja iz psihologije što je on isprva odbio. Obrazloženje koje je službeno dao bilo je to da je »iz obzira prema poslovima iz područja povijesti filozofije preferira ostati pri svojem naučnom području« (Protokoll des Regierungsrates des Kantons Zürich 1910: 198). To njegovo odbijanje bavljenja eksperimentalnom psihologijom može se objasniti time da se Störriing više zanimao za filozofiju, to jest za spekulativan pristup psihologijskim problemima, što je u konačnici dovelo do razmimoilaženja s Wundtom koji je neskriveno pokazivao svoje razočaranje Störriingom (Steinberg i Künstler 2000: 248). Naime dočim je Wundt inzistirao na tomu da se na psihologiju gleda kao na posve prirodnu znanost koja prvenstveno ne proučava mentalne procese, kao primjerice misao, već da joj glavna metoda bude eksperimentalno mjerenje jednostavnih fizioloških procesa, Störriing je bio mnogo bliži »sustavnoj eksperimentalnoj introspekciji« kakvu su propagirali Oswald Külpe i würzburška škola, čemu se Wundt

suprotstavljao (Danziger 1980: 244–247 i Ziche 2019; nešto drukčiji pogled je Ogden 1951). Pritom se ne smije na postupak introspekcije gledati kao na neko jednostavno samopromatranje na temelju puke intuicije bez ikakve pripreme i predznanja, što je sam Störring odbacio u jednom kasnijem polemičkom spisu (Störring 1928). Introspekcija koju su zagovarali Störring i würzburška škola jest kompleksno i sustavno samoproučavanje koje može polučiti rezultate samo ako ju provode dobro izobraženi pojedinci koji točno znaju što rade i što traže.

Störring, udaljivši se od Wundta, zapravo je ostao sjediti na dva stolca: na onom svojem srcu priraslom filozofskom kao i na onom psihologijskom sastavljenom po uzoru na würzburšku školu. To se vidi i po tomu što je, premda je pet godina ranije bio odbio posvetiti se pretežno psihologiji, godine 1910., nakon Schumannova odlaska, Störring ipak preuzeo predavanja ne samo iz sistematske filozofije i opće pedagogije, već i eksperimentalne psihologije te vođenje psihologijskog laboratorija (Bericht des Akademischen Senates: 16). Uspriko Störringovu velikom opusu, njegov doprinos filozofiji i psihologiji još nije jasno vrednovan te o njemu ima malo sekundarne literature.²

Kad je Störring došao na Sveučilište u Zürichu, tamo je već bio pripremljen teren za psihološka istraživanja. Ernst Meumann bio je zaposlen na ciriškom sveučilištu od 1897. do 1900. godine. On je smatrao da se nedostaci deduktivnog načina razmišljanja mogu nadvladati najprije ako se metode egzaktnih istraživanja pokušaju primijeniti na psihologiju i pedagogiju. Po uzoru na njemačka sveučilišta, na kojima je boravio prije Züricha, Meumann osniva psihologijski laboratorij koji je opremio vlastitim financijskim sredstvima (Gagliardi, Nabholz, Strohl 1938: 844–845). Stoga ne čudi da je Kučera vrlo rano, tj. za vrijeme svojih studija u Zürichu, došla u doticaj s psihologijskim eksperimentiranjem. O tomu svjedoči i sama u »Pregledu mojega rada na području psihologije« (Kučera 1972: R 4744/3):

1905–1908. studirala na univerzitetu u Zürichu psihologiju, specijalnu filozofiju i fiziologiju. Uza to četiri semestra saradivala kod eksperimentalnog istraživanja

² Neki ga vrednuju pozitivno (Fischer 1940; Wirth 1940; Steinberg i Künstler 2000; Stöwer 2003), dočim kod drugih neki su njegovi tekstovi dobili miješane recenzije (Sidis 1908 i Reiner 1968), pa čak poprilično ironično negativne (Moore 1908).

prof. Störringa na području psihologije mišljenja. Rezultati su toga istraživanja s napomenom moje saradnje objavljeni u *Archiv für die gesamte Psychologie* i to pod naslovom 'Experimentelle Untersuchungen über einfache Schlussprozesse' u Bd. XI (1908) i 'Experimentelle und psychopathologische Untersuchungen über das Bewusstsein der Gültigkeit' u Bd. XIV (1909). Dva semestra sam saradivala u psihologijskom institutu prof. Schumanna kod eksperimentalnoga istraživanja prostornoga zrenja. Rezultati toga istraživanja s napomenom moje saradnje publicirani u 'Zeitschrift für Psychologie' g. 1910. pod naslovom: I. Karpinska, 'Experimentelle Beiträge zur Analyse der Tiefenwahrnehmung'.

Meumann je u to vrijeme bio urednik časopisa *Archiv für die gesamte Psychologie*, koji slovi kao jedan od najvažnijih ranih psihologijskih časopisa. Radi se o samim počecima eksperimentalne psihologije. Zgodno je spomenuti da se u gornjem navodu spomenuti članak, kojemu je kao autor naveden G. Störring i na kojemu je Kučera radila kao doktorandica, »Experimentelle Untersuchungen über einfache Schlußprozesse« (»Eksperimentalna istraživanja o jednostavnim procesima zaključivanja«), danas smatra prvim eksperimentalnim istraživanjem silogističkog razmišljanja i vjerojatno također prvom eksperimentalnom studijom rezoniranja (Politzer 2011: 23).

Emancipaciju psihologije kao prirodne znanosti treba promatrati u kontekstu još jednog pitanja o kojem se u to vrijeme mnogo debatiralo, naime o pitanju psihologizma. Radi se o debati o odnosu logike, epistemologije i psihologije. Ta se debata razvila u Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj od zadnjeg desetljeća 19. stoljeća pa sve do početka Prvog svjetskog rata i, premda se danas na to gleda kao na fazu u razvoju psihologije, ipak se još i danas pojavljuju optužbe nekih filozofa za psihologizam kao i pokušaji obrane psihologizma. Ne postoji jedna definicija što je to psihologizam: filozof Martin Kusch sazeo je psihologizam u pet različitih silogizama koji bi predstavljali psihologistički argument (Kusch 2015). Ugrubo bi se moglo reći da je psihologizam pozicija koja drži da su logika i spoznajna teorija dijelom psihologije. Naime, ako je logika teorija sudova, pojmova i zaključivanja, a sudovi, pojmovi i zaključivanje su ljudski mentalni entiteti koji potpadaju pod psihologiju, onda se može zaključiti da su logika i epistemologija dijelovi

psihologije. Dakle, želimo li doći do najdubljih spoznaja o logičkom ustroju svijeta, moramo proučavati ljudsku psihologiju, i to prvenstveno eksperimentalnim metodama, jer se alternativa, tj. introspekcija, nije smatrala dovoljno pouzdanom.

Kako su se Störriing, pa onda i Elza Kučera, odnosili prema tom izazovu psihologizma? U vrijeme kad je Kučera studirala u Zürichu ta se je debata oko psihologizma, poznata u njemačkom govornom području kao *Psychologismus-Streit* bližila svome kraju. Martin Kusch (Kusch 2015) navodi godinu 1914. kao godinu kad se je o tom pitanju više-manje prestalo diskutirati kao zasebnom pitanju te se je cijela ta debata apsorbirala u širem pitanju prednosti i nedostataka filozofskog naturalizma. Tako nekako bismo mogli reći i za Störriinga. Premda je Störriing za vrijeme svojega boravka u Zürichu bio zaokupljen eksperimentalnim psihološkim istraživanjima, ipak tih godina kao zaključak svojoj knjizi *Uvod u spoznajnu teoriju* (Störriing 1909: 330) piše:

Prema našim razvojem možda se jasno pokazuje da je značenje psihologije za spoznajnu teoriju vrlo malo. No neka se ne podcjenjuje *heurističko* značenje psiholoških promatranja za spoznajnu teoriju!

Za njega je psihologija takoreći pomoćna znanost za ostale filozofske discipline. Već je primijećeno (Fischer 1940: 394) da Störriing, na Kantovu tragu, oštro razlikuje psihologijski od logičkog i spoznajno-teorijskog pristupa, no to ne znači da je spreman odreći se nečega što naziva »heurističkom« uporabom psihogenetskih i psiholoških načina promatranja – što je za njega valjda drugi naziv za eksperimentalnu metodu u psihologiji. Psihologija, primjerice, potpomaže logici na taj način da eksperimentalno proučavajući načine prosuđivanja, zaključivanja i formiranja pojmova dolazi do spoznaja koje produbljuju spoznajnu teoriju.

O tom pitanju Elza Kučera, prema našem saznanju, ne piše izravno, no iz njezinih je radova razvidno da je njezina početna pozicija vjerojatno bila bliža psihologizmu, dočim se kasnije približila Störriingovoj. To se vidi, primjerice, u njezinu neobjavljenom spisu »Logika« za koji nemamo navedenu godinu sastavljanja. Vjerojatno ga je napisala rano

na početku studija filozofije u Zürichu. Taj spis Kučera započinje ovako (Kučera 1972: R 4749/13, naš prijevod s njemačkoga):

Logiku naziva Sigwart *naukom o vještini mišljenja*. Što je mišljenje, određuje u najširem smislu psihologija, i to tako da ga ponajprije identificira s predočivanjem, koje se kao spontano činjenje pojavljuje u suprotnosti spram opažanja i promatranja. Ovo mišljenje u najširem smislu riječi nastaje *spontano* i traje spontano gotovo cijeli naš život.

[...].

1. Spoznaja zbiljskog mišljenja zadaća je pak *psihologijskog promatranja*. Suprotnost istine i laži ima podjednako malu ulogu u njemu kao što je suprotnost dobra i zla u ljudskom djelovanju nešto psihološko.
2. Logičko motrenje nasuprot tomu pretpostavlja htjeti-misliti-istinu i hoće s jedne strane postaviti kriterije ispravnog mišljenja, a s druge strane dati naputak kako urediti misaone operacije da se postigne taj cilj. Budući da logika ima vrijednost u tome da je sredstvo za postizanje cilja, tako je i najveća zadaća logike biti *nauk o vještini*.

Slična razmišljanja Kučera razvija i u svojem osvrtu na Dvornikovićevu knjigu *Die beiden Grundtypen des Philosophierens (Oba temeljna tipa filozofiranja)* u kojem podrazumijeva da »psihogenetske karakteristike« različitih naroda određuju kakvu će filozofiju ti narodi imati.

S druge pak strane, kasnije u gotovo svim svojim objavljenim tekstovima iz područja psihologije, provodi ono što je Störriing postavio: psihologiju rabi kao disciplinu koja filozofiji donosi novi materijal. Tako primjerice u svojem zadnje objavljenom tekstu, »Psihološki temelji etičkih načina ponašanja« (Kučera 1965), pozivajući se upravo na Störriinga, pokazuje kako psihologija može pomoći rangirati različite vrste etičkog ponašanja – što onda može biti korisno u daljnjem razvoju etike. Kučera ovdje svoja razmišljanja ne prikazuje kao posljedice laboratorijskih eksperimenata, već razmišlja apstraktnije, tj. razmišlja o tradicionalno filozofskim temama, kao što su »volja«, »osjećaji/čuvstva/emocije«, »etičko postupanje« itd. iz pozicije povezanosti psihologije i filozofije. U tom članku Kučera argumentira da je zadaća etike jasno karakterizirati ponašanja i, na temelju toga, pronaći načela na osnovu kojih se mogu odrediti njihova rangiranja i odlučiti što je dobro, a što

nije. Za Kučeru, na tragu njezina učitelja Gustava Störriinga, etičko ponašanje jest voljno djelovanje motivirano stanjem osjećaja, a da se to djelovanje oživljava kao svjesna dužnost. Karakterizacija, kao i rangiranje, etičkih ponašanja mora se provesti kroz psihološku analizu stanja osjećaja povezanih s tim ponašanjem. Kučera smatra da je put k rješavanju etičkih problema psihološka analiza osjećaja, kao podloga za filozofsko promišljanje i/ili argumentiranje. Ali, naravno, »kvaka« je u tomu da je sam taj stav *filozofski* i proizlazi iz navlastito filozofskih pretpostavaka.

Spoznajna teorija Thomasa Browna

Kučerina disertacija pod naslovom *Die Erkenntnistheorie von Thomas Brown. Eine historische Studie (Spoznajna teorija Thomasa Browna, povijesna studija)* objavljena je iste godine kad je bila obranjena i zapravo je jedina njezina filozofska knjiga u užem smislu.³ Okolnosti nastanka

³ Prema našim uvidima, filozofija Thomasa Browna gotovo je potpuno nepoznata u Hrvatskoj. Stoga ćemo zainteresiranom čitatelju ovdje navesti nekoliko osnovnih crta o tom škotskom filozofu.

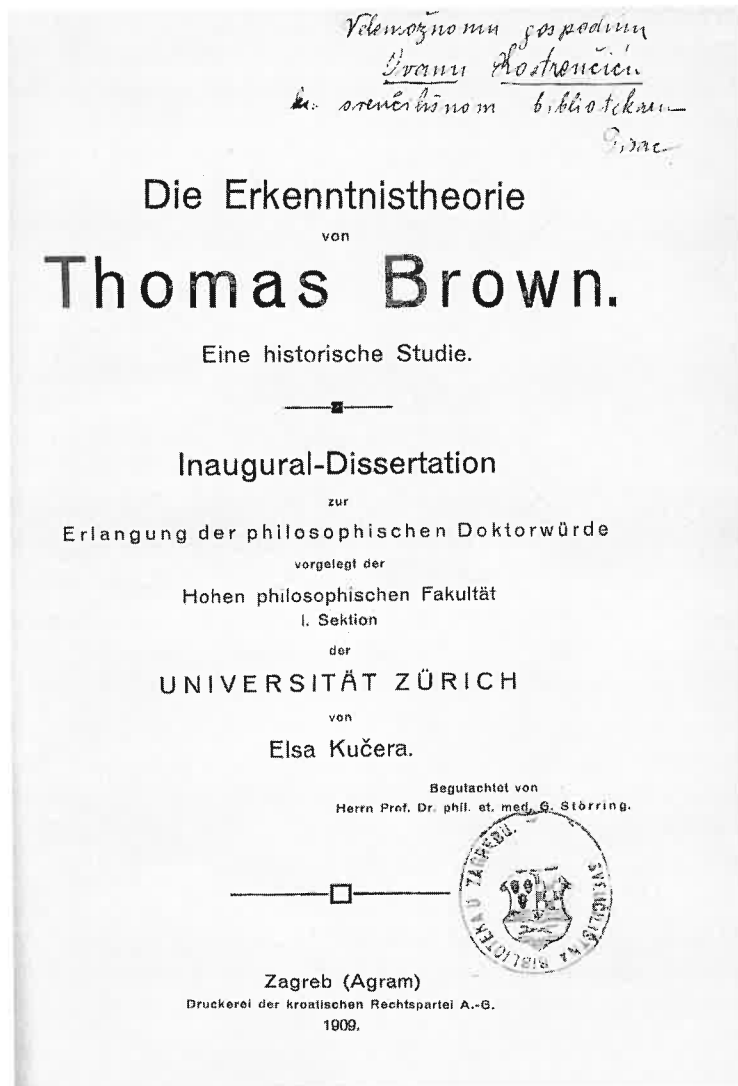
Škotski filozof, liječnik i pjesnik Thomas Brown rođen je 1778. godine. Završio je studij medicine na Sveučilištu u Edinburghu. Iako je bio uspješan liječnik, okrenuo se je rano filozofiji i književnosti. Godine 1810. postao je profesor etike na Sveučilištu u Edinburghu gdje je radio do prerane smrti 1820. godine. Njegovo najznačajnije objavljeno djelo, *Observations on the zoonomia of Erasmus Darwin* iz 1798. godine, kritika je teorije transmutacije engleskog liječnika i filozofa Erasmusa Darwina koji je započeo s idejama o evoluciji, a bio je djed Charlesa Darwina. Brown je još autor i sljedećih djela: *Observations on the Nature and Tendency of the Doctrine of Mr. Hume Concerning the Relation of Cause and Effect* (1804), *Inquiry into the Relation of Cause and Effect* koja je imala tri izdanja do 1818. i o kojoj se pozitivno izrazio Schopenhauer, *Eight Books of Verse* (4 sveska, 1820). Filozofski je danas najvažnija njegova postumno objavljena knjiga *Lectures on the Philosophy of the Human Mind*, u četiri sveska, koja je do 1851. imala devetnaest izdanja. Brownova filozofija naginje asocijacijskoj psihologiji. Upravo zbog navedenog je Thomas Brown našao svoje mjesto u samom početku zasnivanja psihologije kao samostalne znanosti, što spominje i Störriing. Brownova filozofija je na početku bila dobro prihvaćena, no s vremenom, zbog napada na nju, njezin utjecaj je slabio. Među kritičarima se posebno istakao škotski metafizičar Sir William Hamilton. Za razliku od Hamiltona John Stuart Mill uočio je važnost Brownove filozofske misli.

te disertacije navodi sama Kučera (Kučera 1972: R 4744/3):

Kao đaci u Zürichu prijatelje smo se *L. Dobrzynska-Rybicka* i ja. Proučavale smo zajedno škotskoga filozofa Thomasa Browna, zanimljivoga posrednika između škotskoga apriorizma i engleskoga empirizma. Njegovu teoriju spoznaje prikazala sam ja u svojoj disertaciji štampanoj u Zagrebu, a ona je obradila njegovu etiku u disertaciji štampanoj u Poznanju, gdje je ona poslije predavala na sveučilištu kao docent, a onda i kao profesor etiku. Preko nje sam ostala u trajnoj vezi s poljskom filozofijom i psihologijom.

Knjiga ima »Uvod«, »Prvi dio: Prikaz Brownove spoznajne teorije« koji se dalje dijeli na šest poglavlja: »Metodološka određenja«, »Intuitivni principi kao pretpostavke mišljenja«, »Problem kauzaliteta«, »O identitetu duha«, »O našoj vjeri u postojanje vanjskog svijeta« i »Kritički pregled izloženoga«. U drugom dijelu, pod naslovom »Brownova spoznajna teorija u svojim povijesnim vezama« ima tri poglavlja »Povijesna pozicija Brownove teorije spoznaje prema shvaćanju njegovih kritičara«, »Brownova pozicija naspram Humea i škotske 'common sense philosophy'« i »Francuski senzualisti, Thomas Brown i J. St. Mill«. U ovoj je knjizi Kučera željela sustavno izložiti sva Brownova spoznajnoteorijska određenja koja su sadržana u njegovim predavanjima i razasuta u njegovom eseju o povezanosti uzroka i učinaka, kako bi se na temelju toga fiksirala prilično zanimljiva i osobita pozicija njegove spoznajne teorije nasuprot Humeu i škotskoj školi s jedne strane i Johnu Stuartu Millu s druge strane. Pritom je njegova psihološka i logička određenja samo onoliko uzimala u obzir koliko je to neposredno nužno za razumijevanje njegovih spoznajnoteorijskih postavaka (Kučera 1909: 3).

Kučera je suglasna s Brownovim stajalištem da naše sveukupno razmišljanje počiva na određenim nedokazivim pretpostavkama čije ispravnosti moramo prepoznati ako nešto želimo dokazati ili ako u nešto želimo sumnjati (Kučera 1909: 74). Kako bi se približio tim nedokazivim postavkama, Brown ide u smjeru razradbe psiholoških pojmova. U tim psihološkim promišljanjima, koje je za Browna bilo isključivo spekulativno, važan je pojam duhovnog bogatstva. Duhovno bogatstvo za njega identično je s nesvodljivim psihičkim elementima kojih smo odmah svjesni kao što su to osjećaji, predodžbe, odnosi i

Naslovnica objavljene disertacije Elze Kučere.
 Knjiga se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

drugi. Međutim spoznaju, koja doduše pretpostavlja to iskustvo, ali koja tada nadilazi sva iskustva i koja za nas ipak ima smisla, Brown naziva intuitivnom spoznajom ili intuitivnom vjerom.

Sažetak Brownove spoznajne teorije je prema Kučeri (Kučera 1909: 75) sljedeći. Brown polazi od toga da je ljudskoj rasi navlastita nepromjenljiva subjektivna valjanost posljedične povezanosti kao i subjektivna valjanost svih naših dedukcija. Ona to razumije na način da je misaona nužnost određena kao zadnji kriterij za općenitu valjanost naših sudova koji se mora priznati kao nužan. No Brownova teorija spoznaje ne dolazi do zaključka da skupa s valjanošću intuicije istovremeno dolazi i valjanost kauzalnog principa naše spoznaje. Umjesto toga Brown smatra da je valjanost dedukcije počiva na nekoj posebnoj intuiciji koja se, dalje komentira Kučera, može dovesti u pitanje, čime bi Brownova teorija spoznaje ušla u beskonačni regres.

Nadalje Brown smatra kako su znanje i naš identitet samo druga forma našeg vjerovanja u realnu valjanost sjećanja. Stoga to dvoje može biti dovedeno u pitanje samo od strane onih koji dovode u pitanje valjanost sjećanja.

Kučera u ovoj knjizi iznosi Brownova stajališta o spoznajnoj teoriji i percepciji njegova učenja kod drugih filozofa. Ona pri tome nije samo afirmativna, već iznosi i kritike njegova shvaćanja ljudske spoznaje.

Na ovaj se rad Elze Kučere osvrnuo i Albert Bazala u svojoj »književnoj obznani« iz 1910. godine. Bazalin prikaz knjige vrijedan je ne samo kao svjedočanstvo o filozofiji Elze Kučere, već i kao razmišljanje o statusu filozofije u Hrvatskoj u to doba. Stoga ćemo navesti podulji dio iz tog prikaza (Bazala 1910: 516):

Gospođica E. Kučera latila se *teorije spoznaje* njegove [Thomasa Browna]. Radnja ima dva dijela: u prvom se raspreda sama nauka Brownova, napose problem uzročnosti, jedinstva i postojanosti duševnoga bića i najposlije o osnovi vjerovanja u bitak izvanjskoga svijeta: prikazivanje je sustavno, iscrpljivo i jasno, te se doista kao iz neke magle razbijene razbira lik Brownov. Sav je prvi dio posvećen tome, da taj lik u što povoljnije svjetlo stavi, da se može dobro vidjeti i upoznati: gospođica Kučera učinila je to s velikim marom na način, koji odaje već sada čvrsta, sigurna radnika na polju nauke. Tko bi pak tražio, da autorica

Iz *Domaće ognjišta*, 1907. g.

FILOZOFIJA

Sojji i gleda nekud daleko,
bistrog je oka urnuo plan,
uvojak pedan niz čelo joj pada,
zlatne je kose pobielio pram...

Však se jede nagnuo k vršku,
ko strojertne bajke da pričati zna;
oko nje se širi beskrajni prostor,
nad glavom joj blago zvezdovlje sja.

A vjetar se diže sa sjevernih strana
i biseron ledenim bregove kruni
i valove šiba i pecine tuni –
i radost se gubi i nestaje bieda:
– Sojji i gleda! –

Zamite smieh i bol i strahota,
u vječnome krugu svernit se moas;
a ondje daleko neko još traži
ljudskom blaznstvu zlaćani ključ!
– I prolaze tihno dani života,
odbljaju ure, dogorjeva luć...

Prijev Camille Lucerne, 1918. g.

PHILOSOPHIE

Sinnend stehst sie, den Blick auf die Firne,
Im klaren Auge erloschen die Glut;
Eine Locke fällt ihr über die Stirne,
Grauer Wellen eine auf goldener Flut.

Tannenzwipfel zu Wipfel sich breiten,
Uralte Märchen raunend im Kar.
Um sie dehnen sich endlos die Weiten,
Ihr zu Häupten ist's sternenhlar.

Und es braust der Wind daher aus dem Norden,
Und schlingt um's Gebirg Diademe von Eis,
Und peitscht die Wellen, die Felsen weiss.
Und das Eisend schwinde, die Freude ergraut
– Sie steht – und schaut! –

Leid und Lachen und Grausen ersteben, vereisen –
Es dehnt sich das Weltall in ewigen Kreisen –
Dort ferne hält nach den seligen Auen
Ein einsamer Schiffer noch Suche und Sicht.
– Die Tage gleiten das Lebens, die leisen,
Die Stunden verhallen, tiefer tief brennt das Licht...

Naš prijevod Lucernina prijevoda

FILOZOFIJA

Sojji razmišljajući, pogledom na snježnike,
Ugasa žara u oku bistrom;
Preko čela uvojak joj pada,
jedan od valova svih na zlatnoj plini.

Košnje jele prema vrhu se šire,
U guduni šapuću prastare bajke.
Okolo njih beskrajno prostiru se širine,
Njoj na glavama je zvezdano jasno.

I sa sjevera vjetar ovanuo se surva,
I planina zamata ledenim diademima,
I bježe valove, bijele stijene.
I bijeda nestaje, radost posijedi –
– Ona stoji – i gleda! –

Izumnit patnja i smijeh i užas, zaleđuju se –
U vječnim krugovima širi se svernit –
Tamo daleko livade svete
Usamljeni brodar još pogledom traži.
– Dani života klize, tihni,
Iščezavaju sati, sve dublje i dublje gorí luć.

i »kritičkim« zrakama – da tako rečem – rasvijetli lik Brownov, ne će to doduše naći u pojedinim odsjecima, ali zato na kraju prvoga dijela (str. 74. – 86.), a najposlije je i cijeli drugi dio, u kojem se prikazuje Brown prema svojoj, takav, da se u njem nužno moraju omjeriti pojedine strane nauke Brownove i ocijeniti. I tu je gospođica E. Kućera pokazala ne samo svestrano poznavanje predmeta, o kojem radi, nego i bistar, oštrouman duh, te se može s pravom reći, da je uspjele Brownu osvojiti dolično mjesto u povijesti filozofijskih problema.

Takav se posao mora svakako smatrati pozitivnim dobitkom nauke i s te je strane radnja gospođice E. Kućere svake hvale vrijedna. Ja bih samo dodao jedno: Ovom je disertacijom gospođica pokazala, da je vješta filozofijskom raspravljanju, da poznaje svoj predmet i pobudila u nas nadu, da će svojim radom koristiti ondje, gdje sile svoje posveti; a mi imamo široko neizorano polje filozofije. Tek od nekoliko decenija, što kod nas življe poče raditi Marković i poslije Arnold, može se reći, da je u nas filozofijski rad započeo; prostrano polje – a radnika još uvijek premalo, pa pouzdano očekujemo da će se gospođica E. Kućera uhvatiti u naše kolo i iznastojati, da obogati našu dosta oskudnu filozofijsku literaturu.

Osim ove kratke Bazaline bilješke, knjiga *Spoznajna teorija Thomasa Browna* nije imala nikakvu nama poznatu recepciju, niti smo uspjele pronaći da ju je itko ikad citirao ili analizirao.

Pjesma Filozofija: Kućerin pjesnički rastanak od filozofije?

Zadnja pronađena pjesma koju je Kućera objavila zove se *Filozofija*. Kućera je ovu pjesmu objavila 1907. godine, dakle u svojoj dvadeset i četvrtoj godini u uglednom časopisu *Domaće ognjište* koji je izdavala Udruga učiteljica Kraljevina Hrvatske i Slavonije, tih godina pod uredništvom književnice Milke Pogačić. Godine 1907. Kućera je već bila duboko zabrazdila u filozofiju: te godine iza sebe već ima dvogodišnji i vjerojatno ne baš zadovoljavajući studijski boravak u Beču gdje je slušala dosta filozofskih predavanja, četiri semestra na zagrebačkom sveučilištu i dvije godine doktorskog studija u Zürichu.

Nakon objave hrvatske verzije, tu je pjesmu objavila Camilla Lucerna vjerojatno 1918. godine kao dio svoje zbirke *Südslavische*

Dichtungen (Kučera [1918]) na njemačkom jeziku. Ne znamo tko je prevoditelj, jer su obje, Lucerna i Kučera, vrhunski vladale njemačkim jezikom – možda su i skupa radile na prijevodu, jer su cijelog života bile bliske prijateljice.

Ovdje ćemo navesti tri verzije te pjesme. U prvom stupcu nalazi se izvorna verzija iz *Domaćeg ognjišta* (Kučera 1907), u drugom njemačka verzija iz 1918. godine, a u trećem stupcu je naš prijevod njemačke verzije pjesme. Njemačku smo verziju preveli kako bismo ukazali na razlike s obzirom na izvornu hrvatsku verziju pjesme.

Prvo svakako upada u oči kako se pjesnički njemački prijevod mjestimice razlikuje od originala. Nažalost, nismo pronašli tragova toga je li Kučera sudjelovala u Lucerninoj preradbi i prepjevu pjesme pa je promijenila izvorni smisao ili je ovo Lucernina pjesnička sloboda u prepjevu.

Prema našem razumijevanju, ovo je jedna od ponajboljih i vjerojatno najmisaonijih Kučerinih pjesama, čija interpretacija nije ni jednoznačna ni jednostavna. Na prvo čitanje svakako se pokazuje uzvišenost filozofije. Ona gleda daleko. Nad njom su samo zvijezde i beskrajn prostor, dočim priroda, čak i u svojem najuzvišenijem obliku, ostaje na razini starih bajki (»vršak se jele nagnuo k vršku, ko stoljetne bajke da pričati zna«), što upućuje na još iz antike poznatu dihotomiju između »mita« i »razuma«. Dok svijetom vijaju hladni i nemili vjetrovi, filozofija nedodirnutu samo »stoji i gleda«, neokrznuta i nepomućena. S druge pak strane, ista ta uzvišena filozofija nema više sjaja u oku, ona je ostarjela (»zlatne je kose pobielio pram«). Treća, najhermetičnija, strofa možda krije ključ značenja. Kučera u njoj ukazuje na tri različita vida realnosti: prvi je ljudski svijet emocija (»zamire smieh i bol i strahota«), drugi je priroda i regularnost koja njome vlada (»u vječnome krugu svemir se mota«), a treći je upravo – filozofija. A što ta filozofija radi? Ona, daleko i od jednog i od drugog svijeta, u beskrajnom, umornom ponavljanju još uvijek traži odgovor na pitanje o ljudskom blaženstvu.

U ovoj pjesmi Kučera otvara više pitanja nego što na njih nudi odgovora. Želi li Kučera ovom pjesmom poručiti da »ljudskom blaženstvu zlaćani ključ« valja tražiti u razumijevanju emocija koje u ovoj kratkoj

pjesmi na više mjesta spominje (radost, bijeda, bol, strahota) i koje opisuje odvojeno od ostatka prirodnog svijeta? Leži li tajna ljudskog blaženstva u znanstveničkom i naturalističkom pristupu, u proučavanju prirodnih zakonitosti? Treba li filozofija posredovati između ta dva svijeta – i utoliko biva uspješna ukoliko uspije iznaći u povezivanju tih dvaju vidova realnosti »ljudskom blaženstvu zlaćani ključ«? Premda nam se čini da Kučera u ovoj pjesmi nije sakrila odgovore na ta pitanja, što možda sugerira da i sama nije sigurna kako bi se tu postavila, ipak iz nje izvire stanovita razočaranost filozofijom, nezadovoljstvo time da je filozofija »ostarjela« a da nije uspjela u svojoj zadaći, to jest pronaći odgovor na pitanje kako postići blaženstvo.

Ovako interpretiranu pjesmu možemo shvatiti kao stanovit Kučerin rastanak od »čiste« filozofije: ona u bavljenju samom filozofijom nije pronašla put kojim bi došla do odgovora na svoja pitanja. No kao što smo vidjeli i o čemu će biti riječi u idućem poglavlju, ona se nije odrekla filozofije u potpunosti, ona je samo prebacila težište na psihologiju, pri čemu joj je filozofija ostala toliko bliska da se je, zapravo, cijeli život s njom borila.

Kučerin filozofski život u Hrvatskoj

Da taj poetski rastanak od filozofije nije bio radikaln i sveobuhvaatan, vidi se i po njezinu životu nakon završetka studija. Po povratku iz Züricha u Zagreb, uz svoj rad u knjižnici, o čemu je bilo riječi u prethodnom poglavlju, i uz svoj rad na problemima iz psihologije, o čemu će biti riječi u idućem poglavlju, Kučera je ipak nastavila plivati u filozofskim vodama. No to prvenstveno nije bilo objavljivanje filozofskih tekstova. Nakon tiskanja svoje disertacije 1909. godine, ona nije objavila više nijedan filozofski rad koji ne bi bio dio neke šire psihologijske teme: u gotovo svim njezinim radovima iz psihologije ima dijelova ili metoda koji bi se mogli okarakterizirati kao filozofski, no svi su ti radovi ipak u suštini psihologijski, ako ni po čemu drugome, onda po učestalosti termina »psihologija«, »psihološki« itd. koji se javljaju posvuda po tekstovima.

No usprkos tomu što Kučera nije objavljivala čisto filozofske radove, neke njezine aktivnosti tiču se filozofije.

Neki Kučerini neobjavljeni filozofski spisi

Kučera nije objavila nikakve filozofske radove, no to ne znači da nije pisala filozofske radove. U njezinoj nam je ostavštini ostalo filozofskih rukopisa koji svjedoče o njezinim razmišljanjima.

Prvo se trebamo osvrnuti na tri nedovršena i teško čitljiva rukopisna teksta, sva tri napisana na njemačkom jeziku: »Logika« (76 stranica, Kučera 1972: R 4749/13, spomenuta na str. 98–99), »Spoznajna teorija« (26 stranica, Kučera 1972: R 4749/14), »Povijest filozofije« (56 stranica, Kučera 1972: R 4749/15) i »Logika: uvodnik i Logika: uvod« (50 stranica, Kučera 1972: R 4749/16.13–14). Nije moguće odrediti točno vrijeme nastanka tih tekstova, moguće je da su napisani za vrijeme studija ili nedugo nakon završetka studija. S dvama od tih triju tekstova Kučera je imala neke daljnje planove, naime, posebno je u čistopis prepisala i proširila uvodne strance u svoju »Logiku« pod dvama sličnim naslovima »Einleitendes« i »Einleitung« («Uvodnik« i »Uvod«). U ovim tekstovima Kučera takoreći sama sa sobom raščišćuje neke svoje temeljne postavke o odnosu filozofije, logike i psihologije. Primjerice u spisu »Logika: uvod« (Kučera 1972: R 4749/16.14) piše:

Položaj logike u filozofiji: filozofiju je Störriing, slično kao i Wundt, obilježio kao nauk o znanosti i kao nauk o pogledu na svijet. Kao nauk o znanosti filozofija se dijeli na logiku i spoznajnu teoriju.

Spisi »Logika« (Kučera 1972: R 4749/13) i »Spoznajna teorija« (Kučera 1972: R 4749/14) slično su koncipirani: na uvodnim stranicama se postavljaju opći stavovi i pozicioniranje logike, odnosno spoznajne teorije unutar filozofije i naspram psihologije, nakon čega slijedi kratak povijesni pregled. Primjerice, Kučera se u povijesnom dijelu »Logike«, koji se tiče antike, bavi sljedećim filozofima: Parmenidom, Zenonom, Sokratom, Platonom, Aristotelom, peripatetičarima, Epikurom, stoicima i novoplatoničarima. Uz svakog od njih napisano je najviše dvije do tri stranice malog formata i radi se više o općenitim izjavama nego

dubljoj analizi. Primjerice, jedino što veli o srednjem vijeku jest sljedeće: »U srednjem se vijeku poglavito bavi silogistikom sudova« (Kučera 1972: R 4749/13) i bez ikakve daljnje elaboracije nastavlja na novo doba u kojem se, neočekivano, bavi sljedećim »logičarima«: Leonardom da Vincijem, Keplerom, Kopernikom, Galileiom, Francisom Baconom (kojega naziva Baco von Verulam), Descartesom i Leibnizom. Rukopis završava osvrtnom na Brentana, Sigwarta, Wundta, Erdmanna, Windelbanda i Störriinga. Kučera prvo izloži na jednoj ili dvije stranice glavne logičke postavke svakog od tih mislilaca, nakon čega iznosi kritiku. Tu je, očekivano, jedino iznimka Störriing, kojega Kučera ne izlaže kritici.

Naposljetku, tekst njezine »Povijesti filozofije« najfragmentarniji je i zbog rukopisa najnečitljiviji. Rukopis od 56 stranica završava Empedoklom.

Od kasnijih filozofskih tekstova koji su ostali u rukopisu posebno se ističu njezina razmišljanja o pitanju nacionalne filozofije što je problem o kojem je ona razgovarala i dopisivala se s filozofom Vladimirom Dvornikovićem (str. 117–119). Sačuvan nam je rukopisni tekst vjerojatno napisan 1918. ili 1919. godine pod naslovom »Filozofija malih naroda« (Kučera 1972: R 4749/9.1). U ovom članku od dvanaest gustih stranica Kučera rabi formu osvrta na knjigu Vladimira Dvornikovića, *Oba glavna tipa filozofiranja*, tiskanu u Berlinu 1918. godine, kako bi iznijela svoja razmišljanja o filozofiji »malih« naroda. Problem s kojim se suočuje je sljedeći: kojeg uopće ima smisla govoriti o nacionalnim filozofijama ako su »filozofski problemi u suštini svojoj jedni«? Naime ti problemi ne mogu a da nisu jedni jer »[...] filozofija obuhvata neku određenu vrstu ljudskoga istraživanja i, dok je spoznaja istina i cilj nauke, za koju ne odlučuje ni dubina, ni originalnost, ni ljepota, ni zanimljivost misli, nego ispravnost njenih rezultata« (Kučera 1918 ili 1919: 2). Kučera rješenje pronalazi u tomu da različiti narodi imaju svoje specifične različite metode kako dolaze do istine, koja je za Kučeru očito »jedna«. Specifičnost metoda ovisi o »psihogenetskom podrijetlu« različitih naroda i to je, u konačnici, za filozofiju dobro. Naime »[...] upotpunjujući se i ispravljajući uzajamne pogreške, izazvane nuždom psihičke subjektivnosti, sastavljaju pomalo svi smjerovi zajedno sistem

objektivnih spoznaja« (Kučera 1918 ili 1919: 3). Tu je uloga filozofije malih naroda u tomu da glede svojih »psihičkih osobina« razvijaju sebi svojstvenu misao i izgrađuju svoju filozofsku terminologiju. Pritom se radi o »psihološko-spoznajnom« hermeneutičkom krugu, koji Kučera ipak ne eksplicira u svojem tekstu: koliko su, s jedne strane, psihičke specifičnosti odgovorne za jednostranost i ograničenost spoznaje istine, toliko te iste psihičke specifičnosti predstavljaju svojevrsan korektiv za druge psihičke specifičnosti i njihove jednostranosti i ograničenosti.

Ovdje za volju potpunosti valja spomenuti i njezin prevoditeljski rad u filozofiji. Naime Kučera je surađivala kao suurednica na publikaciji međunarodnog izvješća Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti koja je 1931. godine izašla pod naslovom *Bulletin international de l'Académie yougoslave des sciences et des beaux-arts: Classe d'histoire et de philologie – de philosophie et de droit – des beaux-arts et belles-lettres*, što Zvonar i Polak Bobić u svojem inače vrlo detaljnom članku ne spominju (Zvonar i Polak Bobić, 2015). U izradi te publikacije Kučera je, osim suuredništva, sudjelovala s prijevodom nekih filozofskih tekstova s hrvatskoga na njemački jezik, što nije navedeno u tiskanom izdanju, no razvidno je iz njezine ostavštine u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici da je upravo ona prevela te radove. Popis radova koje je Kučera prevela i koji su tamo objavljeni nalaze se u Popisu radova Elze Kučere na 213. strani ove knjige.

Elza Kučera i sveslavenski filozofski kongres

Iako se radi o nakani koja nije urodila plodom, valja spomenuti pokušaj organizacije sveslavenskog filozofskog kongresa, pri čemu je Elza Kučera bila hrvatska predstavnica.

Ideja jednog općeslavenskog kongresa potekla je od Vladimira Dvornikovića, koji je u praškim novinama na njemačkom jeziku, *Prager Presse*, objavio 1923. godine članak kojim zagovara i potiče organizaciju takvog kongresa. Argumentirao je ovim riječima (Dvorniković 1923, naš prijevod s njemačkog):

Slavenski filozofski kongres je u sadašnjem času ili u doglednoj budućnosti *kulturna nužnost za sve slavenske narode*. Nakon nacionalnog i državnog učvršćenja

slavenstva u Europi mora doći također do duhovne konsolidacije slavenstva, do manifestacije njegova zahtjeva za stjecanjem svjetskog priznanja.

Kao uzor kongresa Dvorniković spominje velike međunarodne filozofske kongrese koji su zapravo francusko-njemačko-engleski: tu je kongres u Parizu 1900., u Ženevi 1904., Heidelbergu 1908., i Bolonji 1911. godine. Tu tradiciju svjetskih kongresa prekinuo je Veliki rat i, Dvorniković je napisao, krajnji je čas da se ta tradicija obnovi i to jednim sveslavenskim kongresom.

Dvornikovićeva ideja je pala na plodno tlo tako da je već idući dan u istim novinama izašla kratka urednička bilješka u kojoj piše da su Česi takvu ideju već pokrenuli na svjetskom filozofskom kongresu u Bolonji 1911. godine i da je kao mjesto kongresa bio odabran Prag. Odabrano je i povjerenstvo. Predsjednik je bio poljski profesor Wincenty Lutosławski (1863. – 1954.), a predstavnici pojedinih naroda su bili: za Ruse Nikolaj Onufrijevič Loski (1870. – 1965.), za Poljake Tadeusz Strumiłło (1884. – 1958.), za Hrvate Elza Kučera, za Bugare Ivan Georgov (1862. – 1936.), dočim su Česi imali dvojicu predstavnika: Slovenca (!) Mihajla Rostohara (1878. – 1966.) i Antonína Uhlířa (1882. – 1957.).

Tijekom 1923. godine na tu je temu izašlo još nekoliko tekstova u *Prager Presse*: Loski je objavio kraći tekst u kojem podržava taj kongres, a pridružio se je Poljak Stefan Błachowski (1889. – 1962.) duljim i vrlo afirmativnim tekstom. Elza Kučera također je napisala tekst u kojem se prisjećala kongresa u Bolonji, na kojem je i sama sudjelovala. Nadodala je još jednu ideju: trebalo bi osnovati i opće-slavenski časopis u kojem bi »[...] izvorni tekstovi na svim slavenskim jezicima i sa svih slavenskih kulturnih područja paralelno ili naizmjenice izlazili te bi sadržavao uvodne, pregledne, kritičke i bibliografske izvještaje o svim radovima i doprinosima Slavena na području filozofije« (Kučera 1923a: 2, naš prijevod s njemačkoga).

Cijelu ovu prepisku u *Prager Presse* zaključuje početkom iduće godine Dvorniković još jednim tekstom u kojem sažima najvažnije momente iz prethodnih novinskih napisa na tu temu. Tekst završava rečenicom da je sve sad u rukama filozofa iz Praga koji su se obvezali organizirati taj kongres. Zašto se taj kongres nikad bio održao, ne znamo.

Kučerini filozofski kolokviji i *Revija za filozofiju i psihologiju*

Kučera je, kako sama piše u svojem životopisu (Kučera 1972: R 4744/7), po uzoru na filozofske kolokvije kojima je sama nazočila za vrijeme boravka u Bonnu 1922. godine, organizirala u Zagrebu »filozofske kolokvije«. U razdoblju od šest godina, od 1924. do 1930. održala su se čak njih šezdeset i sedam.

Vrhunac tih kolokvija bilo je svakako izlaženje *Revije za filozofiju i psihologiju* 1927. godine. Radilo se o časopisu kojemu je glavni urednik bio Albert Bazala, a suurednici Ramiro Bujas, Elza Kučera i Zdenko Vernić. Kao što još saznajemo iz impresuma, taj je časopis trebao izlaziti »u slobodnim razmacima« – no, kao što smo već spomenuli (str. 15), izašao je samo jedan broj. Taj je prvi broj sadržavao sljedeće tekstove:

- Zdenko Vernić: Teorija filozofije.
- Pavao Vuk-Pavlović: O izlazištu i granicama filozofije.
- Ksenija Atanasijević: Braća Eutidem i Dionisodor (tiskano na ćirilici).
- Ramiro Bujas: Teorija osjećanja.
- Mira Vodvařka-Koçonda: Teoretski rezultati ispitivanja jednog teksta za inteligenciju.
- obilni prikazi domaće i strane literature, časopisa te vijesti iz filozofije i psihologije iz cijeloga svijeta.

Među Vijestima spominje se da su održana trideset i tri kolokvija do godine izlaska *Revije*, a predavanja su održavali, abecednim redom: Albert Bazala, Ramiro Bujas, Franjo Higy-Mandić, Natko Katićić, Marijana Kralj, Elza Kučera, Camilla Lucerna, Julije Makanec, Dimitrije Stremouhov, Zdenko Vernić, Mira Vodvařka-Koçonda, i Pavao Vuk-Pavlović. Svrha i *spiritus movens* tih kolokvija možda najbolje opisuju riječi koje je zapisao Albert Bazala u uredničkom uvodnom tekstu naslovljenom »Pod vidom ideja« u *Reviji za filozofiju i psihologiju* (Bazala 1927: 3):

Želja je, da časopis bude ognjište, na kojem će se živo razvijati filozofijski EROS – iskreni zanos idealnoga naučnog duha, zajednička težnja, da se dohvate idejne

visine i često uživanje u njihovu spoznavanju, nesebično do samoprijegora, kojim i dobro pravo duha ustupa pred boljim pravom. A sa zanosom za idealno oduhovljavanje svega života vezat će se i filozofijski ETHOS, ozbiljnost, koja iz dubine života crpe poticaje, da ih ponese na visinu razložite svijesti i da ih onda kao sazrele plodove vrati životu za održanje i okrepu.

Zadaća je časopisa, da pod vidom ideja okuplja i sredjuje sva kulturna nastojanja, i da po osvještavanju samorodne žice dovodi i do samostalnosti narodnoga duha. Kaogod što naime pojedinačni filozofijski nazor predstavlja akt samosvijesti, u kojem je postignuta jasnoća pogleda na svijet i odredjenost i jedinstvo ciljeva na putu života, da tako kažemo, harmonija teoretskoga i praktičkog uma, te po tom ravnoteža i sredjenost u sebi – tako i narod kao kolektivno biće u svim svojim kulturnim manifestacijama izgrađuje duh i život, a u filozofijsko kulturi svojoj daje ideju notu, u kojoj iz sebe nastoji da razriješiti zagonetku svijeta i smisao života, i da sebe nadje. I tome cilju eto želio bih da posluži filozofijski časopis.

Protokole tih kolokvija Elza Kučera je navodno predala Filozofskom fakultetu u Zagrebu i njih nismo uspjeli pronaći tako da su štire informacije spomenute među filozofskim vijestima u *Reviji* sve što imamo. Očito je da se je radilo o kolokvijima u kojima su sudjelovali, osim filozofa, psiholozi, pravnici i spisatelji – i to obaju spolova, a referati koji su se držali bili su o onda aktualnim temama i netom objavljenim knjigama.

Iz korespondencije Elze Kučere razvidno je da je *Revija za filozofiju i psihologiju* ovisila o financiranju isključivo od prodanih primjeraka. Kako ih očito nije bilo dovoljno, časopis se je ugasio nakon izlaska prvog broja.

Kučerina filozofska korespondencija

Ovdje treba odmah napomenuti da u većini pisama sačuvanih u Kučerinoj korespondenciji nema mnogo filozofskih tema. Premda se je ona dopisivala s većinom filozofa i filozofkinja na ovim područjima – mislimo pritom na južnoslavenske zemlje, iz njihove korespondencije možemo shvatiti više o njihovim trenutnim životnim situacijama i zbivanjima u kojima su sudjelovali nego o njihovim filozofskim razmišljanjima. U ovome što slijedi izdvojiti ćemo neke momente iz sačuvanih pisama

i skica pisama pri čemu ne smijemo zaboraviti da je Kučera sačuvala vjerojatno sva pisma koja je ikad primila, no od pisama koja je ona slala sačuvane su samo iznimno rijetko kopije poslanih pisama, a tek ponekad skice i to često na rubu čitljivosti.

Elza Kučera i Ludwika Dobrzyńska-Rybicka

Elza Kučera i Ludwika Dobrzyńska-Rybicka, koju je nazivala »Luise«, zajedno su studirale u Zürichu i očito je da su se tijekom zajedničkog boravka izrazito zbližile.⁴ Ona je jedna od rijetkih osoba s kojima je Kučera u svim pismima bila od početka na »ti«. U pismima, pogotovo u onima ranima, izrazito se toplo izražava o njoj: oslovljava je »moja jedina voljena« i piše da se neprestano s njom u mislima razgovara. Osim korespondencije, Kučera je jedanaest godina, od 1909. do 1920. godine, vodila dnevnik na njemačkom jeziku koji je naslovila *Dnevničke stranice za Luisu* (Kučera 1972: R 4769). U dnevniku su zapisane uglavnom bilješke i razmišljanja o svakodnevnim događanjima. Čini se da je to bio unutarnji dijalog Elze s Luisom jer izgleda da Kučera nikad nije Dobrzyńska-Rybickoj poslala taj dnevnik.

Njihova je korespondencija trajala od 1911. do 1955. godine: sačuvano nam je gotovo 500 pisama koje je Kučera primila od Luise i svega 17 skica pisama koja je Kučera poslala Luisi. Za ovo poglavlje najrelevantnije je Kučerino pismo od osamnaest rukopisnih stranica, koje je Kučera sastavljala od 18. travnja do 5. svibnja 1911. godine i u

⁴ Ludwika Izabela Dobrzyńska-Rybicka (1868. – 1958.) bila je poljska filozofkinja, knjižničarka i profesorica na Sveučilištu Adam Mickiewicz u Poznanju. Godine 1903. upisala je filozofiju u na Sveučilištu u Zürichu, godine 1904. uzela je pauzu i studirala umjetnost u Italiji i Belgiji, te u Parizu slušala predavanja iz filozofije kod Bergsona, Brocharda, Lemonniera i drugih. Nastavila je studije u Zürichu i doktorirala iste godine kao i Kučera, 1909. kod Störriinga, nakon obrane disertacije, koju je, kao i Kučera, iste godine objavila, *Etika Thomasa Browna*. Slično kao i Kučera, po povratku u Poljsku započinje s radom kao knjižničarka pri Poznanjskom društvu prijatelja znanosti. No tu se njihove karijere razilaze. Godine 1920. na Jagielonskom sveučilištu u Krakovu nanovo steže doktorsku titulu s temom *Etički sustav kod Huga Kohlštajna*, a 1933. godine postaje profesorica na poznanjskom sveučilištu, gdje predaje filozofiju i sociologiju. Dobila je više visokih državnih nagrada i jedna ulica u Poznanju nosi njezino ime.

kojem detaljno opisuje svoje dojmove s Četvrtog međunarodnog filozofskog kongresa koji se održao u Bolonji od 5. do 11. travnja 1911. godine. Radilo se o velikom kongresu, možda najvećem filozofskom kongresu dotad, na kojem je sudjelovalo između 500 i 600 sudionika, a zbornik radova koji je izdan ima gotovo 700 stranica. Tu su bili mnogi istaknuti europski filozofi onoga doba: Henri Bergson, Émile Boutroux, Benedetto Croce, Émile Durkheim, Oswald Külpe, Nicolaj Loski, Alexius Meinong, Henri Poincaré, Rudolf Steiner i drugi, no svakako su brojem i ugledom dominirali francuski i talijanski filozofi. Taj je kongres bio osobito važan Talijanima i talijanskoj kulturnoj javnosti, jer je organiziran na godišnjicu proslave talijanskog ujedinjenja i trebao je dati vjetar u jedra talijanskoj filozofiji. S današnjim vremenskim odmakom na taj se kongres gleda kao na jednu od manjih prekretnica u filozofiji dvadesetog stoljeća.

Kongres je bio obilježen dvama konceptualnim sukobima. Prvi je bio implicitni sukob između francuske i talijanske, s jedne strane, te njemačke filozofske tradicije s druge strane. Kalemljenjem Kanta i Fichtea na Descartesov racionalizam i komtovski pozitivizam, skupina republikanski nastrojenih francuskih i talijanskih filozofa pokušali su začeti novi filozofski i politički projekt s, mogli bismo reći, ekspanzivnim i hegemonističkim ciljevima u odnosu na Njemačku. Organiziranje velikih kongresa, što je prije sto godina bio ozbiljan izazov, bila je tipično »njemačka stvar« na kojima bi Nijemci bili glavni sugovornici. Ovaj kongres bila je prilika francuskim i talijanskim filozofima da dignu glavu i pokažu da ne nose više komplekse inferiornosti u odnosu na mitska njemačka sveučilišta. Interpretirajući neke njemačke autore, ponajprije Kanta i Fichtea, na nov, francuski i talijanski način, bačena je rukavica u lice njemačkoj filozofiji.

Drugi, eksplicitni sukob tog kongresa odvijao se između filozofa idealista i onih koji su branili znanstveni pozitivizam, što se posebice odrazilo u polemici između Benedetta Crocea (1866. – 1952.) i Federiga Enriquesa (1871. – 1946.), matematičara i filozofa te organizatora tog kongresa. U suštini radilo se o odnosu znanosti i filozofije, koje je otvorio Émile Boutroux pitanjem: treba li se filozofija bojati nepresta-

nog napretka znanosti? Odgovor idealista bio je, naravno, niječan, uz argumentaciju da vrlo sitna i partikularna znanstvena otkrića ne prijete univerzalističkom filozofskom svjetonazoru: znanost, kad počinje davati univerzalističke odgovore, prestaje biti znanost u strogom smislu te riječi i postaje filozofijom. Ta je polemika odigrala veliku ulogu u formiranju javnog diskursa u Italiji u mnogim desetljećima nakon Kongresa.

Je li Kučera, kao novopečena doktorica filozofije, bila svjesna barem nekih od tih momenata koliko smijemo suditi po tom pismu? Svakako većinu pisma posvećuje perifernim stvarima: detaljno opisuje fizičke izgledе ljudi (Enriquesa, Boutrouxa), razgovore u kojima sudjeluje ne ulazeći u sadržaje, komentira odjeću dama, spominje hotel, hladnu sobu, organizaciju – većina dugačkog pisma svakako vrlo slikovito dočarava kako je doživjela taj boravak. No u pismu ima nekoliko rečenica iz kojih se može zaključiti da je se dojmila ta diskusija između znanosti i filozofije. Evo dijelova tog pisma (naš prijevod s njemačkoga):

Popodne su Boutroux i Külpe čitali svoja predavanja. Jesi li u Parizu slušala Boutrouxa kako govori? Dok je govorio o odnosu između filozofije i znanosti, po prvi sam put jasno doživjela, što to znači. Francuski filozof, blijed, snježnobijel, mali i mršav starac s očima punim duha, za koje se čini da su samo gledanje i s neobično nervoznim, rukama koje same govore, tako da je postao jedno s riječima koje je izgovarao. Temeljna misao njegova izlaganja je [...]: »Znanost se sastoji u podvođenju beskonačne stvarnosti u ograničen broj čvrstih i ograničenih pojmova. Stoga znanost mora svoditi činjenice na njihovu objektivnu srž, odljuditi [entmenschlichen] ih. Sasvim drukčije djeluje um [die Vernunft] (koji je, prema Boutrouxu, stvarni [cilj? nečitljivo] filozofije): on je nešto živuće u nama, koji podrazumijeva također znanstveno iskustvo kao i stvaran život. On nije identičan s onom konstatacijom, klasifikacijom, simbolizacijom činjenica, već je sud [das Urteil], s pomoću kojega mi zauzimamo stav. Dok znanost odljuduje, u filozofiji um upravo pita: što znače stvari za nas? Um je ljudsko razumijevanje [der Verstand] života i stvarnosti, stoga filozofija cilja na teoriju i praksu, ona se ne bavi samo objektom, već upravo objektom i subjektom u njihovoj ujedinjenosti, u njihovim odnosima... Zadaća filozofije sastoji se u tome da preuzme uporabu onoga što znanost čini od pojmova, koje je preuzela od djelovanja, te neprestano pojašnjava i razrađuje vezu između znanosti i življenja«.

Premda dalje u pismu Kučera ne komentira mnoga predavanja, osim što nešto detaljnije opisuje Külpea i njegovo predavanje, te skica pisma

završava bez zaključka, mogli bismo po ovom ulomku zaključiti da je ostala pod dojmom Boutrouxova razmišljanja o odnosu znanosti i filozofije i ulogu koju bi filozofija u tom odnosu imala. S oprezom bismo mogli pretpostaviti da su ova i slična razmišljanja o odnosu filozofije i znanosti utvrdila u određivanju uloge koju će filozofiji dati u svojem psihologijskom djelovanju.

Elza Kučera i Vladimir Dvorniković

Kučera i Dvorniković dopisivali su se u razdoblju od 1915. godine, kad je Dvorniković bio u svojevrsnom političkom egzilu u Bosni tijekom Prvog svjetskog rata, do 1923. godine, kad je bio zaposlen na zagrebačkom sveučilištu.⁵ Njih dvoje su interesima i obrazovanjem bili vrlo bliski: Dvorniković je, kao i Kučera, studirao kod Jodla i Jerusalema u Beču, gdje je i doktorirao. U njegovom raznovrsnom opusu jedan od glavnih interesa jest upravo psihologija, o kojoj je pisao ne samo akademske radove, već ju je propagirao u ondašnjim dnevnicima i tjednim tiskovinama (Skuhala Karasman 2011, Dvorniković 1921).

Sačuvano nam je 23 skica pisama koje je Kučera poslala Dvornikoviću i to samo u razdoblju od 1915. do 1918. godine i 79 pisama koje je Dvorniković poslao Kučeri od 1915. do, vjerojatno, 1923. godine.

Dvorniković Kučeri 28. listopada 1915. godine piše da je saznao da ona radi u knjižnici, da je doktorirala filozofiju. Moli da mu se javi, želi stupiti u kontakt, pita je čime se bavi i žali se da u Sarajevu nema filozofa. Kučera odgovara pismom 29. studenog iste godine i piše u teško čitljivoj skici pisma (znak † označuje da nismo mogli pročitati rukopis):

Niste samo Vi osamljeni onamo u Sarajevu, ni u nas nije bolje. Nema nas mnogo, a od ove nekolicine se svak zavuče u svoj kut da prede/gradí sitno tkivo svojih

⁵ Vladimir Dvorniković (1888. – 1956.) bio je hrvatski filozof. Studirao je u Beču kod profesora Friedricha Jodla i Wilhelma Jerusalema. Doktorirao je u Beču 1911. godine. Od 1919. godine predavao je filozofiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu no 1926. godine zbog političkih je stavova umirovljen. Nakon akademske karijere bio je društveno vrlo aktivan, okušao se je u politici i držao je mnoga javna predavanja. Među njegovim knjigama ističu se *Savremena filozofija* (2 sveska, 1919. i 1920. prvi sustavni pregled suvremene filozofije u Hrvatskoj), *Studije za psihologiju pesimizma* (2 sveska, 1923. i 1924.), *Borba ideja* (1937.), *Karakterologija Jugoslavena* (1939.).

misli dok ne sustane poradi navale drugih † dužnosti. † Aktualni je zastupnik filozofije u nas sad nakratko prof. Bazala, formalno učenik Franje Markovića, a zapravo samouk. Godina dana što je † u Leipzigu mislim da nije bitno utjecala na njegov filozofski razvoj. Njegove štampane radove vjerujem poznajete. Povrh toga je organizirao filozofski seminar i †. Taj sam filozofski seminar i ja dosta dugo gotovo redovito polazila u nadi da bi se ondje kao u neke vrsti filozofskom društvu moglo okupiti ono malo ljudi što se u nas bavi filozofijom. Ali ta se nada nije ispunila i tako sam i ja izostala. Sad je prof. Bazala jako zaokupljen humanitarnim radom pa ga gotovo i ne vidim. Knjigu Dr. Matičevića »Zur Grundlegung der Logik« sam pomnije pročitala pa jednako čekam kako će dalje razviti probleme koje je ondje postavio. Ali, koliko ja znam, od onda u tome svojem radu nije †. Osobno ga koji puta viđam u knjižnici, ali nikad se nije desila zgoda da s njime zapodjenem razgovor o tim stvarima. Isto tako znadem o Dr. Jelačiću da je preveo Jerusalemov »Uvod u filozofiju«. Dr. Branko Gavella, jedan od mojih kolega u knjižnici, bavi se napose estetikom i teorijom spoznaje toliko koliko mi se čini, da je potrebno za osnove estetike. O nekom smo spoznajnim (?) problemima više puta govorili. Cijeli sustav svojih misli još nije formulirao. Od starijih filozofa znam da se oslanja na Hegela, od modernih na Husserla i Meinonga. Osim manjih radova u Agramer Tageblattu nije još ništa filozofskoga napisao. Dr. Franju Mandić koji je kod Dr. Lippsa u Zürichu eksperimentalno radio i štampao kao disertaciju radnju »Beitrag zur Kenntnis der geistigen Entwicklung des Schulkindes«, Zürich, 1919. osobno sam upoznala kad sam prije nekoliko godina † u Zürichu. Odonda mi se ponekad javi dopisnicom. † Vidim u Napretku da nastavlja pomalo svoj rad.

U pismu nadalje spominje Paju Radosavljevića (1879. – 1958.), Meumannova učenika koji se već tada preselio u Ameriku. Spominje i svojeg rođaka, Zdenka Vernića, s kojim je skupa slušala Franju Markovića. Ovo nam je pismo zgodno svjedočanstvo kako je Kučera doživljavala filozofsku sredinu u Zagrebu.

Zanimljivo nam je i Kučerino pismo od 20. srpnja 1916. godine u kojem piše:

Ja sam u tom neugodnom položaju vazda bila sklona da tražim i podržavam veze samo s naukom kao s velikom internacionalnom cjelinom bez obzira na lokalne potrebe. Vaš mi je prijedlog otvorio perpektivu na dvije strane. Uvidjela sam kako bi po njemu i sama mogla doći u neki uži odnos i s našom lokalnom filozofijom i kako bi mogla da † knjižničarstvo spojiti s † filozofijom. I tako

sam odlučila da se na jesen za bibliotečnih praznika prihvatim toga posla. Zamišljam ga pak ovako. †

Premda je ova, kao i mnoge druge skice njezinih pisama, teško čitljiva, ipak se iz nje razabire kako je Kučera pokušavala spojiti svoju filozofsku izobrazbu s knjižničarskom profesijom. Način na koji to čini je bio sačinjavanje popisa i opisa filozofskih radova, koliko onih koji su se tiskali kod nas toliko i međunarodnih radova, do kojih je ona kao knjižničarka imala lakši pristup.

Elza Kučera i Ksenija Atanasijević

Ksenija Atanasijević dugi se niz godina dopisivala s Elzom Kučerom.⁶ Njihova korespondencija smješta se u prostor između prijateljstva i kolegijalnosti. U godinama oko pokretanja *Revije za filozofiju i psihologiju* dosta su surađivale, a Kučera ju je redovito izvještavala o zbivanjima na filozofskim kolokvijima i, općenito, o situaciji s filozofijom u Hrvatskoj. Iz pisma se može iščitati zajedničko zanimanje za ženska pitanja, o čemu su imale sličan stav. Primjerice, Kučera je u pismu od 5. kolovoza 1927. godine napisala:

[...] Čula sam iz daleka, da se nešto komeša u ženskom pokretu, ali mi nije jasno, što je to bilo, žao mi je da je to baš nas zahvatilo. Simpatično mi je inter-

⁶ Srpska filozofkinja, književnica, feministkinja i prva profesorica na Sveučilištu u Beogradu Ksenija Atanasijević (1894. – 1981.) studij filozofije završila je u Beogradu kao učenica poznatog filozofa Branislava Petronijevića (1875. – 1854.). Godine 1922. doktorirala je na Sveučilištu u Beogradu tezom o Giordanu Brunu i time postala prva doktorica znanosti na tom sveučilištu. Dvanaest godina predavala je antičku filozofiju, srednjovjekovnu filozofiju, modernu filozofiju i estetiku na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Beogradu. Bila je i urednica prvog feminističkog časopisa u Kraljevini Jugoslaviji, *Ženski pokret*, koje je izlazio od 1920. do 1938. godine. Maknuta je s fakulteta 1936. godine, tako da je do 1941. godine radila kao inspektorica u Ministarstvu obrazovanja. Početkom Drugog svjetskog rata pisala je protiv antisemitizma i nacionalsocijalizma. Gestapo ju je uhitio 1942. godine. Nakon rata ponovno je završila u zatvoru no ovog puta od strane partizana. Umirovljena je 1946. godine nakon što je kratko radila u Narodnoj biblioteci Srbije. Na srpski jezik prevela je djela Platona i Aristotela. Umrkla je u Beogradu 1981. godine. Ima impozantan opus od četrstotinjak radova. Nekoliko knjiga objavila je u Parizu na francuskom jeziku koje su imale stanovitu recepciju u svijetu.

nacionalno udruženje akademičarki, koje se sad u nas organizira i želim da mu pristupim, ali opet samo kao pasivni član.

Na što Atanasijević Kučeri odgovara 17. kolovoza 1927. godine:

[...] Mene su strahovito zaokupili da se primim za predsjednicu Udruženja Akademičara, i ja se očajnički branim od toga. Propast je za filozofiju aktivan rad u nefilozofskim udruženjima, – a ja filozofiju volim više [od] svega i svih.

Iz korespondencije se može također zaključiti o položaju filozofije na ovim prostorima dvadesetih godina 20. stoljeća. Na jedno pismo u kojem je Kučera pisala o filozofskim kolokvijima koje je organizirala u Zagrebu Atanasijević je odgovorila u pismu od 15. siječnja 1925. godine ovako:

[...] A specijalno i mnogo me je obradovalo kad sam pročitala da privodite kraju štampanje revue-a. To je dobar jedan argumenat za potpunu opravdanost ženskoga pokreta, jer se je pojavljivanje našega, svima nama tako dragoga i tako neophodnoga časopisa, otešlo iz meseca na mesec, sve dok nije došao posao u ruke jedne žene. [...] Vidim iz poziva za kolokvij, što ste mi poslali, da su interesantne teme na dnevnom redu. Vrlo bih rado i ja došla! Kod vas filozofi čine jednu lepu celinu. A kod nas oči da povade! I nema nade da će se složiti..

Nadalje Kučera je u pismu od 7. svibnja 1929. obavijestila Atanasijević o održavanju kolokvija:

[...] Naš se kolokvij kao nekim čudom još uvijek drži. Sad se sastajemo kod profesora Bazale, ne baš svakih četrnaest dana, ali ipak prilično redovno: ima nešto manje referata, a više razgovora, ali svakako smo barem nekako na okupu.

Upada u oči to da se zapravo nisu mnogo dopisivale o filozofskim temama. Možda je razlog tomu što su imale donekle različite filozofske interese: Atanasijević je pretežno imala interese za povijest filozofije što nije bio Kučerin glavni interes.

Pisma ponekad imaju intimnu notu te otkrivaju da su se i privatno družile, što je vidljivo iz pisma Ksenije Atanasijević datiranog 17. travnja 1926. godine:

[...] Sa najvećom prijatnošću sećam se ona dva dana provedena u Zagrebu, i svih filozofa, naročito Vas. Svakako ću gledati da, kad letos podjem negde u Evropu, navratim na koji dan Vama, da se »na miru porazgovaramo o filozofskim pita-

njima. Meni je velika radost bila da čujem da kod Vas, u filozofskome krugu, postoji velika saglasnost. Mi bismo ovde mogli da uzmemo primer od Vas. Šta bi nama vredilo da se s vremena na vreme sastajemo i duboko raspravljamo probleme zajednički!

Sačuvano je jedanaest skica pisama koje je između 1926. i 1931. Kučera poslala Atanasijević, a Atanasijević njoj 41 pismo između 1925. i 1934. godine.

Elza Kučera i Alma Sodnik

Svakako moramo spomenuti i korespondenciju s još jednom filozofkinjom, Slovenkom Almom Sodnik. U razdoblju između 1929. i 1964. godine Sodnik je Kučeri poslala 378 pisama dok je u ostavštini sačuvano 166 skica pisama koje je Kučera napisala u razdoblju između 1935. i 1965. godine.⁷ Iz njihove korespondencije može se zaključiti da su bile veoma bliske. Naime jedna drugu često nazivaju *Schwesterseele* (sestrinske duše). Pretežno su se dopisivale o svakodnevnim stvarima i događajima koje su ih brinule. U tim pismima pronalazimo rijetke opise teškoća proisteklih iz ratnih zbivanja, koje je Kučera jednostavno nazivala »teškim vremenima«. Zanimljivo je i to da postoji praznina u njihovoj korespondenciji između 1941. i 1946. godine. Manje su se dotakle filozofskih tema u pismima i za pretpostaviti je da su se o tim temama razgovarale tijekom mnogih susreta.

Sodnik je u prvom dijelu svoje karijere bila zainteresiranija za estetiku, a u drugom dijelu više ju je zanimala povijest filozofije. U pismu od 2. ožujka 1954. godine Kučera je napisala: »[P]a onda razvoj vaše filozofske literature od 16. vijeka do danas, to će bit osnov za povijest naše filozofije, kakvu na Balkanu još nitko nema.«. Izgleda da su Sodnik i Kučera razgovarale o mogućnosti pisanja neke nacionalne filozofije – pri čemu baš nije jasno što bi riječ »nacionalan« ovdje označavala.

⁷ Slovenska filozofkinja Alma Sodnik (1896. – 1965.) studirala je filozofiju, pedagogiju i slavensku filologiju u Beču i Ljubljani. Godine 1923. doktorirala je tezom *Psihološka analiza akcenta*. Od 1946. godine predaje na Filozofskom fakultetu u Ljubljani. Zaslužna je i za istraživanje slovenske filozofske baštine.

Elza Kučera i Pavao Vuk-Pavlović

Imamo sačuvano samo jedno Kučerino pismo filozofu Pavlu Vuk-Pavloviću i to 2. siječnja 1963. godine.⁸ U njemu je napisala:

Dragi profesore!

Prije nekoliko sam dana slušala raspravljanje o filozofiji i znanosti u okviru Hrvatskoga filozofskoga društva, u kojemu su došli do izražaja različiti aspekti toga problema, ali osim pobude za razmišljanje o njemu nisu ništa konkretnoga pridonijeli za njegovo rješavanje. Malo iza toga sam primila Vaš zaokruženi i za mene potpuno uvjerljivi odgovor na to pitanje, za koji Vam upravo oduševljeno zahvaljujem tim više što su me moja psihologijska istraživanja dovela do rezultata, koji tome potpuno odgovaraju. Tim radije Vam sada ujedno s ovim pismom šaljem njihov sažeti njemački prikaz u nadi, da ćemo se ove nove godine ipak jednom sastati i da ćemo tom prilikom možda baš o tome moći opširnije razgovarati. U to ime Vas u starom spominjanju srdačno pozdravlja.

Dr. Elza Kučera

On joj je na to pismo odgovorio 11. siječnja 1963. godine. U pismu joj zahvaljuje na poslanom sažetku i obavještavaju je da se bavi interpretacijom »ugodaja« i nada se da će mu njezina radnja u tome pomoći.

Iz ovog pisma Vuk-Pavloviću vidljivo je da se je Kučera još pred kraj života zanimala za pitanja odnosa filozofije i znanosti, o čemu je zainteresirano pisala nakon sudjelovanja na svjetskom filozofskom kongresu u Bolonji pedeset godina prije (str. 115 gore). Iz kratke bilješke Vuku-Pavloviću vidi se da je ona na pitanje odnosa filozofije i znanosti pokušala dati doprinos psihologijskim istraživanjima.

Vuk-Pavlović poslao je Kučeri 29 pisama između 1921. i 1964. godine. Ta su pisma pretežno formalna karaktera.

Iz dosad izloženog dvije se stvari mogu ustanoviti o Kučerinom doprinosu filozofiju. Prvo, njoj je bilo stalo do toga da prati suvreme-

⁸ Hrvatski filozof Pavao Vuk-Pavlović (1894. – 1976.) studij je završio u Leipzigu, a zatim je otišao u Berlin. Predavao je u gimnaziji u Zagrebu i u Višoj pedagoškoj školi također u Zagrebu. Od 1929. godine predavao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Godine 1947. zbog sukoba s vlastima napustio je Filozofski fakultet i počeo je raditi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Zatim je od 1951. godine radio na Sveučilištu u Skoplju. Smatra se osnivačem suvremene makedonske filozofije.

na zbivanja u filozofiji, pogotovo ona na razmeđu između psihologije i filozofije. Filozofski kolokviji koje je organizirala bili su prvenstveno usmjereni prema interdisciplinarnom dijalogu i prikazima najnovijih tiskovina. To je činila ne samo iz svoje knjižničarske dužnosti, već i filozofskog erosa. Dokaz tomu mogu biti retci koje je napisala u svojoj sedamdeset i petoj godini u pismu svojoj prijateljici Anni Brändli 8. prosinca 1958. godine: »U studenome sam bila par dana u Ljubljani kod Alme Sodnik i s njom na jednoj jugoslavenskoj konferenciji na Bledu. Zanimalo me je vidjeti gdje mladi mislioci s našeg područja stoje.«

Drugo, pogledamo li pobliže sadržaj njezinih tekstova, onih koje bi ona sama nazvala psihologijskima, uviđa se da za nju taj odnos psihologije i filozofije nije ili–ili, već prije i–i. Premda u svojim tiskanim djelima nije eksplicitno tematizirala pitanje toga odnosa, u njezinoj se rukopisnoj ostavštini mogu pronaći mnogi stavovi koji svjedoče o njezinu razumijevanju bliskosti između filozofije i psihologije. Ona je, kako se to vidi iz njezine akademske biografije, filozofiju doživljavala kao konstitutivni dio svoje psihologijske izobrazbe, ako ne svu filozofiju, onda sigurno logiku i spoznajnu teoriju.

Značajan dio njezinih radova i analiza odnosi se na pojmove i ideje koje tradicionalno pripadaju filozofiji: volja, etičko djelovanje, motivacija itd. Pritom većinu pojmova rabi u njihovu zdravorazumskom značenju, rijetko pribjegava preuzimanju »artificijelnih« definicija, a kad to i čini, čini to pozivajući se na filozofe i filozofska djela. S druge strane, u nekim svojim eksperimentima ona ispituje neke spontane reakcije i galvanometrom mjeri psihogalvanski refleks, što se svakako ne bi moglo nazvati navlastito filozofskim radom. No isto tako u nekim svojim eksperimentima ona ispituje intuicije svojih opažanika na temelju kojih izvodi daljnje apstraktne zaključke.

Ako Kučera ne bi bila kandidatkinja za klasičnu ulogu »filozofa iz fotelje«, možda bi mogla biti eksperimentalna filozofkinja? Premda nema baš točne i jednoznačne definicije što bi to eksperimentalna filozofija bila, spominju se tri karakteristike koje neki projekt mora zadovoljiti, a da bi bio eksperimentalno-filozofski (Plakias 2015). Prvo,

eksperimentalnom se filozofijom bave filozofi. Drugo, eksperimentalna filozofija uključuje bavljenje eksperimentima. Treće: cilj je tih eksperimentalnih studija preispitati ljudske stavove i intuicije. Pogledamo li po tim mjerilima djelo Elze Kučere, vidimo da ona zadovoljava sva tri uvjeta. Stoga, čini se da nije baš dvojbeno reći da bi Elza Kučera mogla biti i naša prva eksperimentalna filozofkinja – a možda i jedina dosad.

Prva hrvatska eksperimentalna psihologinja

Uobičajeno se smatra da je Wilhelm Wundt osnivač moderne psihologije. Kao »rođendan« psihologije uzima se godina 1879. kad je Wundt u Leipzigu osnovao prvi institut za eksperimentalnu psihologiju koji je bio poznat kao »tvornica znanja«.¹ Posljedica Wundtove emancipacije psihologije od filozofije rezultirala je time da su psiholozi na prijelazu s devetnaestog na dvadeseto stoljeće započeli postupno napuštati filozofsku, to jest metafizičku psihologiju i sve više se priklanjati eksperimentalnoj psihologiji (Škarica 2013: 247).

Wundt je bio proveo dva semestra na Sveučilištu u Zürichu predavajući filozofske predmete prije nego što se 1875. preselio u Leipzig. U Leipzigu je surađivao s Kučerininim budućim profesorom i mentorom Gustavom Störriгом. Na Wundtovu preporuku, 1902. godine Störriг je primljen kao redoviti profesor na Sveučilištu u Zürichu. Znamenita su njegova inicijalna predavanja o psihopatologiji koja su objavljena kao knjiga (Störriг 1900). U Zürichu se je skupila nekolicina Wundtovih učenika: osim Störriinga, tamo su na prijelazu stoljeća predavali Ernst Meumann, koji je bio Wundtov asistent u Leipzigu, i Friedrich Schumann. Premda su svi oni formalno imali doktorate iz filozofije, uz medicinsko obrazovanje (Störriг) ili pedagoško (Meumann),

¹ Institut je bio već utemeljen 1875. godine. No kao godina osnutka uzima se 1879. jer je te godine Wundt objavio sa studentom Maxom Friedrichom zajednički rad koji se smatra prvim radom proizašlim iz tog Instituta (Harper 1950–161).

zapravo je područje njihova rada i eksperimentiranja bila psihologija u današnjem značenju te riječi. Meumann je dugi niz godina bio urednik prvog psihološkog časopisa na njemačkom govornom području *Zeitschrift für Psychologie und Sinnesphysiologie* (*Časopis za psihologiju i osjetilnu fiziologiju*), a Störring je pak bio osnivač drugog psihološkog časopisa na njemačkom jeziku *Archiv für die gesamte Psychologie* (*Arhiv za cjelokupnu psihologiju*) u kojem je svoj tekst 1930. godine objavila Elza Kučera.

Kučera se je profilirala kao sljedbenica würzburške psihološke škole, u čijem središtu se nalazi metoda samopromatranja i osobnog iskustva. No tome se još nadodaje i eksperimentalno istraživanje kognitivnih procesa koje je potpomognuto »retrospektivnom introspekcijom«. Osnivač ove škole bio je bivši Wundtov student i asistent Oswald Külpe koji je 1896. godine na Sveučilištu u Würzburgu osnovao eksperimentalni laboratorij gdje se bavio istraživanjem utjecaja stavova i zadataka na percepciju te tijekom prisjećanja i razmišljanja.

Kučerino djelovanje na području psihologije

U Zürichu je Kučera započela studij specijalne filozofije koja je omogućavala studentima uvid u posebna područja filozofije koja se koriste za produbljivanje znanja o humanističkim i društvenim temama.² Bila je zanimljiva i u okviru prirodnih znanosti. U stvari, specijalna filozofija pripremala je studente za bavljenje eksperimentalnom psihologijom u smislu u kojem je to Wundt zamislio.

² O Kučeri kao psihologinji dosad se već nešto pisalo. Nada Lahman-Kuzmić (Lahman-Kuzmić 1969) prikazuje pretežno životopis Elze Kučere pod vidom njezinih psiholoških aktivnosti. Vrijednost tog teksta je u tome što je Lahman-Kuzmić to, prema vlastitom svjedočanstvu, napisala nakon živog razgovora s Elzom Kučerom tako da smatramo da su podaci izneseni u tom tekstu pouzdani. Ivana Skuhala Karasman u svojem tekstu »Elza Kučera – prva hrvatska eksperimentalna psihologinja« (Skuhala Karasman 2018) piše o Kučerinoj psihološkoj djelatnosti od 1909. godine do njezinog posljednjeg objavljenog teksta iz 1965. godine. Vladimir Kolesarić u pregledu psihologije u Hrvatskoj posvećuje jedno potpoglavlje od četiri stranice Kučerinom najranijem psihološkom radu (Kolesarić 2019: 38–42).

Kučerino vlastito shvaćanje psihologije možemo pronaći u članku »Psihologija kao savjetnica u izboru zvanja«. Psihologija, smatra Kučera, izučava pojave duševnog života, osjećaje, spoznavanje, čustvovanje, htijenje i djelovanje, »Ona raščinja zamršene pojave na tom području u jednostavne njihove sastavine, ona te sastavine opisuje, broji i mjeri, tražeći po uzoru prirodnih nauka zakone u njihovoj promjenjivosti« (Kučera 1924: 54).

Kučera se 1909. godine vratila u Zagreb gdje je uz pomoć svog oca Otona započela s istraživanjima zakonitosti u prijenosu čuvstva u Fizikalnom institutu Šumarske akademije u Zagrebu gdje je on bio profesor. Tamo joj je on uredio malu sobicu za rad. Kučera je u svom stanu u Jurjevskoj ulici 14 u Zagrebu od 1910. do 1914. godine imala privatni laboratorij za eksperimentalnu psihologiju o kojemu je napisala (Kučera 1972: R 4744/1):

[...] u svojem privatnom stanu u Jurjevskoj ulici 14 uredila sam mali psihologijski laboratorij, jer onda u nas inače još nije bilo prilike za eksperimentalno psihologijski rad. U njemu sam ispitivala zakonitosti emocionalnoga života s pomoću kontroliranoga samoopažanja svojih suradnika. Time u vezi sam provjeravala i psihogalvansku refleksnu pojavu preciznim aparatom, koji sam si naručila u Frankfurtu, gdje su mi ga udesili prema mojim željama.

Zbog početka Prvog svjetskog rata Kučera je morala zatvoriti svoj laboratorij i prekinuti svoja započeta psihologijska istraživanja.

Kako su se provodila psihologijska istraživanja u Kučerinu laboratoriju lijepo je napisao njezin rođak Zdenko Vernić u tekstu povodom njezina šezdesetog rođendana (Vernić 1943):

Pred jedno 20 godina.

U stanu dr. Elze Kučera u Jurjevskoj ulici. Liep pogled u vrt, prema iztoku. Ali, vi ste opažanik. Sjedite u ćeliji za psihološke pokuse. To je sobica od ljepenke, dosta široka za ugodan naslonjač, pred vama u visini stola čvrsta polica s vanjske i unutrašnje strane, nad njom otvor, koji se nečujno otvara. U ćeliji potpuna tama. Pokrete vrši dr. Kučera. Vaša je dužnost sabrati se i što točnije prikazati svoje doživljaje. Što na primjer doživljavate, kad se iza ugovorenog znaka – dr. Elza kucne olovkom o stolić – otvori kapak na otvoru, a na stoliću leži bijela kartica, na njoj jasno napisana rieč. Kakve vam se primisli javljaju, koje predočbe

izaziva u vas sadržaj napisane rieči, osobito kakva čuvstva, ugodna ili neugodna? Jer dr. Kučera istražuje prirodu čuvstva, te zakone i pravilnosti čuvstvenoga života.

I vi sjedite mirno. I ne osjećate, da su vam na rukama privezane dvie kovne pločice preko kojih ste ukopčani u električnu struju. Jer promjena čuvstava izaziva promjene u elektromagnetu, oko kojeg teče struja i kako se mijenjaju čuvstva, tako se mijenja i položaj igle, što vi ne vidite, to se događa vani, to kontrolira i registrira dr. Kučera koja je prostornu skalu namjestila tako, da na suprotnu stranu baca mnogo puta povećanu sjenu tako da se jasno vidi svaki otklon igle.

Mirno samo mirno! Čekate znak olovkom. Da onda izpričate ove jednostavne doživljaje. Treba raditi jednostavne pokuse da se pomoću jednostavnih doživljaja objasne zapleteniji. Dakle samo mirno! Tako čekamo bez nerveze, ono izdaleka liepi zvuci. Vojnička glazba. Duboka kompozicija. Beethovenova posmrtna koračnica! Vojnički sprovod prolazi Novom Vesi. Prolazi, udaljuje se – dr. Elza još uvijek ne daje znaka! Bit će da i ne sluša! A ona – to ne vidite – marljivo bilježi.

Njezin doživljaj je bio veliko iznenađenje. Baš je vidjela, kako se igla galvanometra umirila u jednom odredjenom položaju. Opažanik u ćeliji se umirio. Pokusi mogu početi. Već je pripremila karticu, položila je nečujno na dasku pod otvorom i sad će udariti olovkom. Još brzi pogled na sjenu skale na zidu. Što je to? Sjena igle daleko je poskočila i nagnula se jako na protivnu stranu! Kakva čuvstvena reakcija?! Sada čuje i ona akorde glazbe. A opažanik je vrlo glasbena osoba gdje prof. dr. I. R. Njezino fino uho čulo je glasbu iz daljine! Dakako! I dr. Kučera brzo upisuje taj dobro došli incident, taj pokus iza njezinog rasporeda. Improvizacija. Nikad bolje došla! Sjajan uvod u plodno pokusno popodne...

To je bio jedan od stotina i stotina pokusa koje je izražujući čuvstveni naš život, izvršila dr. Elza Kučera, današnji svećar, psihološki znanstveni radnik, poznat i u domovini i u inozemstvu. Svoj marljivi život posvetila je toj znanosti, toj posebnoj grani nauka o našim čuvstvima. Ograničila se je na polje, da sve svoje sile upre u riešavanje baš tih pitanja. Psihologija čuvstva osvietliti će zakone i pravilnosti našeg doživljavanja uobće, prirodu sviesti, prirodu čovjeka uobće! Pokusni, eksperimentalni, strogo znanstveni, strogo izkustveni rad.

Iz ovog teksta vidi se kako je za eksperimente koje je provodila Elza Kučera bila potrebna koncentracija s obje strane: i od strane opažanika i od strane provoditelja eksperimenta. Kako bi eksperiment bio uspješno proveden, bilo je nužno ozbiljno shvaćati upute eksperimentatora i iskreno odgovarati na zadana pitanja.

Iako nakon 1914. godine više nije imala laboratorij, Kučera je nastavila sa svojim psihologijskim istraživanjima i eksperimentima. Svoj prvi rad iz područja psihologije »Psihokalvanska refleksna pojava prema svom značenju za psihologiju čuvstva« objavila je u časopisu *Nastavni vjesnik* broj 23 iz 1914. godine. U njemu je pisala o Féréovom efektu koji je dobio ime po francuskom liječniku Charlesu Samsonu Féréu. Naime postoje dva psihokalvanska fenomena (suvremeni naziv je »elektrodermalna reakcija«), od kojih prvi je Féréov efekt. Riječ je o elektrodermalnoj reakciji koja je rezultat smanjenja otpora ljudskog tijela prema vanjskom izvoru slabe električne struje. Drugi psihokalvanski fenomen je Tarhanovljev efekt koji je dobio ime prema gruzijskom fiziologu Ivanu Tarkhanishviliju. Tarhanovljev efekt je elektrodermalna reakcija koja se javlja kao posljedica promjena slabih intenziteta struje koje proizvodi sam organizam (Kolesarić 2019: 25).

Nadalje, Kučera je našim prilikama prilagodila Binet-Simonov test, tj. prvi test inteligencije o čemu je zapisala (Kučera 1972: R 4744/2):

U Zagrebu sam onda kao član Radnog odbora za ispitivanje sposobnosti uredila Binet-Simonov test za naše prilike i dala sam izraditi dva potpuna pribora za taj posao. S njime je u svoje vrijeme ispitano nekoliko stotina djece, kako bi taj test provjerio u nas i onda eventualno mogao upotrijebiti u psihologijskoj praksi.

Binet-Simonov test su 1905. godine sastavili Alfred Binet i Théodore Simon. Test je dva puta bio poboljšavan, prvi puta 1908. godine i drugi puta 1911. godine. Prvi oblik Binet-Simonove ljestvice objavljen je 1905. godine u časopisu *L'Année psychologique*.

Binet-Simonova ljestvica omogućila je brzo i lako primjenjivo mjerenje inteligencije što je učinilo ljestvicu veoma popularnom. Ljestvice su se ipak često samo prevodile, a da pri tome nisu bile standardizirane za potrebe nove sredine. Prijevod Binet-Simonove ljestvice na našim prostorima napravio je Pavle Paja Radosavljević u knjizi *Uvod u eksperimentalnu pedagogiju* koja je objavljena 1912. godine. Nažalost, ni u jednoj literaturi o povijesti Binet-Simonove ljestvice u nas ne spominje se uloga Elza Kučera pri prilagodbi ovog testa našim prilikama. U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, pod signaturom R 4753

I/2, sačuvana je hrvatska adaptacija Binet-Simonove ljestvice koju je sastavila Elza Kučera. Ovdje donosimo četiri primjera za djecu staru tri, četiri, pet i šest godina.

Tri godine

Pokaži usta!

Pokaži oči!

Pokaži nos!

Dijete mora na sve odmah ispravno odgovoriti.

Četiri godine

Što je ovo? – (Ključ)

Što je ovo? – (Olovka)

Što je ovo? – (Knjiga)

Što je ovo? – (Dječja ruka)

Dijete mora svaki put ispravno odgovoriti.

Pet godina

Od tri reda iste dužine mora dijete barem 2 reda ispravno ponoviti

Nariši ovo! – (1 minuta)

Dijete mora lik ispravno prerisati.

Šest godina

Govori za mnom sve, što ću ti sada reći!

Od dvije rečenice s istim brojem slogova mora dijete barem jednu ispravno ponoviti.

Problem ljudske inteligencije bio je jedan od središnjih tema Kučerinih psiholoških istraživanja. Bila je svjesna važnosti inteligencije u svakodnevnom životu, ali i u obrazovanju i poslu pojedinca.

U članku »Ispitivanje inteligencije u svojoj pedagoškoj primjeni«, objavljenom u *Zborniku za pučku prosvjetu* 1924. godine, Kučera je pisala o važnosti Binet-Simonova testa. U njemu navodi kako je najvažnija individualna razlika između ljudi inteligencija. Prije svega, smatra Kučera, potrebno je definirati što je inteligencija. Pri tome iznijela je stajalište njemačkog psihologa i filozofa Williama Sterna koji je inteligenciju definirao kao »[...] općenitu duševnu sposobnost pojedinca, da se svjesno prilagodi novim zadaćama i uvjetima života« (Kučera 1924: 80). S obzirom na to da inteligencija određuje život pojedinca, postavlja se pitanje kako bi se inteligencija mogla objektivno odrediti.

Prvi su se mjerenjem inteligencije počeli baviti psihijatri i odgojitelji psihički bolesne djece, a prvi sistematski napravljen i proveden pokušaj jest Binet-Simonov test koji se sastojao od pet zadataka različite vrste »[...] za svaki razvojni stupanj djece između četvrte i dvanaeste godine. Ako je onda koje dijete pri ispitivanju riješilo svih pet zadataka, uzeo je, da mu je inteligencija normalna« (Kučera 1924: 81). Ispitivanje inteligencije bitno je i kod određivanja sposobnosti za određena zvanja u svim područjima ljudskog rada. Poradi toga u Zagrebu je osnovan Radni odbor za ispitivanje sposobnosti u čijem je radu sudjelovala i Kučera.

Kučera je ostavila traga i na području psihologije rada, točnije zanimalo ju je kako psihologija može pomoći pri odabiru zanimanja mladih ljudi. U *Kalendaru hrvatskog radiše za god. 1924.* objavila je članak »Psihologija kao savjetnica u izboru zvanja«. Ovaj članak prvi je tekst koji tematizira psihologiju rada u Hrvatskoj. Iz njega saznajemo kako je njemačko-američki psiholog Hugo Münsterberg prvi za Bell Telephon Company nastojao, promatrajući telefonistice pri radu, otkriti osobine koje bi one trebale imati kako bi brzo i dobro obavljale taj posao. Nakon njega bilo je mnogo drugih pokušaja. Kučera je zaključila kako u nas još nema primjene psihologije u te svrhe, no nada se kako će i na ovim područjima doći do pomaka u pravom smjeru.

Uz svoj svakodnevni posao u knjižnici Kučera je pronalazila vrijeme i sredstva za usavršavanje u psihologiji. Godine 1921. provela je šest mjeseci u Berlinu i Poznanju. Kučera je, zahvaljujući prijateljstvima koje je imala u Poljskoj, dobro poznavala položaj psihologije u toj zemlji. Uz *Bibliografiju domaće filozofske i psihologijske literature* (Kučera 1925: 85–91) za 1924. i 1925. godinu objavila je tekst znamenitog poljskog psihologa Stéfana Błachowskog koji je posebno za to izdanje napisao izvorni tekst *Stanje psihologijskih istraživanja u Poljskoj godine 1924. i 1925.* U Poljskoj je produkcija psihologijskih tekstova bila veoma velika te je tako svake godine objavljeno više od stotinjak članaka i referata u raznim filozofskim, pedagoškim i literarnim časopisima. No u Poljskoj još nije bilo specijaliziranih psihologijskih časopisa. Naime časopis *Izvjestaji psihologijskoga Udruženja* pod uredništvom J. Joteykove donosio je samo kratke referate čiji su autori bili apsolvenci Pedago-

Elza Kučera u Bonnu 1922. godine. Fotografija iz ostavštine Elze Kučere iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

gijskog instituta u Varšavi. Ipak, oni su doprinosili razvoju interesa za psihologiju u toj zemlji.

Godine 1922. Kučera je boravila na Psihologijskom institutu Sveučilišta u Bonnu gdje je radila na istraživanju voljnog djelovanja. Psihologijski institut u Bonnu sa svojim djelovanjem počeo je već u 19. stoljeću. No tek je profesor filozofije Götz Martius počeo predavati eksperimentalnu psihologiju koja je bila u skladu sa stajalištem njegova učitelja Wilhelma Wundta. Svojim privatnim sredstvima Martius je u Bonnu sagradio mali eksperimentalni laboratorij. Na njegovo mjesto 1898. godine došao je Benno Erdmann koji je pokrenuo psihološki seminar. Godine 1909. na njegovo mjesto došao je Oswald Külpe. U Bonnu je radio i Kučerin mentor i profesor Gustav Störriing. Dakle Kučera je imala mnogo razloga da posjetiti ovu prestižnu instituciju.

Nakon boravka u Bonnu, zajedno je s dr. Mathildom Kelchner u Berlinu i dr. Zofjom Korczyńskom u Poznanju sastavila testove za ispitivanje osobina pojedinih naroda (*Untersuchungen zur vergleichenden Völkerpsychologie*), koji su se izvodili u Poznanju, Berlinu i na našim prostorima (Kučera 1972: 4753). Kučera je tako ispitala šezdeset i šest ispitanika, no rezultati se nisu mogli upotrijebiti »[...] jer poslije nije bilo prilike, da karakteristike grupa prema tom načinu ocjenjivanja sporazumno provedemo« (Kučera 1972: R 4744/7). Ispitanicima kod nas te u Njemačkoj i Poljskoj postavile su sljedeća pitanja (Kučera 1972: 4754):

Jeste li spremni da sudjelujete kao opažanik u psihologijskom istraživanju, koje ima da posluži čisto naučnim svrhama? Radi se o što savjesnijem pismenom odgovoru na sedam posve bezazlenih upita, koji se tiču svakidašnjih opažanja i koja će Vam se stavljati u roku od nekoliko tjedana ili mjeseci. Ako ste spremni da saradjujete pošiljat će Vam se upitni arci s potrebnim razjašnjenjem. Odgovore na upite ne će trebati potpisivati, već će se na njima označiti samo spol, dob i stališ opaženika. S njihovom otpremom ne ćete imati nikakva troška.

Umjesto odgovora na ovaj upit molim da niže dolje potcrtate ono, što odgovara vašoj odluci, da se potpišete i da ovaj list ovako ispunjen do uključivo 12. IV. 1924. date Ivanu Domniku.

Pitanje: Nabrojite sve, što po Vašem mišljenju čovjeka veseli ili što mu je ugodno.

Ne dogovarajte se ni s kim o načinu svoga odgovora, niti ga kome pokazujte, najmanje pak drugim opažanicima, ako ih ima u krugu Vaših znanaca, jer je to jedan od bitnih uvjeta za uspjeh istraživanja, u kojem sudjelujete.

2. Pitanje: Pročitajte ovdje priloženih sedam pripovijesti o različitim prekršajima. Zabilježite onda te prekršaje s pomoću njihovih oznaka O; Ž; Po; Dv; S; Pu; Dr u donju skrižaljku. Onaj prekršaj, koji Vam se čini najlakši, zabilježite u rubriku 1, a onaj, koji Vam se čini najteži, u rubriku 40. Ostalih pet prekršaja zabilježite u rubriku 2–39 tako da čine red, koji se postepeno diže od najlakšega do najtežega prekršaja. Razmak pak medju prekršajima u skrižaljci udesite tako, da odgovaraju razlikama težine prekršaja. Ako Vam se n. pr. čini, da je jedan prekršaj po svojoj težini bliži onomu, što dolazi prije njega, nego li onomu, što slijedi iza njega, približit ćete ga i u skrižaljci razmjerno više onomu, koji je ispred nje, a udaljit ćete ga od onoga, što dolazi iza njega.

Kad ste prekršaje na ovaj način smjestili u skrižaljku, obrazložite ispod skrižaljke, za što držite, da je baš ovaj slijed ispravan i da su baš ovi razmaci u tome slijedu opravdani.

3. Pitanje: Nabrojite sve, što čovjeku po Vašem mišljenju donosi bol ili neugodu.

Pitanje: Mislite li češće na svoje ugodne ili na svoje neugodne doživljaje, kada se sjećate svoje prošlosti?

Molim da na ovo pitanje odgovorite što kraće i preciznije. Individualne su primjedbe dobrodošle, ali ih valja napose navesti.

Ratni invalid prodaje na kolima voće. Kada baš opet jednom mnogo kupaca stoji oko njegovih kola, dolazi stražar i zabranjuje mu, da dalje prodaje, jer si ratni invalid nije nabavio dozvolu za trgovanje na ulici, koja stoji samo 50 para premda se to dva put od njega zahtijevalo. Okupljena publika se spram stražara prijeti.

Kojoj strani bi se Vi priključili i zašto?

Zabilježite tijekom jednoga mjeseca t. j. od 6. jula do 5. augusta jedanput na dan izvanjsku temperaturu. Vrijeme, kad ste je zabilježili, valja pri tome takodjer označiti.

U slučaju, da na bilješku zaboravite ili da je iz kojega drugoga uzroka propustite, molim, da to napišete, a da ne zabilježite možda naknadno temperaturu, jer je to jedan od bitnih uvjeta za uspjeh istraživanja, u kojem sudjelujete.

7. Zabilježite dne 1, 3, 6, 10, 15, 21, 28 januara i dne 6. 15, 25 februara da li sunce sja, kad objedujete. Vrijeme, kad je to bilo valja pri tome takodjer označiti.

Iz ovih pitanja dobivamo uvid kako je ispitivanje osobina pojedenih naroda izgledalo i na što su ispitivačice stavile naglasak. Svakako bi

bilo zanimljivo vidjeti konačne rezultate do kojih su došle u svojim ispitivanjima.

Kao što je već rečeno, Kučera je boravila u Bonnu 1922. godine gdje je istraživala voljno djelovanje. U Psihologijskom laboratoriju Fiziologijskoga instituta Sveučilišta u Zagrebu nastavila je ispitivanja voljnog djelovanja. U istom laboratoriju je 1924. ili 1925. godine ispitala osamnaestogodišnju djevojku (Kučera 1972: 4753/1.3):

Ispitivanje sposobnosti 18. g. djevojke u psih. institutu u Zagrebu.

Psihološkim se ispitivanjem sposobnosti Adele Mavrić pokazalo da je u nje izvanredno dobro mehaničko pamćenje besmislenoga materijala, dok, joj je mnogo slabija vjernost pamćenja. Pažnja je dobra, zorno predočavanje i mišljenje vrlo dobro, a etično je prosuđivanje ispod normale.

Za vrijeme ispitivanja nije bila nikako smetena ili bojažljiva, već je sabrano i posve mirno odgovarala na upite. Nije dakle vjerojatno da su rezultati ispitivanja iskrivljeni časovitim emocionalnim zaprekama.

Kako je Adeli Mavrić 18. godina, valjalo je pri njenom ispitivanju upotrebljavati u glavnom tekstove za odrasle, koji su teži od onih kojima se inače ispituju učenici prvih tečajeva učiteljskih škola. Ako se pored toga uzme u obzir njezino izvanredno dobro pamćenje, sabrana pažnja i činjenica, da ni pri koncu ispitivanja nije pokazivala znakova umornosti vjerojatno je, da će time moći nadoknaditi manjak, koji se u nje pokazao u području zornoga predočavanja, mašte i mišljenja, toliko, koliko je to potrebno za prosječnu učenicu učiteljske škole. Da bi i kako bi se mogla razviti i etična strana njezine ličnosti, teško je unaprijed odrediti.

Rezultat ovog ispitivanja nikad nije objavljen, no dokazuje kako je Kučera kontinuirano provodila ispitivanja i eksperimente.

Kučera je također provodila istraživanja u novoosnovanom laboratoriju u Zagrebu te je povodom osnivanja laboratorija Fiziologijskoga instituta Sveučilišta u Zagrebu 1923. godine napisala tekst »Osnutak psihologijskoga instituta na višoj pedagoškoj školi« koji je objavljen u časopisu *Kršćanska škola* (Kučera 1923b: 55–56):

[...] naredbom povjereništva za prosvjetu i vjere u Zagrebu od 30. ožujka o. g. osnovan je napokon i oficijelno u višoj pedagoškoj školi prvi institut za eksperimentalnu psihologiju u našoj državi ili tačnije rečeno, tom je naredbom dana službena podloga realizaciji takvoga instituta. Radni odbor za ispitivanje

MINISTARSTVO PROSVETE
Kraljevine Jugoslavije
Opšte Odjeljenje
P. Br. 11802
11 aprila 1933 godine
Beograd

Na predlog Univerziteta u Zagrebu, a na osnovu §24 Zakona
o Univerzitetima

O D O B R A V A M :

izbor KUČERE dr. Elze, bibliotekara Univerzitetske biblioteke
u Zagrebu, za honorarnog nastavnika Eksperimentalne psihologije
na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Zagrebu, bez prava na
honorar.

24 aprila 1933 godine
Beograd

Ministar prosvete
R. Stanković, v. r.

Da je prepis veran svome originalu, tvrdi:
Po naredbi načelnika Opšteg
odjeljenja za šefa oteka
Konstantinović, v. r.

REKTORAT UNIVERZITETA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE U ZAGREBU
Broj 4825/1933.

DEKANATU FILOZOFSKOG FAKULTETA

U ZAGREBU

Na znanje i dalju obavijest.

U Zagrebu dne 3 maja 1933.

Dr. A. Bazala, v. r.
rektor

Broj 793/1933

Psihološki zavod u Zagrebu

Na znanje i s molbom za obavijest spomenute.

U Zagrebu 8 svibnja 1933

Dr. S. Hondl, v. r.
o. g. dekan

PSIHOLOŠKI ZAVOD UNIVERZITETA U ZAGREBU

Gospodji Dr. Elza KUČERA na znanje.

U Zagrebu, 11. maja 1933.

*A. Bujasa
upravitelj*

Izbor za honorarnog nastavnika Eksperimentalne psihologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Fotografija iz ostavštine Elze Kučere iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

sposobnosti smatra se njegovim sastavnim dijelom. Pitanje je sada, gdje će se taj psihološki institut smjestiti i kako će se on izgraditi iz sviju tih fragmenata, koji danas već postoje? Psihološki institut trebaju u prvom redu na sveučilištu specijalni filozofi za izučavanje psihologije prema današnjim zahtjevima te nauke i za svoja naučna istraživanja u njezinome području. Ali trebaju ga i slušači drugih struka, kojima psihologija služi kao pomoćna nauka, osobito pedagozi, pa pravnici i medicinari.

Kučera je, što je vidljivo i iz gore navedenog članka, smatrala psihologiju empirijskom znanosti koja se koristi eksperimentalnom metodologijom i mjerenjem. Međutim, ona napominje kako je čitav razvoj psihologije, od odvajanja od filozofije do zasnivanja psihologije kao empirijske znanosti, u nas prošao u potpunosti nezamijećen.

Kučera se okušala i kao predavač na fakultetu. Naime od 1933. do 1936. godine sudjelovala je u izvođenju vježbi na Katedri za eksperimentalnu psihologiju Sveučilišta u Zagrebu. Cilj vježbi bio je izraditi metodologiju za istraživanje doživljaja ljepote.

Bila je aktivna i u strukovnim udruženjima. Godine 1933. sudjelovala je u osnivanju Udruženja psihologa FNRJ i Udruženja psihologa SFRJ – Sekcija NR Hrvatske, čiji je prvi predsjednik bio filozof, psiholog i sociolog Rudi Supek (1913. – 1993.) (Kolesarić 2013: 4):

Na dane 20., 21. i 22. veljače 1933. održana je u Zagrebu osnivačka skupština Udruženja psihologa FNRJ, a tom prilikom održan je i I. stručni sastanak jugoslavenskih psihologa. Nakon primanja pravila izabran je prvi upravni odbor Udruženja. Za predsjednika je izabran naš najstariji i najzaslužniji psiholog sveučilišni profesor dr. Ramiro Bujasa, za tajnika dr. B. Petz, stručni suradnik Instituta za higijenu rada Jugoslavenske akademije, a za blagajnika prof. Dora Vinski, psiholog u Savjetovalištu za izbor zvanja u Zagrebu. Koliko nam je poznato, inicijativa za okupljanje psihologa u tadašnjoj Jugoslaviji i za utemeljenje njihovog strukovnog udruženja, potekla je upravo od Ramira Bujasa. Tom prilikom održan je i I. stručni sastanak jugoslavenskih psihologa na kojemu je prezentiran veći broj kraćih izlaganja M. Rostohara, S. Popovića, E. Kučere, R. Bujasa, V. Smiljanić-Čolanović, M. Zvonarevića i P. Šokeca, E. Hudina, M. Jovičića, A. Matić, S. Betlheim i V. Kovačevića, V. Lesjaka, B. Lazić, B. Bakića, B. Petza, A. Ostojčić-Bujasa, N. Smolić, A. Krkovića, D. Vinski, M. Ferenščaka, M. Kernic-Novosel, N. Kopajtića, Z. Bujasa i M. Vučića.

Na istoj skupštini dogovoreno je da se osnuju ogranci udruženja po republikama. Samo tri republike (Hrvatska, Srbija, Slovenija) mogle su osnovati udruženje, jer su jedino one imale dovoljno psihologa. Godine 1964. Elza Kučera dobila je nagradu Udruženja psihologa SFRJ.

Bila je članica njemačkog Gesellschaft für experimentelle Psychologie (Društva za eksperimentalnu psihologiju) koje je na inicijativu psihologa Georga Eliasa Müllera osnovano 20. travnja 1904. godine u Gießenu u Njemačkoj. Društvo je 1929. godine promijenilo ime u Deutsche Gesellschaft für Psychologie (Njemačko društvo za psihologiju).

Članstvo joj je, između ostalog, omogućilo sudjelovanje na psihološkim konferencijama u Njemačkoj, o čemu je napisala (Kučera 1972: R 4744):

Uz svoj zvanični posao nastavljala sam koliko mi je to god bilo moguće, neprestano i svoj naučni rad, a da održim kontakt sa svojim drugovima u nauci i sa suvremenim psihološkim radom, posjećivala sam redovito kongrese za eksperimentalnu psihologiju, koji se drže svake druge godine u Njemačkoj.

Dakle Kučera je intenzivno radila na polju psihologije, objavljivala je tekstove i provodila eksperimente. Aktivno se uključila i u osnivanje psiholoških društava. Posjećivala je konferencije u domovini i inozemstvu te je surađivala sa stranim i domaćim kolegama. Psihologija je za nju ostala predmetom istraživanja i strastvenog bavljenja do kraja života. Elza Kučera jedna je od prvih eksperimentalnih psihologinja na svijetu, a svakako prva na našim prostorima.

Elza Kučera i Wilhelm Wundt

Elza Kučera dobro je poznavala psihološki rad Wilhelma Wundta koji je, iako nije imao formalno filozofsko obrazovanje, predavao induktivnu filozofiju u Zürichu.

Kučera je 1922. godine, kao što je već prethodno napomenuto, zajedno s dr. Mathildom Kelchner i dr. Zofjom Korczyńskom sastavila testove za ispitivanje osobina pojedinih naroda, koji su se izvodili u Poznanju u Poljskoj, Berlinu i na našim prostorima (Kučera 1972: 4753). Iz ovog eksperimenta vidljiv je jasan utjecaj Wilhelma Wundta

na Kučeru. Naime Wundt je istražio različitosti u mentalitetu određenih naroda i zaključio da svaki narod posjeduje svoju posebnu psihologiju koja izvire iz tzv. »narodnog duha«, a čija je duhovna supstancija uvriježena u prirodi svakog naroda: »Objekti ove buduće znanosti trebali bi biti ne samo jezik, mit, religija i običaj, već i umjetnost i znanost, razvoj kulture općenito i njezine pojedinačne posljedice, čak i povijesni rast i propadanje pojedinih naroda, kao i povijest čitavog čovječanstva« (Wundt 1911: 3). Wundt je tu metodu nazvao *Völkerpsychologie*³ (psihologija naroda).

Wundt je psihologiju podijelio na tri dijela. Prvi je bio psihologija kao eksperimentalna znanost. Teme drugog dijela bili su jezik, mitovi, religija, estetika i društveni običaji. Treći dio, nazvan »znanstvena metafizika«, trebao je povezivati empirijske nalaze psihologije s drugim znanostima.

Psihologija Wilhelma Wundta je volutaristička i aktualistička. Volutaristička psihologija smjer je u empirijskoj psihologiji koji apostrofira značaj procesa volje i osjećaja. Aktualizam u psihologiji teorija je koja smatra da je duševni život stalni proces. Na tako utemeljenoj psihologiji on je gradio određene filozofske discipline (spoznajna teorija, logika, estetika i etika). Za njega »[...] logika zadržava svoju poziciju između psihologije, kao opće znanosti duha, i sveukupnosti ostalih teoretskih znanosti« (Henley 2013: 252).

U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom R 4749 sačuvana su dva Kučerina rukopisa o Wilhelmu Wundtu: *Wundt in der Psychologie der Gegenwart (Wundt u psihologiji sadašnjosti)* i *Zum methodologischen Problem der Wundtschen und der Strukturpsychologie (K metodološkom problemu Wundtove i strukturalne psihologije)* (Kučera 1972: R 4749). Nažalost, rukopisi su u lošem stanju i stoga su daljnja istraživanja nemoguća. Ova dva rukopisa nedvojbeno dokazuju kako je Kučera bila dobro upoznata s percepcijom Wundta u suvremenoj psihologiji.

³ Sredinom 19. stoljeća *Völkerpsychologie* inicirali su Moritz Lazarus i Heymann Steinthal, a kasnije razradio Wundt.

Kučerin doprinos eksperimentalnoj psihologiji

Godine 1930. Kučera je u časopisu *Archiv für die gesamte Psychologie* broj 77 objavila članak naslovljen »Experimentelle Beiträge zur Charakteristik der Willenshandlung« (»Eksperimentalni doprinosi karakteristikci voljnog djelovanja«).⁴ Tri godine kasnije, 1933., objavila je, kao nastavak prethodnog istraživanja, u znanstvenom psihologijskom časopisu *Acta Instituti psychologici Universitatis zagrabiensis*, koji su 1932. godine počeli izdavati članovi Psihologijskog instituta, tekst pod naslovom »Experimentelle Beiträge zur Charakteristik von Willensstufen« (»Eksperimentalni doprinosi karakteristikci voljnih stupnjeva«).

U članku »Experimentelle Beiträge zur Charakteristik der Willenshandlung« Kučera opisuje eksperimente koje je izvodila na Psihologijskom institutu u Bonnu i na Psihologijskom institutu u Zagrebu. Imala je deset opažanika (Hans Eichhoff, I. Grünwald, Slavko Horvat, Oskar Kutzner, Franjo Higy-Mandić, Dimitrij Stremouhov, Zdenko Vernić, Gertrud Bauer, Nada Müller-Spanić, Marusja Potočnjak) s kojima je provela četristo dvadeset i četiri eksperimenta. Svi opažanici bili su njezini bliski prijatelji i suradnici. Ukupno pedeset i sedam jednostavnih reakcija bile su opisane kao automatske i to:

1. Opažanici su opisali jednostavnu reakciju kao automatsku ili u potpunosti mehaničku, kao nešto pri čemu nema govora o nekom voljnom djelovanju jer reakcija slijedi vrlo brzo.
2. Podrobniji podaci o tome zbog čega se brze reakcije pokazuju kao automatske sadržani su u izjavama u kojima se radnje opisuju kao automatske jer se pričinjaju kao neposredno izvršavanje zapovijedi. Kod vrlo brzih reakcija očito se ništa ne misli ili osjeća.
3. Kao mehaničke radnje opisane su i one radnje kod kojih se nešto misli ili osjeća, ali se radnja odvija neovisno od mišljenja ili osjećaja.
4. Automatskim radnjama nazivaju se i one kod kojih opažanici ne nalaze ništa »vlastito«, kad njihovo *ja* ne sudjeluje.

⁴ Ovaj dio teksta djelomično se oslanja na već objavljenom članku autorā ove knjige (Boršić, Skuhala Karamsan 2017: 145–162).

Provodeći ove eksperimente, Kučera se profilirala kao savjesna i sposobna eksperimentalna psihologinja.

Članak »Experimentelle Beiträge zur Charakteristik von Willensstufen« (Kučera 1933a) nastavak je prethodnog članka iz 1930. godine. Opažanici u opisanom eksperimentu bili su upućeni da što bolje opisuju svoje doživljaje, ali su uz to morali navesti je li taj doživljaj voljan ili ne i zašto. Zahvaljujući tim ispitivanjima prikupljen je materijal koji je omogućavao odgovor na pitanje po čemu voljno djelovanje postaje voljno djelovanje i po čemu voljni doživljaj postaje voljni doživljaj. Voljno djelovanje označuje se kao voljno djelovanje samo kad se čini da proizlazi iz našeg *ja* ili naše osobnosti. *Ja* pri tome ne mora biti svjesno. Doživljaj treba biti takav da se čini da proizlazi iz našeg *ja* ili iz naše osobnosti. Na kraju je Kučera, očekivano, zaključila da djelovanje postaje voljno djelovanje i doživljaj voljni doživljaj ako se osobi čini da na osnovi emocija proizlazi iz njezinog *ja* ili iz njezine osobnosti.

U svom eksperimentu objavljenom u članku »Eksperimentalni prilozi karakteristikci motivacije u voljnom djelovanju« 1947. godine Kučera je, primijenivši eksperimentalnu metodologiju, pokušala zahvatiti razne aspekte ljudskih mentalnih stanja. Pokušavala je mjeriti intenzitet mentalnih stanja u stupnjevima. Ovakvim mjerenjima dobiva se objektivni prikaz različitih aspekata mentalnih stanja. No u isto vrijeme, pored ovih objektivnih aspekata mentalnih stanja, Kučera je istraživala i detekciju te je opisivala voljno djelovanje i voljne doživljaje kao subjektivne temelje ljudskog slobodnog djelovanja. Zanimale su je osnove voljnog djelovanja i voljnog doživljaja te načina na koji se voljni doživljaj kroz čovjekovo *ja* pojavljuje kao pokretač djelovanja. Na temelju toga može se zaključiti da se u njenom radu susreće problem slobode djelovanja i odlučivanja s eksperimentalnim metodama mjerenja reakcija i popratnim opisivanjem subjektivnih stanja od strane samih ispitanika te da se na temelju toga nastoji rekonstruirati i odrediti što je to poticaj koji dovodi do djelovanja. U zaključku eksperimenta konstatala je kako je voljno djelovanje pokrenuto od strane voljnog doživljavanja, a voljni doživljaj ostaje i dalje nedostupan za eksperimentalno mjerenje. Kao izvor voljnog djelovanja i voljnog doživljaja postavlja se čovjekovo *ja* koje ostaje izvan dosega eksperimentalne psihologije. Kučera je u

svom radu ukazala na višestrukost uzroka i motiva djelovanja. Pored toga vidljivo je kako se kod ispitanika pojavljuje potreba da iskazuju svoj doživljaj uzroka toga djelovanja. Sloboda se ovdje pojavljuje kad se kao uzrok ne može uzeti neki vanjski motiv, nego kada je djelovanje proizašlo iz ljudskog *ja* i unutarnjeg voljnog motiva.

U članku »Begründung und Motivation« (»Obrazloženje i motivacija«) (Kučera 1954a) Kučera je ispitala odnos obrazloženja i motivacije. O obrazloženju pretežno se govori kad se iznose dokazi, a o motivaciji kad se želi objasniti djelovanje. Prvo se tiče razmišljanja, a potomje volje ili htijenja. U čemu se psihološki ta dva fenomena razlikuju? Za mnoge psihologe motiv je istoznačan kao i uzrok ili uvjet za fizičare. Na taj način govori se da je motiv cjelokupan zbir postupaka koji dovodi do djelovanja, pri čemu su svjesni razlozi i jasno postavljeni ciljevi tek jedan dio priče. Motiv može biti i podražaj koji izaziva djelovanje, ili stanje osjećaja povezano s predodžbom cilja. S druge se strane govori o tome da motivi nisu uzroci našeg djelovanja, već razlozi zbog kojih se u nekom određenom trenutku djeluje. U našoj volji najjasnije se pokazuje to razlikovanje između uzroka i motiva. Uzrok nekog izbora može biti bilo koji postupak, neovisan od vrijednosti, koji suodređuje taj izbor, dočim se o motivima nekog izbora govori kad se radi o vrijednostima. Kao vrijednosti određuju se oni predmeti za koje znamo da su nam ugodni ili neugodni. Pritom se radi o različitim pristupima, a Kučera se ovdje pozvala na eksperimentalno istraživanje volje. Kao uzroci nekog djelovanja moraju se prikazati postupci, koji pritom dovode do nevoljne ili voljne radnje, a da nisu posredovani ni izborom ni odlukom. Kao motiv pojavljuje se nasuprot tome neko stanje osjećaja, koje u danom trenutku predstavlja *ja* djelovanja, određuje njegovu odluku ili njegov izbor i kao posljedicu ima željeno doživljavanje ili voljno djelovanje. O obrazloženju nekog izbora ili odluke može se govoriti kad se to obrazloženje posreduje putem znanja vrijednosti. Pritom se radi o znanju koje izbor ili odluku u procesu prosudbe, kao i djelovanje, pretvara u intelektualni čin.

U svom članku »Die psychologischen Grundlagen der ethischen Verhaltensweisen« (»Psihološki temelji etičkog ponašanja«, Kučera

1965) Kučera je tematizirala preduvjete rangiranja pojedinih etičkih postupaka. Različita su etička određenja međusobno u konfliktu – stoga treba pronaći principe prema kojima se može pronaći jednoznačan odgovor na problem kao i rangirati odgovore po važnosti i odrediti koji je najbolji. U traganju za odgovorom na taj problem, ona je polazila od pozicije svojega učitelja, Gustava Störringa, prema kojemu su etički obrasci ponašanja voljna djelovanja uzrokovani stanjima osjećaja, koji se doživljavaju sviješću o onome što treba činiti. Njihova karakteristika, isto kao i poredak, moraju proizlaziti iz psihološke analize stanja osjećaja povezanih s tim načinima djelovanja. Upravo tu poziciju Kučera je željela obraniti. Störring je, naime, pokazao da pri istraživanju stanja osjećaja koji kao posljedicu imaju voljna djelovanja, ta stanja osjećaja mogu nadoći na vrlo različite načine. Prvo dolazi do intelektualnog kolebanja o tome je li uopće riječ o etičkim postupanjima, i ako jest, kojem mjestu pripadaju. Same posljedice etičkih djelovanja mogu biti etički postupci, kao npr. pri odgoju ili nekim drugim socijalnim utjecajima. Stoga usporedbom predodžbe nerealiziranog etičkog postupanja s nekim stvarno provedenim jednostavnim voljnim djelovanjem dolazi se do spoznaje njihova razlikovanja i na toj spoznaji počiva odluka da ćemo u budućnosti postupati ne prema trenutnom impulsu, već prema pravom izboru. Nadalje dolazi do samo-obzira koji se razvija preko usporedbe predodžbe socijalno uvjetovanih etičkih načina postupanja sa stvarno provedenim jednostavnim voljnim djelovanjima. Na taj način socijalno se uvjetovani etički načini ponašanja pretvaraju u autonomno djelatne etičke postupke. Radi se o sljedećem prikazu rangiranja. Prvo, kao jednostavni etički postupci mogu se označiti ona voljna djelovanja čiji efekti su s radošću povezane životne funkcije čovjeka. Zatim dolaze ona voljna djelovanja čiji efekti su jednostavna etička postupanja, a karakterizirana su kao viša etička djelovanja pri čemu se kao njihovi motivi shvaćaju posljedice etičkih propisa. Još viši načini etičkih postupanja su oni čiji efekti potiču samoobzir kod sebe ili kod drugoga, pri čemu se taj samoobzir prepoznaje kao motivacija za djelovanje. Naposlijetku, najviše etičko djelovanje oni su etički postupci čiji efekt je obzir utemeljen na moralnom samoobziru pred onim što nam se kao

moralno nudi. Upravo je u ovom rangiranju utemeljen sustav moralnih principa efekata djelovanja.

Čuvstva, emocije, osjećaji, osjeti

Središnja tema psihologijskih istraživanja, koliko praktičnih toliko i teorijskih, Elze Kučere bio je odnos između čuvstava, emocija, osjećaja i osjeta. »Čuvstva«, »emocije« i »osjećaji« istoznačnice su te zajedno s osjetima predstavljaju značajan dio Wundtove psihologije, pa tako onda i Störringove i Kučerine. Wundt i njegovi učenici u svojim su introspekcijama identificirali dva glavna elementa psihičkog života: osjećaje i osjete, a prema njima »[...] su složeni psihički procesi koji se stalno mijenjaju rezultat povezivanja ili kreativne sinteze tih elemenata« (Hothersall 2002: 144). Wundt je razvio tzv. trodimenzionalnu teoriju čuvstva prema kojoj se čuvstva mogu razlikovati u tri dimenzije ugodnost – neugodnost, uzbuđenje – smirenost i napetost – opuštenost. Trodimenzionalna teorija koristi se za definiranje različitih emocija koje karakteriziraju različite kombinacije i sukcesije osjećaja i specifični tijek promjene osjećaja duž svake od tri dimenzije. U Leipzigu su izvodili eksperimente koji su se odnosili na osjećaje i koji su ovako izgledali (Hothersall 2002: 148):

Ispitanici su slušali ritmove metronoma, a oni su izvještavali da su određeni ritmovi ugodniji od drugih: postojala je dimenzija osjećaja *ugode nasuprot neugodi*. Ispitanici su također izvještavali o blagom osjećaju napetosti u iščekivanju sljedećeg ritma. Tako je definirana druga dimenzija osjećaja koja uključuje *napetost i opuštanje*. Konačno kod određenih ritmova ispitanici su izvještavali o blagom osjećaju uzbuđenja, dok su se kod drugih osjećali smireno. Tako je identificirana i treća dimenzija osjećaja – *uzbuđenje nasuprot mirnoći*.

Čuvstvo je okolnost u kojoj se nalazimo zahvaljujući akciji koju poduzimamo mi sami. Čuvstva razlikujemo po intenzitetu i trajanju, ali i po ugodnosti i neugodnosti koju prouzrokuju u nama. Čuvstvena stanja slabog intenziteta, a dugog trajanja zovemo raspoloženjima, a kratkotrajna čuvstva, snažnog intenziteta zovemo afektima. Čuvstvena stanja sastoje

se od četiri elementa: fizioloških promjena, kognitivne interpretacije ili procjene, vanjskih znakova izražaja i ponašanja ili reakcije na doživljeno čuvstvo.

Osjeti pak nastaju podraživanjem nekog osjetilnog organa. Postoje sljedeća osjetila: vid, sluh, dodir, okus, njuh, hladnoća, toplina, bol i kinestetička osjetila (osjeti snage, napora, vrtnje, kretanja i položaja određenih dijelova tijela u prostoru).

Kučera je o tim temama objavila šest radova, a osam većih radova ostalo je u rukopisu. Među tim radovima neki se ponavljaju u hrvatskoj i njemačkoj inačici, neki predstavljaju ranije faze istraživanja koja su kasnije objavljena. To je već razvidno iz bibliografije njezinih radova. U nastavku ovog poglavlja pa do kraja, navest ćemo pregled nekih od njezinih najvažnijih tekstova iz tog područja.

Knjižica Die fragen der Gefühlspsychologie und ihre Erklärungsmöglichkeiten

Knjižica *Die fragen der Gefühlspsychologie und ihre Erklärungsmöglichkeiten* (Pitanja psihologije osjećaja i njezinih eksplanatornih mogućnosti) objavljena je 1962. godine u nakladi Grafičke škole u Zagrebu. U ovoj knjižici Kučera donosi svoje shvaćanje psihologije osjećaja.

Za ljudsko djelovanje i za ljudske doživljaje od velikog značaja su osjećajna stanja. No ostaje otvoreno pitanje što su to doista osjećajna stanja i kroz što mogu biti razumljena njihova djelovanja.

Prvo poglavlje naslovljeno »Die Eigenart der Gefühlszustände« (»Osobitost osjećajnih stanja«) je sažela u sljedećih deset točaka (Kučera 1962: 15–16):

1. Osjećaji se uvijek doživljavaju istovremeno s percepcijama, predodžbama i mislima u izuzetno raznolikim osjećajnim stanjima.
2. Za osjećaje karakteristično je da *dulje* traju od svojih intelektualnih podloga i da se kao rezultat toga osjećajna stanja mogu razviti u trajna *raspoloženja* i *afekte*.

3. Osjećaji se razlikuju od svojih intelektualnih podloga i po tome što ih se može *samo percipirati*, a ne i *predstaviti* poput njihovih intelektualnih podloga. Oni se ponajprije *nanovo proživljavaju* u svom izvornom intenzitetu predočavanjem osjećajnog stanja ili predočavanjem neke situacije koja naglašuje osjećaje. Tako nastaju osjećaji suosjećanja.
4. Intenzitet ponovno doživljenih osjećaja, koji traju dulje od svojih intelektualnih podloga, može *učvrstiti doživljaj u svijesti* i time se djeluje na njegovo misaono dohvaćanje ili na realizaciju predstavljenog djelovanja s pomoću intenziteta pritom ponovno proživljenih osjećaja.
5. Takvi ponovno proživljeni osjećaji, kada prelaze određeni stupanj intenziteta, *istjeruju svoje intelektualne podloge iz svijesti* i, jer u isti mah traju dulje od ovih svojih intelektualnih podloga, mogu stvoriti *nova osjećajna stanja* postojećim percepcijama, predodžbama ili mislima. Intenzitet ovih novih osjećajnih stanja odgovara intenzitetu ponovno proživljenih osjećaja koji su u njih ušli.
6. Osjećaji se na taj način *prenose iz vlastitih u druge intelektualne podloge* i izvorno indiferentne percepcije, predodžbe i misli mogu se razviti u *zbirne centre osjećaja* čiji intenzitet određuje ljudsko ponašanje.
7. Osjećaji se poput svih ostalih iskustava mogu misaono pojmiti. U tome se ponajprije apstrahiraju od svojih intelektualnih podloga i prepoznaju se kao *reakcije organizma*, ega ili osobnosti.
8. Tim *misaonim dohvaćanjem osjećaja postiže se razgraničenje voljnih činova*.
9. *Misaonim dohvaćanjem osjećaja* posreduje se *oblikovanje emotivnih vrednovanja, vrednujuća podjela osjećajnih stanja* na ugodna i neugodna osjećajna stanja ili na *zadovoljstvo i nezadovoljstvo*. Misaonim dohvaćanjem ovih emocionalnih vrednovanja posreduje se znanje o vrijednostima.

10. Na temelju toga se *nastanak estetskih i etičkih vrednovanja i dohvaćanje na njima utemeljenih vrijednosti* može se svesti na općenite zakonitosti emocionalnog života.

Drugo poglavlje naslovljeno je »Reflexe, Instinkte, Triebe und Gefühlszustände« (»Refleksi, instinkti, nagoni i osjećajna stanja«). Nedovoljno se razmatra činjenica da su lančani refleksi omogućeni samo činjenicom da se aferentna vlakna također kombiniraju u eferentnim živčanim vlaknima, koja opskrbljuju kortikalni neuronski sustav uzbuđenjima izazvanim refleksima. Kao rezultat toga, ne samo nepromjenjive, već i nepredvidivo raznolike reflektirajuće skupine kontrolirane kortikalnim sustavom postaju novi izvori pobude za kortikalni neuronski sustav.

Kučera je smatrala da važnost novih izvora pobude za raspored, razvoj i utjecaj svih položaja uzbuđe još nije dovoljno naglašena. Ako se u kontekstu periferne teorije osjećaja pretpostavi kako su osjećaji percepcija uzrokovana refleksima, osobine instinkta, poriva i osjećajnih stanja zarobljenih u iskustvu postaju razumljive, što također može objasniti duboke učinke osjećajnih stanja na tijek iskustva. Ukratko, iz svega ovoga proizlazi da osjećaji uvijek, čak i ako ih se shvati razmišljanjem, u iskustvo ulaze samo kao dodatni izvori intenziteta, dok se percepcije, predodžbe i djela mišljenja mogu pratiti natrag do načina djelovanja različito strukturiranih skupina neurona i njihovih rezonancijskih odnosa iskustva i na taj način može se odrediti tijek iskustva u smislu sadržaja. Ovdje se Kučera oslanja na rezultate istraživanja psihologa Huberta Rohrchera i prihvaća da su percepcije, predodžbe i radnje mišljenja funkcije živčanog uzbuđenja, dok su osjećaji sile koje omogućuju i suodređuju te funkcije. S fiziološkog stajališta, proprioceptivni impulsi neprestano su uključeni u frontalni režanj, dolazeći s jedne strane iz labirinta, a s druge strane iz tetiva i mišića, a zatim putem malog mozga i talamusa do motornih kortikalnih centara, odakle se hrane iz svih razina mozga. Na taj način i energetske osobine ličnosti nalaze svoje fiziološko objašnjenje. Različiti osjećajni zahtjevi različitih ljudi,

kao i iste osobe u različito vrijeme, kroz koje se suodređuju sve njihove funkcije, temelje se, prema teoriji perifernih osjećaja, na različitim stupnjevima intenziteta njihovih refleksa. U svemu tome, međutim, treba napomenuti da intenzitet refleksa, kroz koji se iskustvo suodređuje, također ovisi o vrsti i intenzitetu intelektualnih dokumenata, i da taj intenzitet refleksa u konačnici također ovisi o strukturi i rezonancijskim odnosima radnih neurona, tj. o temeljima kroz koje se iskustvo oblikuje u smislu sadržaja. Svako je osjećajno stanje, dakle, rezultat cjelokupnog prethodnog iskustva i stoga neizravno posredstvom tog iskustva ono je i suodlučujući sadržaj za buduće iskustvo. U svakom osjećajnom stanju osjeća se ono što još nije prepoznato i konceptualno definirano, što posebno ističe psiholog i filozof Theodor Paul Erismann. Samo na temelju određenog intenziteta osjećaja može se razviti i konceptualno definirati dio nerazumno shvaćene punine. Racionalna spoznaja o iracionalnom također je osjećajna i kao rezultat toga intelektualna je osnova novog osjećajnog stanja. Ta racionalna spoznaja tada se u njemu nerazumno zahvaća sa svim ostalim prethodnim iskustvom i time može postati osnova novog racionalnog znanja. Na temelju činjenice da svaka živčana pobuda uzrokuje tjelesne promjene koje izazivaju novu živčanu pobudu, a na temelju pretpostavke da su te refleksno izazvane nove pobude fiziološka osnova osjećaja, proizlazi da osjećaji ulaze u svako cjelokupno uzbuđenje i da oni određuju njihov intenzitet. To može objasniti posebnost osjećajnih stanja i njihov raznoliki i opsežni utjecaj na cjelokupno ljudsko iskustvo i pokazuje zašto su ona primarni regulatorni faktor u ljudskoj misli i ponašanju.

Rukopis Karakteristika htijenja i mišljenja u vidu eksperimentalnog istraživanja

Elza Kučera je tekst *Karakteristika htijenja i mišljenja u vidu eksperimentalnog istraživanja* napisala 1952. godine. Prijepis toga teksta donosimo kao III. dodatak ovoj knjizi. Rukopis se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom R 4763. U njemu

ona iznosi tezu kako se ne može lako odgovoriti na pitanje po čemu se mišljenje i htijenje razlikuju. Kučera navodi kako su ostala otvorena sljedeća pitanja:

1. Što zapravo doživljujemo na području htijenja kad kažemo »hoću« ili »neću« i po čemu se to razlikuje od ostalog našeg doživljavanja?
2. Po čemu se razlikuju motivi, kojima se to htijenje određuje, od razloga, kojima se određuje mišljenje?
3. Po čemu se prema tomu razlikuje mišljenje, koje doživljujemo kad kažemo »tako je« ili »nije tako«, od onoga što doživljujemo kod htijenja kad kažemo »hoću« ili »neću«?
4. Na koji način se u cjelini doživljavanja mišljenje povezuje s htijenjem, služeći našem snalaženju i djelovanju u svijetu mnogolikih stvarnosti koje nas okružuju?

Na ova pitanja može se odgovoriti eksperimentalnim istraživanjima. U prvom poglavlju Kučera je pisala o htijenju i tvrdila je kako različiti psiholozi imaju različito razumijevanje htijenja. Htijenje se manifestira u djelovanju i doživljavanju, a razlikuje se hotimični od nehotimičnog doživljaja. Zahvaljujući provedenim eksperimentima, Kučera je zaključila kako se djelovanje karakterizira kao voljno samo onda kad se čovjeku čini da izvire iz njegovog *ja*. Ona navodi osam voljnih stupnjeva:

1. Djelovanje, pri kom se ne zna, što će se učiniti, a i sama se kretnja izvodi gotovo nesvjesno. Čovjeku se zbog toga čini da on u takvom radu nikako ne sudjeluje.
2. Djelovanje pri kojem se doduše zna što će se učiniti, ali u kojem se kretnja nameće bez promišljanja. Čovjeku se čini da ni u takvoj radnji ne sudjeluje.
3. Djelovanje, u kom je čovjek svjestan različitih mogućnosti i u kojem se na osnovu promišljanja jedna od njih izvede. Ali čovjeku se ipak čini da u tom poslu ne sudjeluje, već da samo zna što se u njemu zbiva.
4. Djelovanje, u kom nema izbora ili u kojem se ne bira, iako je zato bilo prilike, ali čovjek ipak osjeća da u njemu nekako

sudjeluje. Čini mu se da je mogao i nešto drugo učiniti ili da je nalog spontano izvršio, jer je sam sebi postavio zadatak ili jer je usvojio što se od njega traži.

5. Djelovanje, koje čovjek izabire i zbog toga osjeća da u njemu sudjeluje, ali pri tom ujedno zna da taj izbor suodređuju i neki izvanji faktori, pa da njegovo *ja* ne dolazi u njemu posve do izražaja.
6. Djelovanje, u kom se čovjek smatra jedinim uzrokom radnje. To je obično onda kad se radnja karakterizira kao odluka ili kao izbor sa značenjem »moja odluka«, »moj izbor« ili kad se radnja u kojoj nema izbora ne izvede onako kako mu se nameće, već nekako drugačije mimo toga ili protiv toga.
7. Djelovanje, u kom se čovjek ne smatra samo jedinim uzrokom radnje, već mu se i svaka etapa u njoj čini kao spontana reakcija. Svejedno je ima li pri tomu izbora ili odluke ili toga nema.
8. Djelovanje, koje izvire isključivo iz ličnosti i u kojem se ta ličnost ujedno i afirmira prema časovitim impulsima i prema vrijednostima momenta.

Kučera je do spomenutih osam voljnih stupnjeva došla uz pomoć eksperimentalnih istraživanja. Od ispitanika – koje ona naziva opažanicima – tražila je da opišu svaki voljni stupanj na drukčiji način. Prvi voljni stupanj opažanici su nazvali refleksi, mehanički rad ili jednostavna reakcija. Drugi voljni stupanj nazvali su refleksom, mehaničkom radnjom, jednostavnom reakcijom ili proizvoljnom kretnjom. Treći voljni stupanj nazvali su automatskim ili pasivnim djelovanjem, a četvrti neautomatskim ili nemehaničkim i psihomotoričkim. Peti voljni stupanj okarakterizirali su kao promišljeno ili aktivno djelovanje, a šesti stupanj nazvali su odlukom ili izborom. Sedmi voljni stupanj opažanici su okarakterizirali kao samostalno i svjesno djelovanje, a osmi kao u potpunosti voljno djelovanje. Tim se eksperimentom Kučera željela približiti prilično nejasnom pojmu motiva pri djelovanju.

U drugom dijelu teksta Kučera je pisala o motivu i uzroku. Pozivajući se na psihologa Théodulea Ribota i fiziologa Corneillea Heymansa

donosi definiciju motiva koji je »[...] zbroj svih procesa, iz kojih djelovanje proizlazi, a jasno predočeni ciljevi djelovanja, koji nam se prikazuju kao razlozi izbora ili odluke, smatraju se samo sastavnim dijelovima tog uzročnog niza« (Kučera 1972: 4763/9). Stout pak smatra kako motivi nisu uzroci djelovanja već razlozi zbog kojih djelujemo na određeni način. Razlika između htijenja i motiva u našem htijenju vidljiva je u izboru. Kao uzrok nekom djelovanju opažanici neki puta iznose činjenicu da im se djelovanje nametnulo, a neki puta iznose i uzroke tom nametanju. Djelovanje se u odnosu na motivaciju može prikazati u četiri oblika:

1. Nemotivirano, bezvoljno djelovanje, koje se čovjeku naprosto nameće doživljajima, u kojima se ne očituje njegovo *ja*.
2. Nemotivirano voljno djelovanje, koje pokreću čuvstvena stanja, u kojima se očituje *ja*. Ali ta čuvstvena stanja nisu ujedno i podloga emocionalnom ocjenjivanju predočenoga djelovanja.
3. Motivirano voljno djelovanje, koje pokreću čuvstvena stanja, u kojima se očituje *ja*, a koji su ujedno i podloga emocionalnom ocjenjivanju predočenoga djelovanja, pa dovode do izbora i odluke i pokreću djelovanje.
4. Obrazloženo bezvoljno djelovanje, koje ne pokreću čuvstvena stanja, već se ono na osnovi znanja o vrednotama odvija kao asocijativni niz doživljaja, kao konstatacija ili kao misaoni proces u obliku voljnog djelovanja.

U trećem dijelu Kučera tematizira mišljenje koje svaki pojedinačni psiholog drugačije određuje. Pozivajući se na Störriinga, Kučera je zaključila kako se govori o mišljenju (Kučera, 1972: R 4763, 15) »[...] kad se nepovezani doživljaji u obliku zadatka pažnjom zadrže u svijesti i kad se povodom toga čovjeku nametnu doživljaji odnosa, koji zadano doživljavanje povezuju u novu cjelinu. Pri tom se javlja svijest o valjanosti ili njeni ekvivalenti.«

Predmet četvrtog dijela misaoni su procesi. Htijenje je povezano s misaonim procesima i gotovo svaka misao se suodređuje htijenjem.

Bez misaonih procesa odvija se voljno doživljavanje koje se pokreće čuvstvenim stanjima u kojima se očituje čovjekovo *ja*. Također se bez misaonih procesa odvija i voljno djelovanje koje se pokreće čuvstvima bez izbora i odluke. Misaoni procesi u voljnom djelovanju pojavljuju se tek kad se ono pokrene posredovanjem izbora ili odluke.

Ovaj neobjavljeni tekst Kučera je napisala u zrelim godinama i nakon gotovo pola stoljeća bavljenja eksperimentalnom psihologijom što se ogleda u odličnom poznavanju psihologijske problematike mišljenja i htijenja kao i sekundarne literature kojom se koristila.

Rukopis Moja teorija čuvstava i volje

Rukopis se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici pod signaturom R 4757. Rukopis sadrži 370 stranica i podijeljen je na dvadeset i četiri poglavlja.

U prvom poglavlju rukopisa Kučera navodi četiri vrste indukcije: metodu suglasja, metodu razlike, metodu ostatka i metodu paralelnih varijacija.

U drugom poglavlju Kučera piše o metodama psihologije čuvstava koje su samoopažanje, eksperiment, psihopatološka metoda i metode psihologije naroda. Nakon toga obrađuje psihopatološku metodu koja se koristi psihopatološkim činjenicama kako bi mogla tumačiti pojave normalnog psihičkog života. Nadalje navodi kako se o eksperimentima na području psihologije čuvstva može govoriti zato što je riječ o kauzalnoj povezanosti zadatka i po njemu pobuđenih psihičkih procesa.

Treće poglavlje posvećeno je nesvjesnom u psihologiji. Kučera o nesvjesnom u psihologiji govori u sljedećim značenjima (Kučera 1972: R 4757):

1. Nesvjesno u smislu *fizioloških procesa* u moždanoj kori koji utječu na oblikovanje psihičkih procesa.
2. Nesvjesno u smislu *psihičkih dispozicija* koje postoje uz fiziološke dispozicije, a kao dispozicije ne ulaze u svijest.

3. Nesvjesno u smislu *psihičkoga zbivanja* koje se odvija analogno psihičkom zbivanju u svijesti, ali bez svijesti.
4. *Nadindividualno nesvjesno* ili kolektivno nesvjesno koje se sastoji iz baštinjenih mogućnosti predočivanja. Te se mogućnosti označuju kao praslake, arhetipovi ili kao dominante kolektivnoga nesvjesnoga. One su odrazi neprestano ponavljanih iskustava čovječanstva. One su ujedno čuvstvo i misao, a imaju i nešto kao svoj vlastiti život, nešto kao parcijalnu dušu (Jung).

Tema četvrtog poglavlja jest definicija čuvstava. Čuvstvo se često naziva afektom npr. srdžba. Nadalje, čuvstva u užem smislu mogu biti ugodna i neugodna. Tu se spominje i *Stimmung* (raspoloženje) kad se govori o radosnom ili žalosnom raspoloženju. Čuvstvena stanja spoj su organskih osjeta i čuvstvenih kvaliteta ugone i neugode.

Kučera u petom poglavlju obrađuje čuvstvo kao psihički element. Ugodna i neugoda javljaju se u svim čuvstvenim stanjima i, uz organske osjete, smatraju se samostalnim psihičkim elementima. Kad se javljaju uz zoroze, predodžbe ili vezane misli označuju se kao primarna čuvstva, a kad se javljaju uz organske osjete označuju se kao sekundarna čuvstva.

U šestom poglavlju Kučera obrađuje čuvstvo kao kompleks organskih osjeta. Uz svako podraživanje centralnog živčanog sustava koje se očituje doživljajima, javljaju se promjene vegetativnih funkcija u ljudskom tijelu i to prije svega u promjeni disanja i cirkulaciji krvi. Također dolazi do izrazitih kretnji. Cirkulacija krvi i izrazite kretnje nisu samo pojave do kojih dolazi kad je čovjek uzbuđen, već uzbuđenje koje se javlja nije ništa drugo nego osjećanje tih tjelesnih promjena bez kojih ne bi ni bilo čuvstvenih uzbuđenja.

Sedmo poglavlje posvećeno je tjelesnim popratnim pojavama čuvstava. Uz emocionalne promjene dolazi i do promjena u optoku krvi i disanju. Srcu se pri neugodi smanjuje visina bila, a ponekad bilo kuca naglije, dok je pri ugodu visina bila povećana i ponekad je kucanje bila polaganije nego kod neugode. Disanje ne pokazuje u svojoj dubini i brzini korelativne promjene pri neugodi. Kod ugone disanje je pospješeno.

Kučera u osmom poglavlju obrađuje fiziološke korelate čuvstava. U njemu navodi različite stavove koje imaju prominentni psiholozi o toj temi. Najjača uгода je kad izmjena tvari pokriva potrošak energije. Kad se taj omjer prekorači onda uгода i popustljivost slabe zato što iz okoline struji energija u aktivni neuron koji koči druge procese. O psihičkom stanju neutralnosti govori se kad čas vlada uгода, a čas neugoda. Ako se potrošnja energije u aktivnim neuronima poveća tako da se ne može nadoknaditi ni privolom iz okoline, javlja se neugoda.

U devetom poglavlju Kučera piše o vrstama čuvstava. Na početku piše kako čuvstveni elementi imaju dvije kvalitete: ugodu i neugodu. Na temelju eksperimenata razlikuju se aktivna i pasivna čuvstva. Aktivna čuvstva mogu se doživjeti povezana s *ja* ili objektivirana na drugoga. Pasivna čuvstva su ili povezana ili ne povezana s *ja*. U ovom poglavlju Kučera piše i o afektima koji se mogu javljati instinktivno ili ovisе o odnosima koji ulaze u njihovu intelektualnu podlogu.

Tema desetog poglavlja je promjena čuvstvenih stanja. U čuvstvenim stanjima osciliraju uгода i neugoda. Međutim eksperimenti su dokazali da se u svijesti često istodobno nalaze i ugodna i neugodna čuvstvena stanja. Ta čuvstvena stanja koja se istodobno nalaze u svijesti mogu biti izolirana jedno kraj drugoga, a mogu se i stopiti u cjelinu.

Kučera u jedanaestom poglavlju piše o stapanju čuvstava o kojem se govori kad se u isti mah javljaju različita čuvstva koja se onda u manjoj ili većoj mjeri stapaju. Postoje različiti uzroci koji dovode do tog stapanja. Uzrok može biti u intelektualnoj podlozi čuvstva, ali i u samim čuvstvima.

U dvanaestom poglavlju Kučera tematizira pamćenje čuvstava. O pamćenju čuvstava govori sljedeće. Prvo, kad si osoba živo predoči prilike u kojima je prije doživjela neko čuvstvo i na taj način ponovno proživljava čuvstvo. S obzirom na to da se javlja pod utjecajem nečega što je osoba prije doživjela, to čuvstvo može se označiti kao izvedeno ili ponovno doživljeno čuvstvo. Drugo, sjećanje ili predodžba javlja se na prethodno doživljeno čuvstvo, no pri tome ne nastaju izvedena čuvstva. Tada samo znamo da smo čuvstva već prije doživjeli.

Trinaesto poglavlje progovara o prijenosu čuvstava o kojem je riječ kad se čuvstva javljaju uz zoroze predodžbe ili sudove koji nisu izazvali ta čuvstva, nego su se s tim čuvstvima spojili posredovanjem onih intelektualnih podloga koja su izazvana od strane čuvstava.

Tema četrnaestog poglavlja odnos je čuvstava prema njihovoj intelektualnoj podlozi. Kad se čuvstveno stanje zahvati pažnjom, onda se njegova intelektualna podloga izdiže jasnije u svijest, čime opet izaziva pojačano čuvstvo. Prema njihovoj intelektualnoj podlozi čuvstva su u različitim odnosima:

1. Čuvstvena stanja ulaze izolirano u svijest bez odnosa prema intelektualnoj podlozi.
2. Čuvstveno stanje i intelektualna podloga usko su povezani.
3. Čuvstveno stanje pripisuje se intelektualnoj podlozi. Međutim to se ne razumije kao kauzalni niz.
4. Čuvstveno stanje pokazuje se u kauzalnom odnosu prema svojoj intelektualnoj podlozi.
5. Čuvstvena stanja i intelektualna podloga u takvom su odnosu u kojem postoji i kauzalna povezanost.

U petnaestom poglavlju Kučera tematizira odnos čuvstava i reprodukcije te zaključuje kako se pod utjecajem čuvstava mijenjaju reprodukcije kvalitativno i kvantitativno. Kod pasivnog raspoloženja reprodukcije se usporavaju. Također se usporavaju kod vrlo snažnih afekata jer dolazi do derivativnog kočenja reprodukcije. U tom slučaju čuvstvo potroši svu psihofizičku energiju. Postoji i derivativno kočenje kad se potiskuju sklopovi misli i predodžbi iz svijesti čuvstvima, a što se događa kod histerije.

Kraće, šesnaesto poglavlje, posvećeno je čuvstvu i sjećanju. Sjećanje je kad se reproduciranje predodžbe i misli javljaju s uvjerenjem kako smo sadržaj reprodukcija sami već proživjeli.

U sedamnaestom poglavlju Kučera obrađuje odnos čuvstava i pažnje. Čuvstva fiksiraju određene intelektualne doživljaje. Postavlja se pitanje zašto to čine. Sklopovi organskih osjeta apsorbiraju mnogo psihofizičke energije te se sprječava novo doživljavanje. Uгода zbog toga

pak potiče doživljavanje i djelovanje zato što je ona rezultat ograničenog intenziteta podraživanja. Kad intenzitet prijeđe stanovitu granicu, uгода se pretvara u neugodu koja koči tijek doživljavanja, a samo ponekad posredno potiče i pojačava.

Čuvstva mogu utjecati i na ljudsko mišljenje o čemu Kučera piše u osamnaestom poglavlju. O utjecaju čuvstava na mišljenje govorimo onda kad pri inače neporemećenoj funkciji mišljenja se pokazuje nastanak ludih ideja koje su rezultat patološki intenzivnog nepovjerljivog raspoloženja.

U devetnaestom poglavlju Kučera obrađuje odnos čuvstava i nagona koji nastaje kad se uz osjetilni kompleks javi neugodno čuvstvo koje na temelju stečene fiziološke dispozicije izaziva tendenciju za gibanje stalne vrste kojim se to neugodno stanje može ukloniti. U kontekstu nagona spominje se i instinkt o kojem je riječ onda kad se u analognim slučajevima ne radi o stečenim već urođenim dispozicijama koje su zajedničke svim pripadnicima iste vrste.

Dvadeseto poglavlje Kučera je posvetila odnosu čuvstava i volje. Da čuvstva, a posebice čuvstvo nelagode, djeluju u voljnim procesima vidljivo je u patološkim slučajevima. Kako čuvstva djeluju na volju ispitivalo se eksperimentima reakcije, pokusom sa slovkama bez smisla i eksperimentalnim istraživanjem izbora.

Dvadeset i prvo poglavlje tematizira odnos čuvstava i vrednote. Na temelju eksperimenata pokazano je kako je za emocionalno ocjenjivanje vrednote potrebno sljedeće:

1. Doživljaj čuvstvenoga stanja s intelektualnom podlogom.
2. Čuvstveno stanje s intelektualnom podlogom mora se zahvatiti pažnjom i na taj način ga učiniti predmetom razmatranja (transcendencija).
3. Sudom se mora nešto ustanoviti o čuvstvenom stanju s intelektualnom podlogom koje je postalo predmet razmatranja. Taj sud se može očitovati jezikom, ali se može stvarati i bez riječi.

Tema koja je Kučeru osobito zanimala u psihologiji jest čuvstvo i doživljaj ljepote, što je razumljivo s obzirom na njezin studij povijesti

umjetnosti. Umjetnici u ljudima pobuđuju osjećaje i produciraju radost koju oni nisu mogli pronaći u realnom životu. Njihovo odražavanje stvarnosti daje čovjeku posebno zadovoljstvo zato što umjetnička djela ne traže aktivno sudjelovanje već mu omogućavaju da mirno razmišlja o onome što umjetnik pokazuje.

U pretposljednem poglavlju Kučera piše o čuvstvima i doživljajima čudorednih zahtjeva. Navodi kako je Wundt, baveći se psihologijom naroda, pokazao kako čudoredno ocjenjivanje nastaje na temelju čuvstva simpatije i strahopoštovanja. Pri razvoju čudorednog ocjenjivanja sudjeluje princip hegemonije.

Zanimljivo je posljednje poglavlje koje tematizira odnos čuvstava i vjere u kojem Kučera navodi kako se u vjerskim doživljajima radi o čuvstvu ovisnosti o nečemu uzvišenom i o čuvstvu predanoga pouzdanja prema uzvišenom koje pogoduje ljudskoj težnji za srećom.

U ovom tekstu Kučera navodi mnogo autora, no svakako dominira Störring sa svoje tri knjige *Metode psihologije višeg čuvstvenog života* (*Methoden der Psychologie des höheren Gefühlslebens* iz 1938.), *Psihologija ljudskog čuvstvenog života* (*Psychologie des menschlichen Gefühlslebens* iz 1922.) i *Predavanja o psihopatologiji* (*Vorlesungen über Psychopathologie* iz 1900. godine) te Lehmannova knjiga *Glavni zakoni ljudskog čuvstvenog života* (*Die Hauptgesetze des menschlichen Gefühlslebens* iz 1922. godine). Na temelju te lektire Kučera je razvila svoju teoriju koja se u bitnome sastoji od sljedećega. Čuvstva u užem smislu su elementi ugrade i neugode koji su vezani uz zorove, predodžbe i *Beziehungsgedanken* (misli o odnosima). Čuvstva se razlikuju od afekata time što uvijek imaju intelektualnu podlogu i u njima organski osjeti sa sekundarnim čuvstvima dolaze do izražaja samo u nediferenciranim spojevima. Uгода i neugoda javljaju se u svima čuvstvenim stanjima uz organske osjete i samostalni su psihički elementi koji se ne mogu reducirati. Čuvstva djeluju u voljnim procesima i u procesu izbora. Posebice neugodna čuvstva igraju važnu ulogu kod volje, što je vidljivo u patološkim slučajevima.

Elza Kučera na, pretpostajvamo, XVI. kongresu za psihologiju u Bonnu (s bijelim šalom oko ramena). Fotografija iz ostavštine Elze Kučere iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Završne napomene

Elza Kučera je u svom dugom životu u mnogočemu bila prva. Bila je prva doktorica filozofije, prva knjižničarka i prva eksperimentalna psihologinja na ovim prostorima te je svojim predanim radom pridonijela obogaćivanju tih disciplina. Kučera je svojom karijerom i samostalnim životom bila primjer emancipirane žene koja se je uključila u rad tada postojećih udruga za promicanje ženskih prava.

Promatramo li svako područje izolirano, ispada da je Kučerin doprinos filozofiji najskromniji. Jedino njezino objavljeno djelo iz tog područja jest njezina disertacija o spoznajnoj teoriji Thomasa Browna iz 1909. godine. Iako je čitala filozofsku literaturu svjetskih i hrvatskih filozofa te posjećivala filozofske simpozije, nikad nije kasnije pisala čisto filozofske tekstove.

No pri Kučerinom pisanju psihologijskih tekstova može se primijetiti njezino filozofsko obrazovanje. Njezin stil znanstvenog pisanja ne razlikuje se u mnogome od tekstova koje su pisali i objavljivali onodobni psiholozi kao primjerice Wilhelm Wundt, Gustav Störing i drugi. Ali pritom ne treba zaboraviti da su ti i drugi tadašnji psiholozi bili uglavnom filozofi po obrazovanju i da su u svojim radovima iz tada novonastale znanosti psihologije rabili filozofsku terminologiju i znanje koje su dobili iz filozofije. Kao primjer možemo uzeti introspekciju ili samopromatranje, koja je jedna od temeljnih općih metoda rane psihologije. Za Wundta i Störinga je, slično kao i u filozofiji, introspekcija unutarnje promatranje vlastitih misli, sjećanja, znanja i dr. To samopromatranje ima smisla jedino ako je pojedinac dovoljno pojmovno, logički i epistemički izobražen da može razlikovati, razumjeti, opisati i povezati svoje unutarnje doživljaje, misli itd. Wundt i Störing, a tu ih je slijedila i Kučera, inzistirali su da opažanici moraju biti obrazo-

vani i psihologijski informirani kako bi što jasnije mogli opisati što su doživljavali i osjećali za vrijeme eksperimenta. Kučera je, primjerice, inzistirala na tomu da u njezinim eksperimentima opažanici budu svi visoko obrazovani, po mogućnosti iz filozofije i/ili psihologije. Smatrala je da o tomu ovisi valjanosti i točnost provedenog eksperimenta. Tu ne postoji stroga i jasna granica između introspekcije u psihologiji i introspekcije u filozofiji: psihološkim problemima pristupa se slično kao što bi se pristupalo rješavanju nekog filozofskog pitanja – s tom glavnom razlikom da se pridodaju eksperimenti. No teorijska podloga je slična: potrebno je predznanje i obrazovanje, sustavni pristup i odluka kojom se metodom pri tome koristiti.

U knjižničarstvu Kučera je bila u punom smislu riječi pionirka. Uz nemale muke probila je »stakleni strop« i postala prva knjižničarka, a time i prva državna činovnica na našem prostoru. Objavila je tekstove o ženama u knjižnicama, pisala je o povijesti Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, priređivala izložbe. Bila je aktivna i u stručnim udruženjima. Njezin doprinos knjižničarstvu u Hrvatskoj već je pozitivno valoriziran od strane same struke.

Osim što je značajna za knjižničarstvo, ona je podjednako važna, ako ne i važnija, u području eksperimentalne psihologije u Hrvatskoj, što je dosad tek rubno valorizirano. Osim što je prva, i to o svom trošku, izvodila psihološke eksperimente u Hrvatskoj, objavila je sedamnaest radova iz područja psihologije, od kojih su svega četiri rada kraći prikazi, dočim su ostalih trinaest dulji znanstveni tekstovi. Osim toga, u rukopisu je ostao veliki broj Kučerinih djela iz područja psihologije. Jedan njezin neobjavljeni tekst *Karakteristika htijenja i mišljenja u vidu eksperimentalnog istraživanja* donosimo u dodatku III ove knjige. No i drugi njezini rukopisi iz područja psihologije zavrjeđuju pažnju i valorizaciju. To je posao koji još predstoji, a pogotovo bi vrijedno bilo objaviti još poneke od njezinih gotovo završenih rukopisa koji se temelje na obilnim istraživanjima i mnoštvu pročitane literature, a zasad su pohranjeni u njezinoj ostavštini.

Gledajući izvana, čini se da je Kučera vodila sasvim običan i »mali« život bez puno turbulencija i komplikacija. Nije putovala na egzotična mjesta, nije se borila u ratu, nije sudjelovala u skandalima, nije bila rodna ili politička aktivistica. Upravo začuđuje koliko se naizgled malo toga »događalo« u njezinu životu, pogotovo predočimo li si u kako nemirnim povijesnim vremenima je živjela. No, možda upravo po tome njezin život nije bio uobičajen. Njezin život bio je satkan od malih, ali presudnih pobjeda prvo u krugu obitelji, zatim na poslu i na kraju u muškom svijetu punom predrasuda prema obrazovanim ženama. Možemo zaključiti da je Elza Kučera proživjela svoj život onako kako je ona htjela i kako je smatrala da je za nju najbolje, a to je svjestan odabir što mirnijeg života, pa čak i pod cijenu financijske oskudice, kako bi se mogla smireno posvetiti znanstvenom radu.

Dodatak I. Kratak izbor iz proze i poezije Elze Kučere

U ovom dodatku donosimo izbor iz proze i poezije Elze Kučere. Kučera se u više navrata okušala u pisanju kraće proze. To su bili introspektivni tekstovi koji su često ostali neobjavljeni. Znala je isto tako pisati i biografsku prozu kao što je to slučaj s tekstovima »Leposava Mijuškovićeve« (1910.) ili *Camilla Lucerna. Ein Frauenbildnis* (1928.).

Kao primjer njezina introspektivna proznog stvaralaštva ovdje donosimo tekst koji je napisala kao petnaestogodišnjakinja. Tekst je naslovljen *Tužne uspomene* i datiran je 24. travnja 1898. godine:

Spustila se opet tiha noćica na tužnu zemljicu, opet ljulja na svom blagom krilu sretnike i nesretnike. Opet blijedi mjesec svoje tiho stado čuva, pa gleda kako sve mirno na zemljici spava. Gleda, al' najednom mu dio o nečem zapne. Zavrtno je u prozorčić pokraj kojeg sjedi iznemogla djevojka. Povjetarac joj se igra dugim raspuštenim pramenovima plave kose u umorne je ruke spustila uz nježno si tijelo, koje je obavito kakom bijelom haljinom. Velike je plave oči uprla u krasno zvjezdano nebo. Gledala sitne zvjezdice, koje su joj toliko puta utješile bijedno srce, pa kako, da im ovim dugim, tužnim pogledom hvali za sve blagodati. Gleda u to sjajno nebo i jedna joj se uspomena za drugom reda pred mladahnom dušom: Vidi svoju milu majčicu, kako je miluje, kako ju ljulja na svom krilu, kako je brižno čuva od svakoga lahorčića nepravde i grijeha. Ali zamalo izmjeni ovu sliku druga strašna. Pred djevojčicom se dušom stvori mrtvački odar oko njega gore svijeće, a na tom odru leži – njena majka. Vidi kako joj daje zadnji vrući cjelov. Vidi grob u koji se majčin lijes sve dublje i dublje spušta, još jednom završne: 'Majko zar zbilja ostavljaš svoju bijednu kćerku!' Onda joj stane pred očima sve dalje i dalje uzmicati taj sveti grob, dok sasvim ne izčezne. Sad vidi gdje se potuca od nemila do nedraga, bez očinskoga krova, bez majčine ljubavi.

Zamalo opet pokaže joj se slika, kako stupa u školu, tu joj srce pribne svim žarom uz učiteljice svoje. Sad je opet našla novu domovinu, novu majku, novu rodbinu. Svi ju ljube, ali ne onakvom ljubavi, kakvom ju je njena majka ljubila. Ona sve više opaža tu razliku, vidi kako ju je drukčije ljubila njena mila majka. Ona sve više žudi za stvorom koji bi joj bio sličan koji bi ga znao utješiti, čuti se sve više i više osamljenom, a oni koji ona štuje su vrlo daleko od nje. Veliki ju neprohodni jaz dijeli od onih, koji bi ju možda razumjeli, koji bi ju znali utješiti, jest, veliki jaz ju dijeli od njenih učiteljica. Još sad čuti onu borbu tešku borbu, koja je bjesnila u njenim grudima, dok napokon nije svladala svoje strasti, dok se nije mirno podala svojoj sudbini. Uzorom joj je bila njena pokojna majka, koja je bila jadnica mučenica ovog svijeta. A ona se htjela pokazati dostojnom svoje majke i ona je htjela trpjeti, htjela je još vreljim licem još blažim smiješkom podnašati svaku nevolju. A ona je to dosada i vjerno vršila. Nije se tužila nikome do sitnim zvjezdicama i miloj majčici. Koliko je puta gledala djevojčice njenih godina kako si predstavljaju budućnost krasnom, kako im se cio svijet pokazuje u ružičastom svijetlu, – a ona? Ona toga nije mogla ni smjela, ta njena joj prošlost to dovikuje njena je majka bila iste čudi, pa zar je bila sretna? Ona je dobro znala da ono za čim teži neće nikada postići, da neće postići ljubav onih, koje je ona neizmerno ljubila, koje je ona nad sve drugo štovala. To je jedino željela postići, ali je znala, da joj se ta želja neće nikada ispuniti. Ona je to slutila a njena se slutnja sve do sad ispunila. Ona nije imala otkad je k razumu došla, ni jednog časa nepomućene sreće. Ona nije pojmila što ljudi nazivlju tim krasnim imenom, ona nije znala što je sreća. Mali ju šušan istragne iz njenih tužnih misli, pogleda oko sebe. Najprije nije htjela vjerovati svojim očima, a onda, joj neko krasno čuvstvo uzdrma dušu kojeg do sad nije poznavala ona je bila prvi put – sretna. Kraj nje su stajale zaplakanim očima njene dvije najbolje učiteljice. Ona je sad tek vidjela, da su je one ljubile, da je postigla ono za čim je cio život težila. Ona je tek sada, u svom zadnjem času bila sretna. U toj sreći nije opazila kako se oko nje sve gušća i gušća magla hvata, kako joj sve više i više nestaje snage. Al' gle! Na jednom joj se tama razbistri, a pred njom je stajala u bijelom ruhu – njena majka. Ona joj pohrli u naručaj usklikom: 'Majko, evo primi svoju sretnu kćerku.' (Kučera 1972: R 4750/1)

U ovoj kratkoj priči nalazi se i autobiografski element. Naime majka Elze Kučera umrla je kada je ona imala svega sedam godina. Iz same priče možemo naslutiti koliko je neizmerno zbog toga patila i koliko joj je nedostajala majčinska ljubav i blizina. Ova činjenica svakako

može objasniti Kučerin bliski odnos sa svojom nastavnicom Camillom Lucernom. No kao što je napisala u tekstu, ništa ne može zamijeniti majčinsku ljubav i toplinu.

Isti emocionalni sklop možemo pronaći i u Kučerinoj poeziji, osobito u pjesmi *Sirota* u kojoj progovara o smrti siromašne i zaboravljene djevojke. *Sirota* djevojka nema nikoga tko bi se brinuo o njoj, tko bi je oplakivao nakon smrti. Pjesma *Mlada djevojka na plesu* Kučerin prijevod je pjesme Victora Hugoa. *Mlada* i razigrana petnaestogodišnja djevojka uživa u plesu o kojem neprestano razmišlja i sanja. No uskoro se sreća pretvara u tugu, jer djevojka nakon plesa umire. U pjesmi *Posljednja lutka* Kučera progovara o odrastanju i rastanku od svoje voljene lutke koju u ime ozbiljnosti mora napustiti. Napuštanje svoje družice teško joj pada, jer je upravo s njom dijelila svakodnevicu, radosne trenutke kao i one tužne i teške. U pjesmi *Lučije pjesmice* Kučera pak opisuje svakodnevicu koju je dijelila sa svojom lutkom. Ona joj priča, tepa i objašnjava kao što to čini majka svom djetetu. Pjesma *Božić 1901.* je mnogo veselijeg ugođaja. U njoj Kučera na šaljivi način piše o slavi Liceja koja seže i izvan Zagreba. Pjesma *Sursum corda* tužnog je i melankoličnog ugođaja. U pjesmi se suprotstavljaju dvije slike, slika zla te slika dobrog i lijepog. Naslov pjesme kršćanske je provenijencije i stoga pjesma završava u optimističnijem tonu, u nadi.

U nastavku donosimo šest pjesama Elze Kučere.

Božić 1901.

Božić već na vrata kuca
Ugodno se vas to dira
Žuri vam se, ali ipak
Molim jošte malo mira!

Mirno sam vam išla kući,
Ali tko se ne bi smeo,
Kad me sasvim iznenada
Neki mladi Turčin sreo.

Samo nešto mi je krivo,
Pomislite Vi!
Meni, – mudroj gospođici
Rekao je – »ti!«

Ali ništa! Čujte dalje!
Popravosti sve je znao
Kad je šapnuo tiho, tiho,
Tiho šapnuo i rekao,

Smješec mi se pruži ovo
Pokloni se još duboko,
Pa vam ode mlado Ture,
Mlado Ture, sivi soko.

Tko l' nam božićnicu
U to doba milo sveto?! –
A ja velim: »Čestit Božić
I sretno vam novo ljetu!«

Mrske znam su do zla boga
Mudre knjige sitna slova,
Ali ćete rado čuti
Nešto posve, posve nova!

Stade Ture, lijepo momče,
Sa planine sivi soko,
Ta još znade i poštenja,
Pokloni se baš duboko.

Ta do bijesa! Tako nešto!
Reklo bi se: »Jamais vul!«
Baš za drugi red bi bilo
I »douse heures de retenul!«

Da i ondje gdje s' nad Bosnom
Vije ovo nebo sinje
Da i ondje misle na nas
Na nas »slavne licejkinje!«

Vi pak drûge, uzmite sad,
Što je meni Turčin dao,
Uzmite pa razmislite,
Tko nam ga je Bog znao dao!

(Kučera 1972: R 4750)

Posljednja lutka

Čuj me moja mezimice,
Draga moja, lutko mila
Moraš poč u škatuljicu
Tamo gdje si prije bila.

Med te st'jene uske, tamne,
Gdje se micat ne ćeš moći,
Ni otvorit više ne ćeš
Svoje mile modre oči.

Ne ćeš dugo vidjet sunca,
Niti cvieta pa ni rose,
Ne ću ti ja više plesti,
Tvoje mile plave kose.

Niti ću pričat svako večē
Tebi svoje krasne nade,
Nit ću t' tužit kao dosad
Svoje boli, svoje jade.

U ormaru nikad više
Ne ću ti redat tvoju robu
Niti ću više lutko moja
Spreatat tvoju malu sobu.

A ni gledat više ne ću
Sve te tvoje male stvari,
Jer sve to će s tobom nestat –
Stolci, krevet i ormari.

Lutko moja, ja te volim,
Žao mi te, teško mi je, –
Ali što ćeš kada vele:
Da to više za me nije!
Ti ćeš biti, lutko moja,
Dugo, dugo posve sama,
Okolo tebe naokolo,
Bit će mrak i gusta tama.

Čuj me lutko, što ti velim:
Ti ćeš dugo morat sniti
Dok ne stekneš novu majku,
Moraš dugo dobra biti.

Hoće li te ona ljubit
Opravice tebi šiti?
Sobu tvoju lijepo spremit, –
Hoće l' s tobom dobra biti?

Brzo sad u škatuljicu, –
Da si, tepče, liepo snila –
Poklopac sad na te mećem –
Zbogom, zbogom lutko mila.

(Kučera 1901a)

Mlada djevojka na plesu

Bože! djevojku ja vidjeh mr'jeti! –
To je sudba. Treba pl'jena krutoj smrti:
Pod oštricom srpa sitna trava pada;
Gdje čas prije sretni par se vrti,
Zgažene su ruže sada.

Vidjeh mr'jeti! Jednu b'jelu i rumenu;
Druga bješe, ko da rajске zvuke sluša;
Treća slaba spustila je trudno čelo;
Ko što ptica nježnu granu, njena duša
Slomila je slabo t'jelo.

Ples ljubljaje! – Misli bjehu danju
Sved kod njega, noću o njemu sanjala je,
Žena, glazba ili plesač bez prestanka
Smetenoj toj glavi nove misli daje,
Pa je predmet slatkog sankka.

Po tom bješe biser za čas, zlato, nakit,
S vilnog sjajnog pasa onaj odsjev bajni
I tkanina lakša nego pčele krilo,
Vrpce, v'jenci, oni mnogi tako sjajni,
Dvor da kupiš, dost bi bilo.

Divno li je gledat, kad ta djeva pleše!
Kao sv'jetla magla suknja se talasa,
I o pod trepavica tamno oko sije
Katkad samo, poput onog noćnog neba,
Što ga crni oblak krije

Al' već sviće! Vratiti se jednom valja.
Čas još na ogrtač samo čekat mora,
Al taj časak kobne posljedice niže,
Čuti na ramenima, hladna je zora
Ledeno je sunce, što se diže.

A već iza krasne, sutra, svečanosti
Zbogom ples i nakit i djetinjstvo milo
Čuj mjest. pjesme mukli kašalj sad u noći.
Gdje je radost? – Grozničavo tuče bilo,
Mutne sad su sjajne oči.

Sad je mrtva! – Petnaest ljeta, krasna, sretna,
Iza plesa koj' samo tugu nosi,
Mrtva, Bože! Na grud još je majka vije,
Zadnji put je jošte svojom suzom rosi,
Da u l'jesu slađe snije.

Ovo je prijevod s francuskoga pjesme
Victora Hugoa (Kučera 1901b)

Lučije pjesmice

Uz koljevku

Gledaj, lutko, sunce ode,
Mile zv'jezde kolo vode,

Majka reče,
Da je večē,

Kad se sjajno sunce skrije,
Kada sitna zv'jezda sije.

Zato valja spavat poč,
Lutko moja, laku noć!

Moja, lutko, danak svanu,
Sjajno sunce opet granu,

Evo zore,
Evo hore,

Da se diže, da se radi,
Da se Bogu slava gradi.

Jesi l' štogod l'jepo snila?
Dobro jutro, lutko mila!

I

Sklopi svoje mile oči.
Tad će dobri anđel doći,

On polako,
D'jete svako,

Milujuć dalje l'jeće,
Tako, lutko, majka reče.

Hajde, valja spavat poč,
Lutko moja, laku noć!

II

Ali gledaj, brže samo,
Gledaj začas, lutko, tamo!

Vidiš ljude,
Svi se bude,

Čuješ ptice, kako poje,
Kako poje pjesme svoje!

Al' daj reci, što si sinil?
Dobro jutro, lutko mila!

Ako ti je d'jete bilo
Uv'jek dobro, uv'jek milo,

Ako svoga
Moli Boga,

Tad će noćca sretno proći,
Tad će l'jepo snivat moći;

Hajde, valja spavat poč,
Lutko moja, laku noć!

Sad već imaš čarapice,
Brže samo cipelice!

Sunce sije
Sve se smije!

Al' je krasan danak novi,
Nove nade – bajni snovi –

Al' daj reci, što si sinila?
Dobro jutro, lutko mila!

(Kučera 1901d)

Sirota

Svaki dan će niza stube
Tiho, tiho u cik zore,
A kad crne sjene panu,
Popinje se tiho gore.

Nitko nije osjetio
Da je dobra, blaga, mila
Nit se brine: »Kuda ideš?«
Nit je pita: »Gdje si bila?«

Pa kad jednom već i ode
Vječnim sankom da zadrijema,
Da je bila nitko ne zna,
Nitko ne zna da je nema.

Samo ona golubica
Trepti ko da nešto treba,
Nema više bijele ruke,
da joj pruži mrvu hljeba.

(Kučera 1903)

Sursum corda

U dolini dršću sjene, gusta magla pada;
iz doline krik se diže nemira i jada;
prašnim drumom povlači se roblje mrka čela
povorka za zlatom gramzi, himbena i smjela.

Među suze prepliću se, što ih vidim teći
orgije i ditirambi ljubavi i sreći;
zvučna pjesma pripovijeda, što im srca puni,
stoglava se avet diže, pa je slavom kruni.

Stoglava se avet svijaja! Mene groza hvata!
A visoko, ondje preko močvare i blata,
iznad patnje čovječanstva, ljubavi i sreće
zujti tajna harmonija, koja svemir kreće:

Zagledah se u nebesa, u to jasno sunce,
koje zlati naokolo samotne vrhunce;
oko čela usijanog svijež mi lahor puše,
osamljena pjesmu pjevam za samotne duše.

(Kučera 1905b)

Dodatak II. Izbor iz Kučernih knjižničarskih zapisa

Tijekom svojega tridesetpetogodišnjeg rada u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici Elza Kučera objavila je mnogo knjižničarskih zapisa, pregleda literature, kratkih osvrti za objavljene knjige, redovito je izvještavala o prevedenim knjigama i bila je dopisnica više njemačkih knjižničarskih godišnjaka, časopisa itd. U njezinoj ostavštini nismo pronašli detaljan popis tih zapisa: Kučera je to smatrala dijelom svojega svakodnevnog knjižničarskog posla i nije ga posebno isticala. U »Popisu radova Elze Kučere« naveli smo neke od tih zapisa na koje smo naišli, no njih je svakako bilo mnogo više.

Kučera je također objavila duhovit autobiografski tekst u kojem je detaljno opisala početke svojeg rada u Knjižnici (Kučera 1951, 2000).

Naposljetku, postoje dva teksta objavljena 1933. i 1940. godine. Prvi tekst objavljen je 1933. godine u *Godišnjaku Univerziteta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu za školske godine 1929/30 – 1932/33*, pod uredništvom ondašnjeg rektora Alberta Bazale. Drugi tekst objavljen je 1940. godine u *Godišnjaku hrvatskog sveučilišta u Zagrebu za školske godine 1933/34–1938/39*, pod uredništvom ondašnjeg rektora Stjepana Ivšića. Oba teksta, svaki od svega tri stranice, dio su šireg opisa stanja na zagrebačkom sveučilištu u to vrijeme i nisu posebno autorski potpisana. Ima više naznaka da je autorica tih tekstova bila upravo Elza Kučera s obzirom na to da su u rukopisu u njezinoj ostavštini sačuvane bilješke koje se mogu povezati s tim tekstovima.

Tekst koji ovdje donosimo nalazi se u Kučerinoj ostavštini pod signaturom R 4748/4, a koji je naslovljen *Univerzitetaska biblioteka u Zagrebu*. Ovaj tekst nije istovjetan s onima dvama anonimnim tekstovima iz *Godišnjaka* iako se može pronaći pokoja ista rečenica. U ovom se tekstu vidi Kučerina pedantnost i konciznost: u njemu je obradila i navela sve ključne podatke za uvid u rad, povijest i specifičnosti Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Univerzitetaska biblioteka u Zagrebu

Povijest biblioteke

Univerzitetaska biblioteka u Zagrebu osnovana je kao knjižnica kolegija Družbe Isusove g. 1606., kad je osnovan Isusovački kolegij u Zagrebu, a s njim i kolegijska knjižnica, koja je već g. 1645. imala i svoju dvoranu. Iza ukinuća isusovačkog manastira g. 1776. pretvorila se kolegijska knjižnica u knjižnicu Kr. akademije znanosti, koja je iste godine osnovana, a g. 1874. u Kr. sveučilišnu knjižnicu.

Knjigama, koje je sveučilišna knjižnica g. 1874. preuzela od pravoslavne akademije pripojene su g. 1875. 16.000 svezaka knjiga i 317 rukopisa muzealne knjižnice. God. 1892. kupljena je za nju knjižnica hrvatskoga bana Nikole grofa Bribirskog sa 526 djela i 20 rukopisa i knjižnica Antona Springera sa 1193 svezaka. Godine 1893. nabavljena je knjižnica Dra Ljudevita Gaja sa 16000 knjiga i preko 700 rukopisa i s tisućama pisama Gajeve prepiske.

Najrazniji darovi biblioteci

Velike strukovne zbirke darovali su sveučilišnoj knjižnici »Liječnički zbor« (oko 30.000 svezaka), Pravničko društvo (oko 2000 svezaka), Hrvatsko prirodoslovno društvo (4482 svezaka), Dr. Nikola Tomašić (15.000 svezaka), Dr. Vilim Amruš (4118 svezaka), Dr. Isidor Kršnjavi (3124 svezaka).

Pripojenje Metropolitanske knjižnice

G. 1916. predana je Metropolitanska knjižnica na 50 godina u pohranu, upravu korišćenje Kr. sveučilišnoj knjižnici. Tom predajom primila je ona 55.280 svezaka knjiga, 169 inkunabula i oko 380 rukopisa.

Osnivanje »Grafičke zbirke«

G. 1919. osnovano je osobito odjeljenje »Grafička zbirka«, koja ima svoj posebni statut.

Današnje stanje biblioteke

Danas ima u zagrebačkoj univerzitetaskoj biblioteci oko 370.000 svezaka knjiga i oko 4000 rukopisa.

Najranije rijetkosti

Rukopisi

Medju rukopisima valja osobito napomenuti: nekoliko paleografskih i historički zanimljivih važnijih kodeksa domaćih pisaca iz X–XV. stoljeća, jedini sačuvani prijepisi vinogradskog zakona iz 16. stoljeća, kroniku Tome arhidjakona iz 15. stoljeća i kodeks Hilarii de sancta trinitate (15. stoljeće) nekoć svojina knjižnice kralja Matije Korvina: rukopisna djela Stjepana Schulzer-Müggenburga »Fungi Slavonici« u 10 svezaka i Josipa bana Neustädtera »Le ban Jelačić et les Croates«.

Knjige

Medju rijetkim knjigama, koje se nalaze u zagrebačkoj universitetaskoj biblioteci valja osobito istaknuti glagolske inkunabule i to misal od 1483. g. kao prvu štampanu hrvatsku knjigu i breviar, koji je štampan u Senju 1493. g. latinske inkunabule štampane od hrvatskih štampara, prvo tiskane iz književnosti te vrlo rijetke primjerke iz hrvatske protestantske književnosti; 11 dalmatinskih statuta i biblioteku hrvatskog bana Nikole grofa Zrinskog kao cjelinu.

Bibliotečna zgrada

Kolegijaska se knjižnica do g. 1773. nalazila u zgradi kolegija na Katarinskom trgu. Tu je bila i knjižnica Kr. akademije znanosti od 1850., knjižnica pravoslavne akademije do 1874. i sveučilišna knjižnica do 1882. Od g. 1882–1913 bila je ona smještena u zgradi univerziteta, a od g. 1913. se nalazi u posebnoj zgradi, koju je zasnovao arhitekt Rudolf Lubinski. U toj zgradi ima osim radnih prostorija velika čitaonica sa galerijom za ručnu knjižnicu, mala čitaonica, profesorska čitaonica, dvorana za kataloge i ured za pozajmljivanje, te magazin za knjige u pet poluspratova, u kojima ima mjesta za 500.000 svezaka knjiga. Od dekorativne opreme valja istaknuti na fasadi plastičke radnje kipara R. Frangeša i R. Valdeca, u atriju slike gradova, koji su se u hrvatskoj kulturi: Senj (Crnković), Dubrovnik (Iveković), Zagreb i Đakovo (Kovačević), Jajce (Jurkić). U profesorskoj čitaonici su dvije slike Tišova »Lijepa umjetnost« i »Primijenjene znanosti« i »Pallas Athena« od Aurera. U velikoj se čitaonici nalazi slika »Razvitak hrvatske kulture« od Bukovca, tri slike M. Račkoga (nauka o starom, srednjem i novom vijeku) i dekorativni reljefi Mile Vodsedalek koji su usadjeni u drvenu oplatu stijene.

Funkcija biblioteke

Od svog osnutka do danas vrši zagrebačka univerzitetska biblioteka dvojaku funkciju narodne i univerzitetske biblioteke. Kao narodna biblioteka primala je ona i prima još i danas obavezne primjerke domaće štampe. Pravo na takove primjerke dobila je muzejska knjižnica g. 1858., a g. 1875. prenešeno je ono na sveučilišnu knjižnicu, od ujedinjenja pak dobiva ona obavezne primjerke iz cijele Kraljevine Jugoslavije. U pravilniku od g. 1876. osigurana joj je i mogućnost nabavljanja rukopisa i djela, koja se odnose na »Hrvatsku i pokrajinske joj zemlje«. Kao univerzitetska biblioteka kupovala je ona i kupuje naučne časopise i knjige, koje su najpotrebnije profesorima i djacima svih fakulteta.

Katalozi biblioteke

Univerzitetska biblioteka ima četiri opća kataloga. U svakome od njih pobilježene su sve njene knjige. To su alfabetski-matični i inventarni katalog, kojima se služe samo činovnici biblioteke, te alfabetski i stručni katalog što ga upotrebljavaju čitači. Pored toga ima posebni katalog časopisa i katalog priručnih knjiga u maloj čitaonici.

Uprava biblioteke

U zagrebačkoj univerzitetskoj biblioteci čita u godini dana poprečno (sic!) 2000 osoba 47.000 svezaka knjiga, a oko 1000 osoba posuđuje oko 12.000 knjiga van biblioteke. Van Zagreba prima poprečno 60 osoba i 125 knjiga u godini.

Biblioteka je otvorena za čitače u radnim danima neprekinuto 11 sati dnevno, a knjige se izdaju iz spremišta i van biblioteke od 8–12 sati prije podne. Za vrijeme univerzitetskih praznika otvorena je biblioteka za čitače dva puta nedjeljno od 9–12 sati.

Tekst »Počeci saradnje Jugoslavenskih biblioteka«

Ovdje donosimo zadnji knjižničarski tekst koji je Kučera objavila u svojoj 78. godini. Tekst je tiskan u srbijanskom časopisu *Bibliotekar* (Kučera 1961) i gotovo je nenabavljiv: jedini primjerak u Hrvatskoj nalazi se kao istrgnuta stranica u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici i kao rukopis (Kučera 1972: R 4748/7). Na početku teksta Kučera je navela kako je Sveučilišna knjižnica u Zagrebu počela ozbiljnu suradnju s jugoslavenskim knjižnicama nakon Drugog svjetskog rata. Suradnja

se je sastojala i u činjenici da su neke knjižničarke iz Zagreba, nakon što su stekle određeno iskustvo, otišle raditi u Beograd. Godine 1924. u knjižnicu u Zagrebu došla je raditi kao knjižničarska početnica Milica Prodanović (1897. – 1992.), koja je 1931. godine otišla raditi u novoosnovanu Univerzitetsku biblioteku u Beogradu. Ljubinka Draškić također je prvo radila u Zagrebu, a kasnije u Beogradu. Kučera zaključuje, kao što će se vidjeti u tekstu koji donosimo dolje, da su upravo ti kontakti temelj kasnije suradnje i osnivanja knjižničarskih društava i kongresa.

Kako je ovaj tekst jedva dobavljiv, ovdje donosimo cijeli Kučerin tekst prema njezinom rukopisu koji se malo razlikuje od tiskane verzije i koji je, po našem mišljenju, pravopisno i stilski bolji:

Počeci saradnje jugoslavenskih biblioteka

Zagrebačka sveučilišna knjižnica, u kojoj je poslije Prvoga svjetskoga rata stvarno započela saradnja jugoslavenskih biblioteka, bila je već prije toga rata sistematski izgradjena. U njoj su bile sakupljene za studij najvažnije priručne knjige, a u pomno izabranim bibliografskim pomagalima i stručnim časopisima našli su čitači obavijesti o onome, što im je pored toga trebalo. Pri tome je i ono, što knjižnica nije posjedovala svatko mogao njenim posredovanjem posuditi iz inozemstva. Sveučilišna je knjižnica na taj način povezivala znanstvene radnike u Hrvatskoj sa znanošću cijeloga svijeta.

Uza to je biblioteka imala posebnu zbirku hrvatske literature i to ne samo one pisane i tiskane hrvatskim jezikom, nego i knjiga i rukopisa, što su ih Hrvati napisali stranim jezikom. Ova je 'bibliotheca patria' zapremala sa svojim posebnim ormarima oveću sobu, a i imala je uz inventar i svoj alfabetski i stručni katalog, pa je sveučilišnoj knjižnici davala značaj nacionalne biblioteke.

Ali ta je hrvatska literatura bila zabilježena i u velikom alfabetskom katalogu sa slobodnim listićima, na kojima su se popisivale bez razlike sve knjige sveučilišne biblioteke, a bila je unesena i u čvrsto uvezene folijante njegova inventara. Oba su pak ova glavna kataloga knjižnice, alfabetski i inventarni, bili smješteni na velikoj polici u činovničkoj sobi i nitko ih osim činovnika nije smio upotrebljavati. Svaki dan iza uredovnih sati spuštao se preko njih i ključem zatvarao teški željezni zaslon. Čitači su poradi toga sve ono, što nisu nalazili u svojem tvrdo uvezanom alfabetskom i stručnom katalogu priručnih knjiga, enciklopedijskih djela, bibliografskih pomagala i rječnika ih u popisu izloženih posljednjih brojeva stručnih časopisa, morali zatražiti prijammicom od podvornika u čitaonici.

Te su prijavnice podvornici donosili činovniku, koji je imao dužnost da nadje signaturu zatražene knjige. Nakon toga su se prijavnice s ispisanom signaturom ili sa izvještajem, da biblioteka tu knjigu ne posjeduje vraćala istim putem z čitaonicu, a čitači su dobili ili knjigu ili obavijest, da te knjige u biblioteci nema.

Pisanih pravila za katalogiziranje u ono vrijeme još nije bilo, ali direktor je svakoga činovnika sam u to upućivao i ni jedan listić nije ulazio u veliki alfabetski katalog bez njegove sankcije. Zatim su u tom katalogu rijetkom dosljednosti bili provedeni principi, po kojima se on izradjivao.

Tako organizirana biblioteka prenesena je godine 1913., dakle tik prije Prvoga svjetskoga rata, u novu prema savremenim potrebama udešenu zgradu. U njenim prostorijama i na njenim posebno za knjige udešenim policama moralo se tada prije svega što zgodnije organizirati smještavanje knjiga. Priručne knjige, bibliografska pomagala. Enciklopedije i rječnike sa svojim posebnim katalozima isto tako kao i posljednje brojeve stručnih časopisa sa svojim popisom valjalo je postaviti na dohvatačima, a za sve ostale se knjige tražio raspore, po kojem će se u spremištima najbolje trajno pohranjivati i po svojim signaturama najlakše naći.

U vezi s time morao se naravno u novoj knjižnici riješiti i problem kataloga. Prije svega se principi, po kojima su se rijetkom dosljednošću popisivale knjige za alfabetski katalog, nisu više mogli održavati usmenom predajom, već ih je valjao ustaliti pismenim propisima i prema potrebi usavršavati, a u sam katalog su se morale unijeti nove signature knjiga i njihove stručne oznake, kojih u njemu do tada nije bilo. Taj se katalog onda morao u tri primjerka prepisati na listiće internacionalnoga formata. Jedan se primjerak tih listića imao složiti po alfabetu, drugi po stručnim oznakama, a treći po signaturama knjiga u spremištu. Na taj su način čitači mogli za svoju uporabu u kataložnoj sobi alfabetski i stručni katalog cijele biblioteke, a činovnici su u svojim prostorijama mogli imati za svoje poslovanje potrebni inventar knjižnice. Stari se pak alfabetski katalog nastavljao u svojem iskonskom obliku i spremao u posebnim za čitače nepristupnim ormarićima, da se ondje nepovrijedjen čuva kao matični katalog biblioteke.

Za ratnih su se godina te promijene samo pomalo i oklijevajući provodile i tek kad su se u ratu raštrkani stari iskusni činovnici vraćali u biblioteku i kad su im pridolazili mlađi iako još neiskusni pomagači napredovao je taj posao sistematski u većim razmjerima.

Medju mlađim pomagačima došla je 1924. godine u knjižnicu kao bibliotečni početnik *Milica Prodanović*, pa je i ona sa djelotvornim interesom pomagala pri rješavanju tih zadataka, a kad je ona 1931. godine otišla u Beograd u novo osnovanu sveučilišnu biblioteku, dobro joj je i dolazilo u njenom

dugogodišnjem i nadasve uspješnom bibliotekarskom poslu iskustvo stečeno u Zagrebu. U Zagrebu u istom razdoblju stekla je osnove svoga bibliotekarskoga znanja i *Ljubinka Draškić*, pa ih je onda takodjer primjenjivala pri rješavanju bibliotekarskih problema u Beogradu. Iz toga se početnoga saradivanja onda razvijalo osnivanjem bibliotekarskih društava i sazivanjem bibliotekarskih kongresa organiziranja saradnja, kojom se sada rješavaju pitanja jugoslavenskoga bibliotekarstva.

Dodatak III.
Kučerin neobjavljen tekst
Karakteristika
mišljenja i htijenja u vidu
eksperimentalnog
istraživanja

Ovdje navodimo prijepis rukopisa koji se čuva u ostavštini Elze Kučere pod signaturom R 4763. Taj tekst napisan je 1952. godine i nikad nije bio objavljen. Na prvoj stranici teksta napisano je rukopisom sljedeće:

Das ist eine Arbeit, die den Nobelpreis verdient. Camilla Lucerna

Ovo je rad koji zaslužuje Nobelovu nagradu. Camilla Lucerna

U ovom tekstu Kučera pokušava uspostaviti razlikovanje između mišljenja i htijenja. Polazi od toga da se mnogi psiholozi razlikuju u svojim pristupima tom razlikovanju. Htijenje se manifestira u djelovanju i doživljavanju. Zahvaljujući prije provedenim eksperimentima, Kučera je zaključila kako se djelovanje karakterizira kao voljno samo onda kad se čovjeku čini da izvire iz njegovog *ja*. Nadalje smatra da se govori o mišljenju onda kada se nepovezani doživljaji u obliku zadatka zadrže pažnjom u našoj svijesti i kad se zbog toga čovjeku nametnu doživljaji odnosa, koji doživljavanje koje je zadano povezuju u novu cjelinu. Ovaj tekst tipičan je za većinu kasnijih Kučerinih radova iz psihologije. S jedne strane, ona se oslanja na rezultate svojih bivših eksperimentalnih

istraživanja kao i na sebi blisku sekundarnu literaturu, što podrazumijeva prvenstveno predstavnike würzburške psihološke škole (Oswald Külpe, Karl Marbe, August Messer, Narziß Ach i drugi). Glavne postavke tog psihološkog smjera polaze od sustavnog samopromatranja i vlastitog iskustva kao osnovne metode. Tomu se pridružuje eksperimentalno proučavanje kognitivnih procesa potpomognuto retrospektivnom introspekcijom. Upravo stoga je taj psihološki pravac blizak filozofiji.

U tekstu smo samo neznatno pravopisno uredili izvoran Kučerin stil pisanja bilježaka i krajnje bilješke smo pretvorili u bilješke ispod teksta.

Karakteristika mišljenja i htijenja u vidu eksperimentalnog istraživanja

Mišljenje i htijenje je u svakidašnjem našem doživljavanju međusobno isprepleteno, a ujedno je povezano sa zamjećivanjem, predočivanjem i čuvstvovanjem. Nema gotovo doživljaja, u kojemu ne bismo mogli naći sve ove njegove oblike. Mi ih lako prepoznajemo i razlikujemo, iako su međusobno usko povezani, i vrlo dobro znamo, kad nešto zamjećujemo ili predočujemo, kad se u nama bude čuvstvena stanja, kad o nečemu razmišljamo ili nešto hoćemo. Ali čim se zapitamo *po čemu* se zapravo razlikuju ti doživljaji, onda u nekim slučajevima kao kod zamjećivanja i predočivanja i na to odgovaramo razmjerno lako i jednostavno, dok u drugim opet slučajevima, osobito kod mišljenja i htijenja, opažamo, kako razlike među njima ne dohvaćamo ni najmanje lako. Poradi toga samoopažanjem teško dolazimo i do karakteristika tih naših doživljaja pa su na tom području još ostala uglavnom neobjašnjena i ova osnovna pitanja.

1. Što zapravo doživljujemo na području htijenja, kad kažemo »hoću« ili »neću« i po čemu se to razlikuje od ostalog našeg doživljavanja?
2. Po čemu se razlikuju motivi, kojima se to htijenje određuje, od razloga, kojima se određuje mišljenje?

3. Po čemu se prema tomu razlikuje mišljenje, koje doživljujemo kad kažemo »tako je« ili »nije tako«, od onoga što doživljujemo kod htijenja kad kažemo »hoću« ili »neću«?
4. Na koji se način u cjelini doživljavanja mišljenje povezuje s htijenjem, služeći našem snalaženju i djelovanju u svijetu mnogolikih stvarnosti koje nas okružuju?

Eksperimentalnim se istraživanjem ova pitanja pomalo osvjetljuju i rješavaju.

I

Htijenje je do nedavna na osnovi samoopažanja gotovo svaki psiholog karakterizirao na svoj način. Tako neki psiholozi drže da je htijenje, to jest ono što doživljujemo, kad kažemo »hoću«, doživljaj aktivnosti posebne vrsti nepristupačan daljoj analizi.¹ Ističe se kako se taj doživljaj razlikuje od zamjećivanja time što je usmjeren na neku određenu budućnost, a od mišljenja se odvaja tako što tu budućnost oblikuje na određeni način, a ne predočuje ju samo kako to čini mišljenje.² Drugi psiholozi ne potvrđuju svojim samoopažanjem da je htijenje doživljaj nepristupačan daljoj analizi, već nalaze da je on samo posebna vrsta sinteze ostalih oblika našega doživljavanja. Tu sintezu onda svaki od njih karakterizira opet na svoj način. Nekima je za nju bitna povezanost predočivanja s osjećajem napetosti uopće,³ drugima samo povezanost predočivanja s onim mišićnim osjetima koji se javljaju pri svakoj očeki-

¹ W. Wundt: »Im Wollen erfahren wir unmittelbar eine innere Tätigkeit, die weder als Empfindungsinhalt, noch als Gefühl bezeichnet werden kann.« Citirano prema O. Külpe: Die Lehre vom Willen. Philosophische Studien 5 (1889). 430. N. Ach: »Der Willensakt als solcher ist in seinem unmittelbaren Gegenbsein wohl charakterisiert und muss als ein spezifisches Erlebnis charakterisiert werden.« Willensakt und Temperament, 247. Citirano prema H. Rohrbacher: Theorie des Willens. Leipzig, 1932. 29.

² Th. Erismann: Die Eigenart des Geistigen. Leipzig, 1924. 110.

³ O. Külpe: »Der im Wollen einen Komplex von mehr oder weniger lebhaften Organempfindungen« sieht O. Külpe: Grundriss der Psychologie, 1893. Citirano po H. Rohrbacher: Theorie des Willens. Leipzig, 1932. 28.

vanoj kretnji.⁴ Neki opet vide u htijenju samo odvijanje intelektualnog doživljavanja svoje vrsti, pri kome se izvjesna namjera odobrava i pretvara u djelovanje.⁵ Trećima su u toj sintezi najvažnija čuvstvena stanja. Bezvoljne kretnje, koje nastaju pri svakom podraživanju centralnog živčanog sistema pretvaraju se u voljno djelovanje, kad se povezuju sa čuvstvenim stanjima koja ih na izvjestan način unapređuju ili kočē.⁶

I ovdje dakle, kao i u mnogim drugim pitanjima psihologije stoje različite teorije jedna prema drugoj, a da se samoopažanjem poradi njihovih grešaka, koje se teško primjećuju, a još teže uklanjaju, ne može provjeriti koja je teorija najispravnija. Kad naime sami promatramo svoje doživljavanje, ne možemo često u pravi čas zahvatiti i dovoljno osvijetliti doživljaj koji želimo opisati. A i sam se doživljaj psihologu-samoopažacu može, a da on to i ne primijeti, različito prikazati prema tomu, kako ga on sebi na osnovi svoje hipoteze unaprijed zamišlja. Poradi toga se i u psihologiji javilo pitanje, ne bi li se samoopažanje moglo eksperimentom usavršiti. Sustavnim udešavanjem i mijenjanjem prilika, u kojima se javlja doživljaj, koji se istražuje, omogućuje se, da se doživljaj u pravi čas zahvati pažnjom, jer pri tomu onaj, tko će ga doživljavati i opisivati, unaprijed znade u povodu čega i kada će mu se javiti. U isti se mah time ograničuje i mnogolikost doživljavanja, pa eksperimentom izazvani doživljaj postaje poradi toga jasniji, nego li doživljaj iste vrsti u raznolikom doživljavanju svakidašnjice. Eksperimentom izazvani doživljaj može se i neograničeno ponavljati, a to je ponavljanje osobito kod složenih doživljaja važno poradi toga, što se oni na taj način mogu konačno potpuno pregledati i točno opisati. Eksperimentalnim se istraživanjem napokon sprečava inače neprimjetljivo utjecanje teoretskog razmišljanja na opisivanje doživljaja, jer su pri takvom istraživanju eksperimentator i opažanik dvije osobe, pa

⁴ *H. Münsterberg*: »der das Wollen auf die der erwarteten Bewegungen vorangehenden Muskelpfindungen zurückzuführen sucht«. Citirano po *H. Rohrbacher*: Theorie des Willens. Leipzig, 1932. 28. *Wheeler*: Das Wesentliche des Wahlaktes sind kynästhetische Empfindungen. Citirano po *N. Ach*: Analyse des Willens. Berlin, 1935. 379.

⁵ *E. Meumann*: Intelligenz und Wille. 3. Aufl. Leipzig, 1929. 245.

⁶ *A. Pain*: Prikazano u *O. Külpe*: Die Lehre vom Willen. Philosophische Studien 5 (1889), 391.

opažanik ne treba da zna ništa o namjerama eksperimentatora. Ove nam prednosti eksperimentom usavršenog samoopažanja omogućuju sve jasnije zahvatanje doživljaja, koji istražujemo, a prema tomu i sve ispravniju i sve točniju njegovu karakteristiku. Prvo je pak i jedno od najvažnijih pitanja kod udešavanja ovakovih eksperimenata, u kome se doživljavaju najviše ističe ono, što želimo objasniti i koji oblik toga doživljavanja treba prema tomu promišljenim udešavanjem izvanjih prilika u opažanicima sustavno izazivati.

Htijenje se očituje u doživljavanju i u djelovanju. Mi poradi toga i razlikujemo hotimični od nehotičnog doživljaja isto tako kao što razlikujemo hotimično od nehotičnoga djelovanja. Da se nađe razlika između nehotičnoga fiziologijskoga refleksa i voljnoga djelovanja počele su se po uzoru kvantitativnog istraživanja refleksnih kretanja u fiziologiji i u psihologiji eksperimentalno istraživati najprije ugovorenim, izgovorenog znaka opažanik ima da izvrši ugovorenu kretnju. Pri tomu se mjerio vremenski razmak između povoda djelovanja i reakcije, jer se pretpostavljalo, da će se u sustavnim promjenama toga vremena reakcije očitovati i zakoni doživljavanja, koji su s tim promjenama povezani. Na taj se način pokazalo, da i vrijeme reakcije isto tako kao i vrijeme fiziologijskoga refleksa ovisi o vrsti i jakosti podražaja i o mjestu podraživanja.⁷ Ali pored toga se pokazala i značajna razlika u vremenu reakcije između fiziologijskoga refleksa, koji se ostvaruje bez posredovanja doživljaja, i reakcije, koja se izaziva unaprijed određenim doživljajem. Da se istraže odnosi tih vremenskih razmaka, izazivao se u čovjeku električnim podraživanjem kože ispod oka primarni refleks vjede, vazda uz neki određeni zvuk, tako dugo, dok se taj refleks i bez podraživanja kože javljao nakon samoga zvuka kao uvjetni refleks. Pri tomu se uspostavilo da je taj uvjetni refleks doduše polaganiji od primarnoga refleksa, ali da je ipak znatno brži od najbrže ugovorene reakcije.⁸ Uvjetni refleks dakle valja razlikovati od ugovorene reakcije. U čemu je ta razlika?

⁷ *N. Ach*: Analyse des Willens. Berlin, 1935. 95–96.

⁸ *Husley Cason*: The conditioned Eyelid reaction. Journal of experimental Psychology 5 (1922), 1.

Fiziologijski refleks je očito neovisan od nekih promjenljivih stanja centralnog živčanog sistema, koji suodređuju reakciju i koji se kao subjektivni faktori mogu očitovati u opažanikovu doživljavanju. Da se nađe koji su to faktori i kako oni reakciju suodređuju, puštalo se, da opažanici pod različitim uvjetima izvode ugovorenu kretnju, pa se motriilo kako se pri tomu mijenja vrijeme reakcije. Od opažanika se najprije tražilo, da reagira ili senzorno, to jest da izvrši ugovorenu kretnju tek onda, kad jasno zamijeti znak, na koji treba da reagira, ili da reagira motorički, to jest reagira što brže bez obzira na to kako je primijetio taj znak. Umjesto ovih jednoznačnih reakcija zahtijevalo se od opažanika, da izvrše i mnogoznačne, to jest takve reakcije, pri kojima ima više znakova, na koje valja odgovarati različitim ugovorenim kretnjama, a da se prije eksperimenta ne zna, koji će se od tih znakova onaj čas javiti. Udešavale su se i uvjetne reakcije, u kojima opaženik reagira samo onda na određeni znak ugovorenom kretnjom, kada su ispunjeni neki stalni uvjeti.⁹

Značajne su se razlike u vremenu reakcije pokazale samo između motoričkih i senzoričkih reakcija. Motoričke su reakcije brže od senzoričkih. Iz toga se moglo zaključiti, da je za *djelovanje važno da predodžba tog djelovanja bude što intenzivnija i jasnija*. Ona je nejasna, kad se pažnja ne koncentrira na predodžbu kretnje već na podražaj, koji treba da izazove.¹⁰ Kod mnogolikih i kod uvjetnih reakcija razlike u vremenu reakcije nisu tako karakteristične. Da se to razjasni počelo se od opažanika zahtijevati, da ne izvrši samo kretnju na određeni način, već da neposredno iza pokusa i opiše, što je pri tome doživljavao.

Takvim se eksperimentima najprije istraživalo sudjelovanje čuvstvenih stanja u reakcijama i to tako, da se od opažanika zahtijevalo da što jače stisne dinamometar u indiferentnom stanju ili uz senzornu neugodu. Učinak se rada pri tomu uz neugodu vazda pojačao, a

⁹ N. Ach: Analyse des Willens. Berlin, 1935. 98–99. W. Wirth: Die Reaktionszeiten. Handbuch der normalen und pathologischen Physiologie, hrsg. von Bethe, Bd. X, 529 i dalje.

¹⁰ L. Lange: Neue Experimente über den Verlauf der einfachen Reaktionen auf Sinneseindrücke. Philosophische Studien 4 (1887), 479 i dalje.

subjektivno se opažaniku činilo, da se energija izazvana neugodom ispražnjuje motoričkim efektima. Pokazalo se dakle da čuvstvena stanja suodređuju djelovanje.¹¹

Da se pokaže, koji ga faktori još suodređuju, počelo se opažanicima u pokusima s reakcijama sustavno otežavati izvršenje zadatka, ne bi li se jasnije istakli i lakše opazili uvjeti, koji su potrebni, da se zadatak ipak ispravno izvrši, dakle uvjeti htjenja, koji suodređuju djelovanje. Takvim se eksperimentima pokazalo samo, da voljni napor izvire iz namjere ili odluke opažanikove stvorene prije eksperimenta da će ugovoreno djelovanje izvršiti. Voljni se napor u tim eksperimentima i mjerio oznakom intenziteta zapreke, koju je taj napor još upravo mogao prevladati.¹² Ali kakov je zapravo doživljaj ta namjera ili odluka, u čemu se ona razlikuje od drugih oblika doživljavanja i kako ona suodređuje djelovanje, to se nije moglo eksperimentima ove vrsti pokazati, jer su oni tako udešeni, da opažanici stvaraju odluku bez kontrole, izvan eksperimenta, pa im zato nije dana prilika, da ju jasno doživljavaju i točno opišu.

Valjao je dakle nove eksperimente udesiti tako, da se i odluka zahvati eksperimentom. To se postiglo na taj način, da se opažanik prije eksperimenta odlučuje samo, da će izvršiti neke još posve neodređene zadatke. Tek signalom, kojim započinje sam eksperiment, otkriva mu se zadatak, koji mu omogućuje dvije ili više vrsti djelovanje. U jednom nizu takvih eksperimenata su opažanici imali samo da izjave, koje od predloženih djelovanja bi oni izabrali¹³ dok se u drugim eksperimentima od njih tražilo, da jednu od tih mogućnosti izvrše ili da ugovorenim

¹¹ G. Störring: Experimentelle Beiträge zur Lehre von Gefühl. Archiv für die gesamte Psychologie 6 (1906). H. Rose: Der Einfluss der Unlustgefühle auf motorischen Effekt der Willenshandlungen. Archiv für die gesamte Psychologie 28 (1913). A. Ernst: Dynamographisch-plethismographische Untersuchungen über die Einwirkung von Unlustgefühlen auf äussere Willenshandlungen. Archiv für die gesamte Psychologie 57 (1926).

¹² N. Ach: Über die Willensstätigkeit und das Denken. Göttingen, 1905. Über den Willensakt und das Temperament. Leipzig, 1910. Analyse des Willens. Berlin, 1935. 197–203.

¹³ A. Michotte et E. Prüm: Étude expérimentale sur le choix volontaire et ses antecedents immediats. Archives de psychologie 19 (1910).

znakom izjave, da neće izvršiti jedno od predloženih djelovanja.¹⁴ Tako se odluka uklapa u sam eksperiment i postaje dohvatljiva opažanikovu samoopažanju, a ujedno se sustavno izaziva djelovanje, koje opažanici u širokim granicama spontano označuju kao voljno djelovanje. I takvim se eksperimentima prije svega potvrđuje, da čuvstvena stanja suodređuju djelovanje. Opažanici nalaze, da su pomislili na pojedine mogućnosti djelovanja povezane često s čuvstvenim stanjima, kojima se suodređuje izbor i odluka. Jedna je mogućnost opažaniku koji put tako ugodna, da je izbor druge mogućnosti isključen, a nekada je jedna mogućnost barem toliko ugodna, da je opažanik izabire poradi te ugone. Ako je pomisao na jednu mogućnost neugodna, ona se ne izabire, ili pak neugodna izazvana pomisao na drugu mogućnost, koja se onda odabere. Čuvstvena stanja, koja opažanika upravo zaokupljaju, suodređuju također njegovo djelovanje. Uz slabo neugodna čuvstvena stanja njegova se aktivnost smanjuje, a uz jako neugodna ona se povećava. I ovi opažanici također govore o ispražnjavanju energije izazvane neugodom snažnim kretnjama. U voljnom djelovanju sudjeluje napokon i opažanikovo raspoloženje, pri čemu se napokon pokazalo, da depresivno raspoloženje aktivnost smanjuje.¹⁵ Eksperimentima pak ove vrsti, u kojima se sustavno izazivaju čuvstvena stanja time, što se pobuđuje interes opažanika za učinak djelovanja gotovo posvema nestaje bezvoljnog djelovanja u sudjelovanje čuvstvenih stanja u voljnom djelovanju opažanici opisuju još češće i jasnije. Opažanici izričito spominju čuvstvena stanja, za koja im se čini, da čovjeka nukaju, neka izvede zamišljenu kretnju. Oni ih obično nazivaju čuvstvom aktiviteta, a izjednačuju ih s onim, što se često karakterizira kao voljno čuvstvo ili voljni impuls.¹⁶ Pa i onda kad

¹⁴ S. Trouet: Der Willensakt bei Wahlhandlungen. Archiv für die gesamte Psychologie 45 (1923). S. Skawran: Experimentelle Untersuchungen über den Willen bei Wahlhandlungen. Archiv für die gesamte Psychologie 58 (1937). K. Gies: Experimentelle Untersuchungen über den Willen mit Berücksichtigung der Entstehung des Bewusstseins der Willensfreiheit. Archiv für die gesamte Psychologie 74 (1930).

¹⁵ S. Trouet: Der Willensakt bei Wahlhandlungen. Archiv für die gesamte Psychologie 45 (1923).

¹⁶ P. Skawran: Experimentelle Untersuchungen über den Willen bei Wahlhandlungen. Archiv für die gesamte Psychologie 58 (1927).

su se udesili eksperimenti slični realnom doživljavanju svakidašnjice s intenzivnim čuvstvenim stanjima suodređuju djelovanje.¹⁷ Tim se pokazalo, da se neka čuvstvena stanja, koja opažanici označuju kao voljno čuvstvo ili kao na posebni način doživljenu aktivnost, ističu kao bitni faktori u voljnom djelovanju.

Ali takvim se eksperimentima ujedno pokazalo i to, da izbor i odluka nisu tako odlučni za htijenje, kako se to u prvi mah činilo, jer opažanici u eksperimentima, u kojima samo izjavljaju, koje bi djelovanje izabrali, opisuju uz voljne i bezvoljne izbore i uz voljne i bezvoljne odluke.¹⁸ U eksperimentima pak, u kojima opažanici izvršavaju izabrano djelovanje, oni to djelovanje kadšto označuju kao bezvoljno i onda, kada su svi uvjeti za izbor realizirani, pa oni to djelovanje u istinu i izabiru ili se za nj odlučuju.¹⁹ Da izbor i odluka nisu bitni faktor u htijenju potvrđuju i eksperimenti s reakcijama, u kojima opažanici neke reakcije spontano karakteriziraju kao voljne i ako u njima ne nalaze ni izbora ni odluke.²⁰

Na osnovi se ovakve eksperimentalne građe nameće pitanje, zašto se jednostavne reakcije opažanicima koji put prikazuju kao izričito voljno djelovanje, a neke im se kretnje izvršene na osnovu izbora i odluke prikazuju kao mehaničke, kao automatske ili kao misaoni procesi. Kad naime opažanici u mnogo slučajeva govore o htijenju i to htijenje razlikuju od bezvoljnog doživljaja, onda se mora uzeti, da u njihovim doživljajima ima nešto, na osnovi čega oni to čine, pa bi se sustavnim pregledavanjem ovakve građe morao naći odgovor tomu pitanju. Ali

¹⁷ H. Rohrer: Theorie des Willens auf experimenteller Grundlage. Leipzig, 1932. 39–56. N. Ach: također primjećuje: »Wenn in den Wahlentscheidungen die Willensseite hervortreten soll, dann sind Tätigkeiten zur Wahl zu stellen, die in den VPN ein starkes Interesse auslösen, sei es infolge ihrer Schwierigkeit oder ihres hohen Wertes oder dass sie die ganze Persönlichkeit in Anspruch nehmen.« Analyse des Willens. Berlin, 1935. 391.

¹⁸ A. Michotte et E. Prüm: Étude expérimentale sur le choix volontaire, prema prikazu E. Honecker. Archiv für die gesamte Psychologie 21 (1911).

¹⁹ S. Trouet: Der Willensakt bei Wahlhandlungen. Archiv für die gesamte Psychologie 45 (1923), 169–170.

²⁰ S. Grundland: Reaktionsversuche am Federergographen. Archiv für die gesamte Psychologie 35 (1916), 313, 322, 338, 345.

to se pitanje u svim ovim eksperimentima nije izričito postavilo, niti mu se našao odgovor.

Da taj odgovor nađem nisam nastojala u opažanicima izazivati isključivo izrazite voljne doživljaje, kako je to bilo poželjno, kad je trebalo da se istaknu po mogućnosti svi faktori voljnoga doživljavanja i da se pokaže, kako ga oni suodređuju. Sada kada je valjalo napose istražiti, koji od tih faktora daje doživljaju karakter voljnoga doživljaja, činilo mi se važnije izričito voljne doživljaje sustavno izmjenjivati s manje voljnim i bezvoljnim doživljajima, ne bi li se uspoređivanjem tih doživljaja našla bitna razlika među njima. Poradi toga sam, gdje mi se to prema njihovu opisu prethodnoga doživljaja činilo najzgodnije, davala svojim opažanicima naizmjenice da izabiru djelovanje ili da izvršavaju jednostavne reakcije. Pri tome sam ih uputila, da iza eksperimenta opišu ne samo što točnije svoj doživljaj, već da mi kažu i to, da li i zašto im se doživljaj činio voljnim ili nije. Na taj način sam sa 10 opažanika izvela 424 eksperimenta. Među njima je bilo 325 izbora i 99 jednostavnih reakcija. Od tih 99 reakcija označili su opažanici 57 kao bezvoljne, a 42 su im bile voljne. Od 325 izbora karakterizirali su 74 kao bezvoljno, 251 kao voljno djelovanje. Na taj način dakle, kako sam se nadala, sakupila sam u istinu građu, u kojoj sam mogla uspoređivajući voljne s bezvoljnim doživljajima tražiti odgovor na pitanje: po čemu postaje djelovanje za opažanika voljnim djelovanjem i po čemu se doživljaj pretvara u voljni doživljaj. Pri tomu se prije svega potvrdilo, što su eksperimenti već prije pokazali, da je za htijenje važno sudjelovanje čuvstvenih stanja. Ali pokazalo se i to, da se tu radi o čuvstvenim stanjima posebne vrsti, jer opažanici čuvstvena stanja, koja pokreću voljno djelovanje razlikuju od drugih čuvstvenih stanja, koja također pokreću djelovanje, a da mu ne daju ujedno i značaj voljnog djelovanja. Najjasnije se to pokazuje, kad oni ističu u različitim varijacijama: »To nije bio voljni izbor, nije bila volja, već samo djelovanje jake emocije.« U čemu je ta razlika?

Statističkim se uspoređivanjem eksperimentalne građe pokazalo, da opažanici karakteriziraju vrlo brzu reakciju, a isto tako i izbor, koji su u naglosti izvršili, kao mehaničko djelovanje ili kao nešto, pri

čemu o volji ne može biti ni govor. Kao mehaničko djelovanje oni karakteriziraju osim toga i ono polaganije djelovanje, pri kom su nešto mislili ili oćutjeli, a samo se djelovanje odvijalo neovisno od tih misli i čuvstava. Podaci o tomu, zašto se opažanicima takve reakcije i izbori prikazuju kao bezvoljni, nalaze se u njihovim drugim izjavama. U tim se izjavama one reakcije karakteriziraju kao automatske, koje se opažanicima prikazuju kao neposredno djelovanje zapovijedi, u kojima se predodžba, koja u kritičnom času dominira u svijesti, ostvari bez razmišljanja. Bezvoljnost djelovanja opažanici obrazlažu često još točnije time, što u takvim reakcijama i izborima ne nalaze ništa svog ili što u njima nikako ne sudjeluju. Opažanicima se poradi toga čini, da im se takvo djelovanje nametnulo, da je ono automatski izvršena zapovijed ili automatsko ostvarivanje neke prijašnje odluke. Ali i u slučajevima, u kojima je odluka sastavni dio doživljaja, opažanici taj doživljaj ne smatraju voljnim, ako ne nalaze da su oni u toj odluci sudjelovali i da je poradi toga ta odluka *njihova* odluka.

Kao voljna se opažanicima prikazuje ona reakcija, koju su polagano izvršili. U tim slučajevima ima očito nešto u doživljaju, što opažanike nuka, da djelovanje karakteriziraju kao voljno, samo oni to nešto još ne mogu zahvatiti samoopažanjem. U drugim se eksperimentima, u kojima opažanicima uspijeva, da svoj doživljaj jasnije opišu, pokazuje o čemu se tu radi. U tim se izjavama naime jednostavne reakcije i izbori karakteriziraju kao voljni, kao opažanik pri tomu razmišlja, kad ih izvodi svjesno, pažljivo s napetošću, s interesom i kad su oni povezani s čuvstvenim stanjima. Ali pri tomu valja istaknuti, da se razmišljanjem doživljaj pretvara za opažanika u voljni doživljaj samo onda, kad su te misli povezane s čuvstvenim stanjima i kad se one poradi toga opažaniku prikazuju kao nešto spontano, kao njegove misli, koje kao takve suodređuju djelovanje. Međutim ako misli ne pobuđuju čuvstvena stanja, onda se ona prikazuju opažaniku kao nešto pasivno, ne kao nešto, po čemu on izvršuje djelovanje. Takvim »pasivnim razmišljanjem« može se doći i do izbora i do odluke, ali onda se odluka ne smatra voljnom odlukom i djelovanje se ne karakterizira kao voljno djelovanje.

I posredovanjem čuvstvenih stanja postaje djelovanje samo onda voljno, kad se u njima manifestira opažanikov *ja*, kad mu se ta čuvstva prikazuju kao njegova čuvstva i kad kao takva pokreću djelovanje. Kad se pak čuvstvena stanja u obliku afekta ili jakih trenutačnih impulsa suprotstave odlučivanju i mimo njega pokreću djelovanje, onda opažanici djelovanje pokrenuto takvim čuvstvenim stanjima ne smatraju učinkom svojeg *ja*. Ono im se prikazuje kao nešto nametnuto, pa ga poradi toga ne karakteriziraju kao voljno.

U kud i kamo najvećem broju slučajeva opažanici napokon karakteriziraju djelovanje kao voljno kad sami neposredno nalaze, da je njihovo *ja* uzrok toga djelovanja. To se događa onda, kad djelovanje smatraju učinkom onoga izbora ili one odluke koja im se prikazuje kao *izbor* ili *njihova* odluka kad svoje *ja* izričito označuju kao uzrok svoga djelovanja. Ovakve izjave opažanika izravno potvrđuju ono, što se uspoređivanjem ostalih njihovih izjava moglo zaključivati.

Svi dakle opažanici svoje djelovanje označuju kao voljno samo onda kad im se čini da ono izvire iz njihova ja, ali za trajanja doživljaja to ja ne treba da bude svjestito. Doživljaj mora biti samo takav da se opažaniku čini, da djelovanje izvire iz njegova ja, kad na taj doživljaj svrne svoju pažnju. Za takvo pak shvaćanje doživljavanja i djelovanja bitni su uvjet čuvstvena stanja, u kojima se onaj čas očituje njegovo ja i koja kao takva pokreću djelovanje. Takva čuvstvena stanja opažanici onda karakteriziraju kao čuvstvo aktivnosti, kao voljno čuvstvo, kao voljni impuls ili kao aktivnost doživljenu na posebni način, koja pokreće djelovanje i koja mu daje značaj voljnoga djelovanja.²¹

Da se djelovanje označuje kao voljno samo onda kad se čovjeku čini, da izvire iz njegova *ja*, potvrđuje se i opširnijim stupnjevanjem voljnosti, koje svi opažanici spontano provode mimo dogovorenih izjava »voljno je« ili »nije voljno«. Prema tom stupnjevanju voljnosti djelovanje se podijelilo u osam voljnih stupnjeva:

1. Djelovanje, pri kom se ne zna, što će se učiniti, a i sama se kretanja izvodi gotovo nesvjesno. Čovjeku se poradi toga čini, da on

²¹ E. Kučera: Experimentelle Beiträge zur Charakteristik der Willenshandlung. Archiv für die gesamte Psychologie 77 (1930).

u takvom radu nikako ne sudjeluje. Opažanici ovo djelovanje zovu refleksom, mehaničkim radom, jednostavnom reakcijom ili ga karakteriziraju kao nešto, što nije voljno.

2. Djelovanje, pri kojem se doduše zna, što će se učiniti, ali u kom se kretanja nameće bez promišljanja. Čovjeku se čini, da ni u takvoj radnji ne sudjeluje. Opažanici je zovu refleksom, mehaničkom ili automatskom radnjom, jednostavnom reakcijom, proizvoljnom kretnjom ili je karakteriziraju kao nešto, što nije voljno.
3. Djelovanje, u kom je čovjek svjestan različitih mogućnosti i u kom se na osnovu promišljanja jedna od njih izvede. Ali čovjeku se ipak čini, da u tom poslu ne sudjeluje, već da samo zna, što se u njemu zbiva. I takvo djelovanje opažanici zovu automatskim ili pasivnim ili ga karakteriziraju kao djelovanje, koje nije voljno.
4. Djelovanje, u kom nema izbora ili u kom se ne bira, iako je zato bilo prilike, ali čovjek ipak osjeća, da u njemu nekako sudjeluje. Čini mu se, da je mogao i nešto drugo učiniti ili da je nalog spontano izvršio, jer je sam sebi postavio zadatak ili jer je usvojio, što se od njega traži. Opažanici takvo djelovanje karakteriziraju kao neautomatsko ili nemehaničko, kao psihomotoričko, svjesno slučajno, aktivno spontano ili voljno.
5. Djelovanje, koje čovjek izabire i poradi toga osjeća, da u njemu sudjeluje, ali pri tom ujedno zna, da taj izbor suodređuju i neki izvanji faktori, pa da njegovo ne dolazi u njemu posve do izražaja. Takvo djelovanje opažanici karakteriziraj *ja* u kao promišljeno ili kao aktivno djelovanje.
6. Djelovanje, u kom se čovjek smatra jedinim uzrokom radnje. To biva obično onda, kad se radnja karakterizira kao odluka ili kao izbor sa značenjem »moja odluka«, »moj izbor« ili kad se radnja, u kojoj nema izbora, ne izvede onako, kako mu se nameće, već nekako drugačije mimo toga ili protiv toga. Opažanici ovakvo djelovanje zovu odlukom ili izborom ili ga karakteriziraju kao voljno.
7. Djelovanje, u kom se čovjek ne smatra samo jedinim uzrokom radnje, već mu se i svaka etapa u njoj čini kao spontana reakcija. Svejedno je, da li pri tomu ima izbora ili odluke ili toga nema.

Ovakvo djelovanje karakteriziraju opažanici kao samostalno, svjesno, potpuno voljno.

8. Djelovanje, koje izvire isključivo iz ličnosti i u kom se ta ličnost ujedno i afirmira prema časovitim impulsima i prema vrijednostima momenta. Opažanici ovakvo djelovanje karakteriziraju kao potpuno voljno.

Ovo stupnjevanje volje, koje ovi opažanici provode bez posebne upute, nije prema tomu stupnjevanje po intenzitetu, već je kvalitativno različito djelovanje, a razlikuje se po tomu, kako i u kom opsegu se čovjeku čini, da u njemu sudjeluje. Prema tomu naime, da li je čovjek svoj *ja* smatra jedinim uzrokom djelovanja ili mu se čini da samo sudjeluje u radu ili opet da u njem nema nikakva udjela, karakterizira on svoje djelovanje kao više ili manje voljno ili kao bezvoljno.²²

Ovim se konstatacijama može protumačiti činjenica, da su opažanici gotovo bez iznimke u svim eksperimentima naveli uzroke svojega djelovanja i ako se to od njih nije nikako tražilo. Oni su naime samo na osnovi toga mogli označiti, zašto im se djelovanje prikazalo kao voljno ili kao bezvoljno, a tako se ujedno prikupila i obilna građa, kojom se osvjetljuje u psihologiji također još vrlo neodređeni pojam motiva.

II

U psihologiji mnogi izjednačuju motiv s onim, što se u fizici naziva uzrokom ili uvjetom neke pojave.²³ U tom se smislu kaže, da je motiv zbroj svih procesa, iz kojih djelovanje proizlazi, a jasno predočeni ciljevi djelovanja, koji nam se prikazuju kao razlozi izbora ili odluke, smatraju se samo sastavnim dijelovima tog uzročnog niza.²⁴ Pojam motiv postaje uži, kad se kao motiv u smislu uzroka označuje samo podražaj, kojim

²² E. Kučera: Experimentelle Beiträge zur Charakteristik der Willenshandlung. Radovi psihologijskog instituta univerziteta u Zagrebu. sv. 1, br. 3 (1933).

²³ Th. Ribot i G. Heymans. Citirano po J. Lindworsky: Der Wille. 3. Aufl. Leipzig, 1920. 44.

²⁴ E. Meumann: Intelligenz und Wille. 3. Aufl. Leipzig, 1921. 262.

se izaziva djelovanje²⁵ ili pak čuvstveno stanje povezano s predodžbom svrhe toga djelovanja²⁶ ili kad se kao motivi karakteriziraju individualne težnje ili tendencije ličnosti, koje nas dovode do ciljeva.²⁷

S druge se strane ističe, da motivi nisu uzroci djelovanja, već da su oni razlozi, poradi kojih treba da djelujemo na određeni način.²⁸ Pri tomu se ukazuje na to, kako se ta razlika između uzroka i motiva u našem htijenju najjasnije očituje kod izabiranja. Uzrokom izbora naime može postati, izuzevši vrednote, svaki doživljaj, koji izbor suodređuje, dok se o motivima pri izboru govori samo ondje, gdje se radi o vrednotama. Kao vrednote se označuju predmeti, za koje znamo, da su za čovjeka ugodni ili neugodni. Ako je takva pozitivna ili negativna vrednota razlog izboru, onda je ona motiv u strogom smislu te riječi, a djelovanje, koje se tim izborom pokreće, postaje motivirano djelovanje. Napose se ističe, da se pri tomu radi o objektivnim prilikama, koje znanjem zahvaćamo i da se prema tomu htijenje ne motivira čuvstvenim stanjima, kako se to nekima čini. U slučajevima pak, u kojima čuvstvo ugone ili neugode određuje smjerove našoj pažnji i na taj način suodređuje izbor i pokreće djelovanje, to čuvstveno stanje nije motiv, već je samo uzrok izabranog djelovanja.²⁹

Opažanici doduše rijetko govore izričito o uzrocima, razlozima ili motivima svoga djelovanja ali gotovo u svakom eksperimentu stvarno kazuju zašto su djelovanje izvršili, zašto su ga izabrali ili zašto su se za nj odlučili i pri tomu jasno razlikuju uzroke, poradi kojih izvršuju djelovanje, od uzroka poradi kojih se za nj odlučuju ili ga izabiru, razlikuju dakle uzroke djelovanja od uzroka izbora ili odluke.

Kao uzrok djelovanju označuju opažanici koji put samo činjenicu, da im se djelovanje naprosto nametnulo, a često označuju i uzroke tom

²⁵ O. Külpe: Göttinger gel. Anz. 1907. 599. Citirano po J. Lindworsky: Der Wille. 2. Aufl. Leipzig, 1921. 45.

²⁶ H. Höffding: Psychologie in Umreissen. 5. Aufl. Leipzig, 1932. 134.

²⁷ H. Rohrer: Theorie des Willens auf experimenteller Grundlage, Leipzig, 1932. 134.

²⁸ F. G. Stout. Citirano J. Lindworsky: Der Wille. 2. Aufl. Leipzig, 1921. 45.

²⁹ J. Lindworsky: Der Wille. 2. Aufl. Leipzig, 1921. 47–52.

nametanju. Oni tada kažu, da im se djelovanje nametnulo poradi jakosti predodžbe toga djelovanja, poradi njegove asocijativne povezanosti s onim, što im upravo zaokuplja svijest, poradi razmišljanja o njemu ili poradi dispozicije stvorene prije eksperimenta, poradi sjećanja na prijašnje slične reakcije, poradi vježbanja toga djelovanja ili poradi odluke stvorene prije eksperimenta, poradi slučajne kretnje ili dodira ili poradi čuvstvenoga stanja, koje ih je onaj čas zaokupilo.

Uzrokom djelovanja može prema tomu biti doživljavanje najraznoličnije vrsti, a kao voljno karakteriziraju opažanici takvo djelovanje, u kome nema ni izbor ni odluke samo onda, kad ga pokreće čuvstveno stanje, u kojemu se onaj čas očituje njihovo *ja*.

Kao uzrok svom izboru ili svojoj odluci navode opažanici nastojanje, da izmaknu nečemu, što im je neprilično: jer im je jedna mogućnost djelovanja izričito neugodna, oni izabiru drugu mogućnost; jer im je predugo oklijevanje neugodno, oni izabiru prvu mogućnost, koja im se javlja u svijesti; jer im je način jednoga djelovanja nejasan, oni izabiru drugo djelovanje. Opažanici izabiru djelovanje i poradi toga, da ostvare nešto što im je prijatno: Oni se odlučuju za djelovanje, koje im je udobno, lako, jednostavno; izabiru djelovanje, kojim se ostvaruje ugodna promjena u jednoličnosti reagiranja; koje odgovara čuvstvenom stanju, što ih je upravo zaokupilo ili odgovara upravo pokrenutim inervacijama; djelovanje, za koje drže da odgovara željama eksperimentatora, za koje su sigurni, da će ga ispravno izvršiti, djelovanje, koje ih zanima ili kojim će utvrditi snagu svoje ličnosti.

Kao voljno karakteriziraju opažanici djelovanje, koje su izabrali ili za koje su se odlučili, onda, kad do toga izbora ili do te odluke dolaze pomoću emocionalnog ocjenjivanja toga djelovanja, koje se osniva na čuvstvenim stanjima što ih pobuđuje predočeno djelovanje. To su ona čuvstvena stanja u kojima se onda očituje njihovo *ja* i koja kao takva pokreću djelovanje, pa se u svijesti javljaju kao voljno čuvstveno ili kao voljni impuls, kojim se karakterizira voljno djelovanje.

Kao bezvoljno prikazuje se opažanicima takvo na osnovi izbora ili odluke izvršeno djelovanje samo onda, kad do izbora ili do odluke ne

dolaze izravnim emocionalnim ocjenjivanjem predočenoga djelovanja, nego *znanjem* o tomu, da je takvo djelovanje ugodno ili neugodno, dakle *znanjem o njegovoj vrijednosti*. To onda prema izjavama opažanika nisu voljni izbori niti voljne odluke i u takvom se djelovanju, koje je znanjem obrazloženo, ne radi o htijenju, nego o mišljenju.³⁰

Prema tomu bi se kao uzrok djelovanja, imali označivati svi doživljaji, kojim se određuje djelovanje, u kome nema ni izbora ni odluke bez obzira na to, da li je to djelovanje voljno ili nije.

Kao motiv se pokazuje čuvstveno stanje, u kome se u danom času očituje čovjekovo ja i koje kao takvo postaje uzrokom izbora ili odluke i pokreće voljno djelovanje.

O razlogu djelovanja valjalo bi govoriti i, kad se na osnovi znanja dolazi do bezvoljnoga izbora ili do bezvoljne odluke, kojima se ne pokreće htijenje, već se izražava misaoni proces u obliku voljnog djelovanja.

O motivaciji bi se radilo dakle isključivo u području htijenja, o obrazloženju isključivo u području mišljenja, a djelovanje se prema tomu s obzirom na motivaciju prikazuje u ova četiri oblika:

1. Nemotivirano, bezvoljno djelovanje, koje se čovjeku naprosto nameće doživljajima, u kojima se ne očituje njegovo *ja*.
2. Nemotivirano voljno djelovanje, koje pokreću čuvstvena stanja, u kojima se očituje *ja*. Ali ta čuvstvena stanja nisu ujedno i podloga emocionalnom osjenjivanju predočenoga djelovanja.
3. Motivirano voljno djelovanje, koje pokreću čuvstvena stanja, u kojima se očituje *ja*, a koji su ujedno i podloga emocionalnom ocjenjivanju predočenoga djelovanja, pa dovode do izbora i odluke i pokreću djelovanje.
4. Obrazloženo bezvoljno djelovanje, koje ne pokreću čuvstvena stanja, već se ono na osnovi znanja o vrednotama odvija kao asocijativni niz doživljaja, kao konstatacija ili kao misaoni proces u obliku voljnog djelovanja.³¹

³⁰ E. Kučera: Eksperimentalni prilozi karakteristici motivacije u voljnom djelovanju Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 273 (1948).

³¹ E. Kučera: Eksperimentalni prilozi karakteristici motivacije u voljnom djelovanju Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 273 (1948), 35.

I upravo se u ovom obrazloženom bezvoljnom djelovanju ukazuje inače teško dohvatljive granice između mišljenja i htijenja.

III

I mišljenje poput htijenja gotovo svaki psiholog na osnovi samoopažanja određuje na svoj način. Najjasnije se to pokazuje u karakteristikama suda. Jednima sud nije drugo nego reprodukcija predodžbe na osnovi prethodne asocijacije.³² Sud se, vele drugi bitno razlikuje od asocijacije i reprodukcije, jer kad neki doživljaj reproducira predodžbu, s kojom je prije bio povezan, ne prikazuje nam se to kao sud. O sudu govorimo samo, kad doživljaj usporedimo s tom predodžbom, pa ga na osnovi toga s njom identificiramo.³³ To je pak moguće jedino onda, kad predodžba onih riječi, s kojima su doživljaji povezani, ne dopuštaju, da se ti doživljaji slijevanju u cjelinu prije nego što smo ih usporedili i identificirali. Tako predodžbe riječi postaju nužna pretpostavka za sud.³⁴ Protiv toga se ističe, da se misli u sudu ne uspoređuju i ne povezuju, kao što se to nekim filozofima čini, već da se one sudom raščlanjuju u njihove pojmovne sastavine, pa se govori o sudu kao o analitičkoj funkciji.³⁵ Cio niz psihologa napokon karakterizira sud kao posebni, daljoj analizi nepristupačan doživljaj, kojim se nešto priznaje kao istinito ili odbija kao neistinito. Za sud je u tom smislu značajno uvjerenje ili svijest o valjanosti.³⁶

³² *Th. Ziehen*: Leitfaden der Psychologie. 3. Aufl. Jena, 1896. 168–169.

³³ *Ch. Sigwart*: Logik. 3. Aufl. Tübingen, 1904. 67 i dalje.

³⁴ *B. Erdmann*: Logik. 2. Aufl. Halle, 1907. 318–343.

³⁵ *W. Wundt*: Logik. 3. Aufl. Stuttgart, 1906. 146–147.

³⁶ *J. St. Mill*: An Examination of Sir William Hamilton's Philosophy. 6. ed., London 1889. 421. »It is impossible to separate the idea of judgment from the idea of the truth of a judgment; for every judgment consists in judging something to be true. The element belief, instead of being an accident which can be passed in silence, and admitted only by implication, constitutes the very difference between a judgment and any other intellectual fact, and it is contrary to all the laws of definition to define judgment, or a proposition, in something which is capable of being believed or disbelieved; which can be true or false; to which is possible to say yes or no.« *Fr. Brentano*: Psychologie. Leipzig, 1874. Bd. 1. 266–306. I po njemu *Meinong*, *Stumpf* i *Husserl*.

Eksperimentalnim istraživanjem, kojim se nastojalo ova razložna mišljenja psihologa osvijetliti i ocijeniti, potvrđivalo se u početku uglavnom samo to, da je sud doživljaj svoje vrsti nepristupačan daljoj analizi. Sustavnim se ispitivanjem inteligencije djece došlo najprije do spoznaje, da je mišljenje neovisno od predočivanja i da ima mišljenje bez zornih elemenata i bez riječi. Na pitanje, što je zapravo mišljenje odgovaralo se oprezno, da se na osnovi kontroliranog samoopažanja može mišljenje označiti samo kao nesvjesna djelatnost duha, koja nam se očituje uz pomoć riječi i slika.³⁷

Poslije su se opažanicima davali zadaci, koje su rješavali sudom. Svoj sud su izražavali ili kretnjom ili riječju ili cijelom rečenicom. Iza toga su opisivali, što su pri tome doživjeli. Ali ni u tim se protokolima na nalazi ništa za sud specifično. Doživljuju se samo neke popratne pojave, koje se kadšto javljaju, a kadšto izostaju. Ali ima i sudova, u kojima nema ni takva s njima nestalno povezana doživljavanja. Iza toga se također zaključivalo, da nema doživljaja, koji bi bio karakterističan za sud i da se doživljaji bilo koje vrsti pretvaraju u sudove uvjetima, koji su van dosega našega doživljavanja.³⁸ Kad se poslije istraživanje mišljenja nastavilo i opet na sličan način, istaklo se samo to, da se sud određuje zadatkom. Zadatak koji put izaziva zorne slike, a druga samo neku nezornu svijest ili se zadatak bez ikakvoga drugog doživljavanja rješava ispravnim sudom. Sud se prema tomu prikazuje kao doživljaj, koji se određuje samo zadatkom kao stalnim svjestitim faktorom.³⁹ Ali se ubrzo primijetilo, da se zadatkom ne određuje samo sud, već i htijenje, koje od suda jasno razlikujemo. Kad se povodom toga i opet na sličan način nastavilo s istraživanjem mišljenja, otkrilo se, da se sud od drugoga doživljavanja, koje se također odrađuje zadatkom, razlikuje time, što se sudom priznaju ili otklanjaju odnosi bilo koje vrsti.⁴⁰

³⁷ *A. Binet*: L'étude expérimentale de l'intelligence. Paris, 1903. 108.

³⁸ *K. Marbe*: Experimentell-psychologische Untersuchungen über das Urteil. 1901. Citirano po *I. Piaget*: Psychologie der Intelligenz. Zürich, 1948. 37.

³⁹ *H. Watt*: Experimentelle Beiträge zu einer Theorie des Denkens. Archiv für die gesamte Psychologie 4 (1905), 420.

⁴⁰ *A. Messer*: Experimentell psychologische Untersuchungen über das Denken. Archiv für die gesamte Psychologie 8 (1906), 107–110.

Oskudnost rezultata svih eksperimentalnih istraživanja tumačila se time, što su se opažanicima davali prejednostavni zadaci. Poradi toga im se u novim eksperimentima prilazilo s pravim problemima, pa se od njih tražilo, da opišu, što su doživljavali pri rješavanju tih problema. Na osnovu se takvog kontroliranog samoopažanja i opet našlo, da su misli doživljaji posebne vrsti nepristupačni daljoj analizi; da ima misli, kojima je posve određeno što mislimo, iako se pri tomu ne javljaju nikakvi zorni elementi, pa nam se zbog toga čini da ne mislimo nešto, već samo mislimo na nešto.⁴¹ Pri razumijevanju se pak zadanih rečenica isticalo osobito povezivanje zornoga ili nezornoga doživljavanja konstatacijom odnosa, kojima se otkriva na koji način starija otprije poznata misao odnosi prema novoj zadanoj misli. Ti odnosi mogu biti vrlo različiti. Oni su ili odnosi identiteta, ili sličnosti, ili suprotnosti ili supsumpcije, ili obrazloženja ili bilo koji drugi odnosi. Nova se misao time postavlja na neki način na svoje pravo mjesto u misaonom svijetu opažanika i na osnovu se toga ona razumije.⁴² Ovo se smještavanje doživljaja provodi kadšto polagano, a kadšto se nametne naglo kao nekim unutaršnjim pokretom, pa onda izaziva u čovjeku ugodnu konstataciju »aha, tako je«.⁴³

Do točnije oznake na koji se način nove misli smještavaju u cjelinu misaonog doživljavanja došlo se također eksperimentima udešenim na slični način. Tim se eksperimentima otkrilo, da se u doživljavanju, koje je određeno zadatkom, mišljenjem uvijek dopunjuju praznine. Kad se radi samo o obnavljanju već postojećega znanja onda se ne stvaraju nove misaone cjeline, već se praznine ispunjavaju aktualiziranjem staroga znanja. Ali praznine u misaonim cjelinama ne mogu se ispuniti aktualiziranjem staroga znanja, kad se radi o pravim, još neriješenim problemima. Ovakve se cjeline dopunjuju produktivnim mišljenjem

⁴¹ K. Bühler: Tatsachen und Probleme zu einer Psychologie der Denkvorgänge. Archiv für gesamte Psychologie 9 (1907), 354. Citirano po H. Rohrer: Einführung in die Psychologie. 3. Aufl. Wien, 1948. 319.

⁴² K. Bühler: 3. Kongress für Psychologie Bericht, 117. Citirano po H. Rohrer: Einführung in die Psychologie, 3. Aufl. Wien, 1918. 320.

⁴³ K. Bühler: Citirano po H. Rohrer: Einführung in die Psychologie. 3. Aufl. Wien, 1948. 319–320.

pomoću poznatih ili stvaranjem novih metoda istraživanja.⁴⁴ Pomoću toga se, kako se to ističe s druge strane kadšto naglo promijeni struktura doživljajne cjeline⁴⁵ sa sviješću »tako je«.

Prema svemu tomu se dakle eksperimentima pokazalo, da se sud ne može svesti na asocijaciju i reprodukciju, da mišljenje nije povezano samo s predočivanjem i da se sudovi mogu izražavati različitim doživljajima i kretnjama. Ispostavilo se, da nema suda bez postavljenog zadatka, ali da svaki doživljaj izazvan zadatkom ipak ne mora biti sud. Zadatkom izazvani doživljaj ili kretnja karakterizira se kao sud ili kao mišljenje samo onda, kad se njime otkrivaju odnosi, kojima se doživljavanje na određeni način povezuje i oblikuje. Otkrivanje tih odnosa očituje se više ili manje svjestitim doživljajem »aha, tako je«, a to je očito ono, poradi čega mnogi psiholozi karakteriziraju sud kao doživljaj, kojim se nešto priznaje ili odbija ili kojim se izražava uvjerenje ili svijest o valjanosti.

Na osnovi se tih činjenica nameće pitanje, što je zapravo zadatak, kojim se određuje i mišljenje i htijenje, kako on nastaje, pa kako i kada se tim zadatkom izaziva htijenje s karakterističnim doživljajem »hoću«, a kako i kada se njime određuje mišljenje sa stvarnom konstatacijom »tako je«. Rješenjem toga pitanja pokazala bi se i bitna razlika između mišljenja i htijenja.

Pri eksperimentima, kod kojih su se opažanicima zadavale premissa, da iz njih izvode valjane zaključke i da onda opišu, kako su do tih zaključaka došli, javljali su se i odgovori na ova još neriješena pitanja.⁴⁶ Opažanici su naime tom prilikom opisivali i to, kako su doživljaji sudove zadane u premisama. Na taj se način prije svega ispostavilo, da je svaki sud doista povezan s karakterističnim doživljajem valjanosti. To doživljavanje doduše nije bilo uvijek izričita svijest o valjanosti, već je to često bio samo neki ekvivalent te svijesti, koji opažanici na različiti

⁴⁴ O. Selz: Das produktive Denken. Stuttgart, 1913. Zur Psychologie des produktiven Denkens und des Irrtums. Bonn, 1922. Citirano po I. Piaget: Psychologie der Intelligenz. Zürich, 1948. 39–40.

⁴⁵ W. Köhler: Citirano po I. Piaget: Psychologie der Intelligenz. Zürich, 1948. 18–19.

⁴⁶ G. Störing: Experimentelle und psychopathologische Untersuchungen über das Bewusstsein der Gültigkeit. Archiv für die gesamte Psychologie 14 (1909).

način opisuju. Oni kadšto samo općenito vele, da kod procesa, koji su ih doveli do zaključka, doduše nije bilo svijesti o valjanosti, ali da su svi uvjeti za razvitak takve svijesti bili realizirani, ona bi se javila, da se za nju pitalo.⁴⁷ Takvi se doživljaji opisuju kadšto i točnije. Naglašuje se, da se ne radi o nekoj određenoj misli ili o svjestitoj sigurnosti »to je tako«, ali da se doživljuje nešto, stanovita udešenost, u kojoj ima nekih osjeta i, kako se čini, ugodno čuvstvo. To nešto daje čvrsti oslon za pozitivni odgovor na pitanje, da li je stvar takva.⁴⁸ Drugom prilikom kaže opažanik, da doduše nije bilo izričite svijesti o sigurnosti ili valjanosti pri operacijama, kojim je došao do zaključka, već da je bila tu neprekidno jedna strana svih tih procesa. Iza zaključka se javilo neko kolebanje. To je možda bilo pitanje, da li se stvar slaže.

Na pitanje se odgovorilo jestno bez riječi. Bila je to samo misao »ispravno je« na osnovi sjećanja na onu stranu procesa, a da se sami procesi nisu obnovili.⁴⁹ U analognim slučajevima kažu drugi opažanici, da doduše nije bilo svijesti o sigurnosti, ali da su bile neke tendencije, na osnovi kojih se, kad se postavi pitanje, javlja misao o sigurnosti. Ili opažanici primjećuju, da se radilo o nekom osjetu spojenom s čuvstvom zadovoljstva, koji se teško opisuje. Na osnovi toga psihičkog nečega javlja se svijet o valjanosti.⁵⁰

Svi opažanici dakle nalaze, da u sudovima, koji ih dovode do sudova, koji ih dovode do zaključka, ima li izrazita svijest o valjanosti ili nešto, što se razlikuje od te svijesti neizražene ili izražene riječima. To nešto ipak je takvo, da izaziva svijest o valjanosti, kad se za nju puta, pa se može označiti kao ekvivalent svijesti o valjanosti.⁵¹

Sud se prema svemu, što je navedeno, karakterizira kao doživljaj, koji je uvijek povezan sa sviješću o valjanosti ili s ekvivalentom te svi-

⁴⁷ G. Störring: Allgemeine Bestimmungen über Denkprozesse und kausale Behandlung einfacher experimentell gewonnener Schlußprozesse. Archiv für die gesamte Psychologie 52 (1925), 3.

⁴⁸ G. Störring: Kao prije, 4.

⁴⁹ G. Störring: Kao prije, 5.

⁵⁰ G. Störring: Kao prije, 5–6.

⁵¹ G. Störring: Kao prije, 6.

jesti. A kako se eksperimentalnim istraživanjem već prije pokazalo, da se u svakom sudu radi o konstataciji odnosa bilo koje vrsti, to se na osnovu toga može točnije reći, da je sud doživljavanje odnosa povezano sa sviješću o valjanosti ili s ekvivalentom te svijesti.⁵²

Nakon ovih konstatacija nameće se novo pitanje: Kako nastaje svijest o valjanosti ili njezini ekvivalenti, kojima se karakterizira mišljenje. Odgovorom na to pitanje pokazalo bi se naime i to, što je mišljenje i kako se ono odvija. Taj se odgovor dobiva promatranjem patološki iskrivljenoga mišljenja, dakle eksperimentom, koji priroda izvodi umjesto nas. Svijest o valjanosti sa naime neobičnom upornošću javlja kod nekih posve određenih krivih sudova u bolesniku, koji inače normalno misle i s razumijevanjem prihvaćaju svako dokazivanje. Samo ti im se određeni krivi sudovi ne mogu ispraviti ni najuvjerljivijim razlaganjem. U takvim se slučajevima, u kojima je svijest o valjanosti očito neobično jaka, i njeni uzroci jasnije ističu i lakše pronalaze nego li u normalnom mišljenju. Najprikladniji su za takvo istraživanje slučajevi, u kojima se patološko stanje još ne komplicira iluzijama i halucinacijama. U tim se slučajevima pokazuje da ti krivi sudovi izvire iz abnormalno jakoga raspoloženja nepovjerljivosti. To naime raspoloženje prema općim psihološkim zakonima na određeni način mijenja zamjedbe i predodžbe. Građa se suda dakle jednostrano oblikuje u smislu raspoloženja, pa se na osnovi takve jednostrano iskrivljene građe nužno dolazi do sudova, koji i opet sa svoje strane utvrđuju i pojačavaju raspoloženje nepovjerljivosti. Na taj se način na osnovi patološkoga raspoloženja činjenice nužno tumače u smislu toga raspoloženja. Takvo se raspoloženje prihvaća, jer se ono usprkos svakomu drugomu tumačenju, *nameće velikom snagom* toga patološkoga raspoloženja, pa se poradi tog i uporno podržava neobično jakom svijesti o valjanosti.

Drugi faktor, kojim se suodređuje svijest o valjanosti, otkriva se kod onih bolesnika, kojima je mišljenje uopće poremećeno. Ovakvi bolesnici misle bez obrazloženja i ne primjećuju logička protuslovlja u svom mišljenju. To se poremećenje tumači *poremećenom pažnjom*, koja

⁵² G. Störring: Kao prije, 6.

se u tih bolesnika javlja usporedno s poremećenjem mišljenja, u kom se *gubi svijest o valjanosti*.

Da se svijest o valjanosti javi u bilo kojem svojem obliku, potrebno je prema tomu dvoje: da se prije svega pažnjom zahvati zadatak postavljen uputom ili vlastitim interesom i da se na osnovu takvoga pažnjom osvjetljenog zadatka čovjeku nametne konstatacija odnosa.

O mišljenju se dakle radi, kad se nepovezani doživljaji u obliku zadatka pažnjom zadrže u svijesti i kad se povodom toga čovjeku nametnu doživljaji odnosa, koji zadano doživljavanje povezuju u novu cjelinu. Pri tom se javlja svijest o valjanosti ili njeni ekvivalenti.⁵³

Ali eksperimentima se pokazalo i to, da se svijest o valjanosti ne javlja samo, kad se čovjeku zadatkom nameću odnosi, već i onda, kad mu se na taj način određuju kretnje. To se pokazuje osobito kod zaključka ove vrsti:

O desno od P

F lijevo od P

Dakle O desno od F

Opažanik pri tomu primjećuje, da se kod čitanja prve premise »O desno od P« javilo ponešto neugodno čuvstvo, jer na listiću slova nisu bila u takvom odnosu napisana. Onda on premješta taj O s njegova mjesta na drugu stranu. Pri tome mu se čini, da izvršuje neku odredbu. Po prilici kao da mu je eksperimentator rekao: dajem vam dvije kugle nejednake boje. Metnite ih preda se na stol na taj način, da tako i tako obojadesana bude desno od druge. Pri lokalizaciji slova O u smislu prve premise jasno se javlja čuvstvo nužnosti, ali se povodom toga na pitanje o valjanosti ne odgovara sa sviješću »tako moram misliti« ili »tako se mora misliti«, već sa sviješću »tako se mora raditi«. ⁵⁴ I drugi opažanici u sličnim slučajevima govore o nužnom djelovanju, na osnovi koga se

⁵³ G. Störring: Vorlesungen über Psychopathologie in ihrer Bedeutung für die Normale Psychologie. Leipzig, 1900. 363–379. Allgemeine Bestimmungen über Denkprozesse. Archiv für die gesamte Psychologie 52 (1925), 7–10.

⁵⁴ G. Störring: Allgemeine Bestimmungen über Denkprozesse und kausale Behandlung einfacher experimentell gewonnener Schlußprozesse. Archiv für die gesamte Psychologie 52 (1925), 7–10.

ne javlja misao »tako mora biti«, ni misao »tako se mora misliti«, već samo misao »tako se mora raditi«.⁵⁵

Prema izjavama opažanika osjećaj se nužde pri ispravnom djelovanju ni u čemu ne razlikuje od osjećaja nužde pri ispravnom mišljenju. Kao što se iz ispravnog mišljenja izvode nove misli, tako se nove misli izvode i iz ispravnoga djelovanja. Najjasnije se to očituje, kada se zaključak s potpunom svijesti o njegovoj valjanosti pročita iz ispravno izvršene lokalizacije veličina zadanih u premisama.⁵⁶

Ovakvo intelektualno odlučivanje doživljuju opažanici i u drugim eksperimentima istraživanjima,⁵⁷ a o mišljenju se u ovom obliku očito radi i ondje, gdje opažanici pri eksperimentalnom istraživanju htijenja opisuju obrazloženo bezvoljno djelovanje.

Na osnovi se sviju ovih činjenica može htijenje prema mišljenju razgraničiti na ovaj način: O *voljnom se doživljavanju* odnosno o voljnoj se pažnji radi, kad se bilo koji doživljaj zadrži u svijesti posredovanjem čuvstvenih stanja, u kojim onaj čas očituje čovjekovo *ja*. O *voljnom se pak djelovanju* radi, kad se predodžba toga djelovanja zadrži u svijesti, pa se na osnovi čuvstvenih stanja, koja su s njom povezana i u kojima se onaj čas ujedno očituje čovjekovo *ja*, to djelovanje pokreće. U oba slučaja govorimo o htijenju, koje se očituje karakterističnim doživljajem »hoću« ili »ne ću«.

O *mišljenju* se radi, kad nam pažnjom osvjetljeni nepovezani doživljaji u obliku zadatka nameću bez posredovanja čuvstvenih stanja doživljavanje odnosa, kojima se ti nepovezani doživljaji povezuju i obliku u novu cjelinu ili kad nam se takvim zadatkom bez posredovanja

⁵⁵ G. Störring: Kao prije, 11.

⁵⁶ G. Störring: Kao prije, 11.

⁵⁷ S. Trouet: Der Willenskraft bei Walhandlungen. Archiv für gesamte Psychologie 45 (1923), 169. A. Michotte et E. Prüm: Prikazao Honecker. Archiv für gesamte Psychologie 21 (1911), 27–28. N. Ach: Analyse des Willens. Berlin, 1935. 375–376. Također primjećuje: »Beurteilende Stellungnahmen, Bewertungen in der verschiedensten Form sind keine Willensakte. Sie treten zwar willkürlich auf als Nachwirkungen der Determination eine Entscheidung zu treffen, aber sie haben nicht den Charakter besonderer Willensakte, sondern nur von determinierten Urteilen. Diese bewertenden Stellungnahmen sind im Erleben zweifellos Akte, aber keine Willensakte.«

čuvstvenih stanja pokreće djelovanje. U oba nam se slučaja mišljenje očituje karakterističnim doživljajem »tako je« ili »nije tako«.

IV

U realnom je doživljavanju svakidašnjice međutim gotovo svako htijenje isprepletено s misaonim procesima i gotovo se svaka misao suodređuje htijenjem.

Bez sudjelovanja misaonih procesa odvija se samo ono voljno doživljavanje, koje se bez namjere i odluke pokreće čuvstvenim stanjima, u kojima se očituje čovjekovo *ja*. O takvom se voljnom doživljavanju radi, kad se doživljaj bilo koje vrsti zadržava u svijesti posredovanjem čuvstvenih stanja, dakle voljnom pažnjom. Bez misaonih procesa odvija se i voljno djelovanje, koje se bez izbora i odluke pokreće čuvstvenim stanjima, u kojima se onaj čas očituje čovjekovo *ja*.

Misaoni se procesi u voljnom djelovanju javljaju tek onim časom, kad se ono pokreće posredovanjem izbora ili odluke. Kad se naime nepovezanim doživljavanju prilazi s pitanjem bilo koje vrsti, onda se takvim pitanjem oblikovani doživljaj prikazuje kao zadatak. Zadatak se rješava ili voljnom odlukom, koja pokreće djelovanje ili sudom, kojim se izražava mišljenje. Odlukom se rješava zadatak, kad se predloženom djelovanju, koje je povezano s čuvstvenim stanjima, prilazi s pitanjem, bi li se to djelovanje izvršilo i kad se na to pitanje na osnovi emocionalnog ocjenjivanja predloženog djelovanja odgovara voljnom odlukom, pa se onda to djelovanje izvrši posredovanjem čuvstvenih stanja, koja su s njim povezana, kao voljno djelovanje.

Ali prema izjavama opažanika ima pored takvih voljnih odluka i bezvoljnih odluka. Ona se javljaju, kad predloženo djelovanje onaj čas nije povezano čuvstvenim stanjima, već se samo zna za njegovu vrijednost. Kad se takvom predloženom djelovanju prilazi s pitanjem, bi li se ono izvršilo, onda se na to pitanje ne odgovara htijenjem nego mišljenje, a izvršeno djelovanje, kako se pokazalo eksperimentalnim istraživanjem i htijenja i mišljenja, nije drugo nego sredstvo, kojim se

mišljenje izražava. Zato i opažanici pri istraživanju voljnog djelovanja takvo djelovanje karakteriziraju kao obrazloženo bezvoljno djelovanje.

S takvom se bezvoljnom odlukom međutim mogu povezati i čuvstvena stanja, kojim se onda u smislu te bezvoljne odluke pokreće djelovanje, pa djelovanje u tom slučaju nije više sud, kojim se izražava mišljenje, već voljno djelovanje izvršeno posredovanjem mišljenja. Na taj se način htijenje može mnogoliko ispreplitati i suodređivati mišljenjem, osobito pri izabiranju među različitim mogućnostima. Pri tom je izvršeno djelovanje voljno, ako se konačno ipak određuje čuvstvenim stanjima, u kojima se onaj čas očituje čovjekovo *ja*.

U misaone procese ulazi htijenje odmah na početku, kad se nepovezanim doživljavanju prilazi s pitanjem, i kad se na taj način mišljenju postavlja zadatak. Pitanje se naime čovjeku nameće ili danim prilikama, pa onda pobuđuje njegovo zanimanje ili ga čovjek sam postavlja, jer ga zanimaju neke posve određene strane njegova doživljavanja. Drugim riječima, pitanje se povezuje čuvstvenim stanjima, pa se poradi toga posredovanjem tih čuvstvenih stanja ističu i zadržavaju u svijesti doživljaji, s kojima je pitanje povezano. Na osnovi takvom *voljnom* pažnjom osvijetljenoga zadatka nameću se onda bez daljega posredovanja čuvstvenih stanja odnosi ili kretnje, kojima se doživljavanje povezuje i oblikuje u novu cjelinu. Pri tomu se javlja svijet o valjanosti ili njeni ekvivalenti, pa se na taj način mišljenjem rješava voljno postavljeno zadatak. To se mišljenje ne mora uvijek, ali ono se može povezati s čuvstvenim stanjima i onda se posredovanjem tih čuvstvenih stanja izražava voljno govorom, odnosno kretnjom ili bilo kojim drugim doživljajem.

Zato se može mišljenje, koje je pri svome početku uvijek, a pri svome završetku kadšto povezano s htijenjem, lako prikazivati nekontroliranim samoopažanjem kao voljno djelovanje i to osobito onda, kad se izražava kretnjom. Ali psiholozi, koji ovakvo intelektualno djelovanje ističu i raščlanjuju kao izrazito voljno djelovanje, moraju dosljedno podcjenjivati važnost čuvstvenih stanja pri htijenju,⁵⁸ pa zato oni dolaze

⁵⁸ E. Meumann: *Intelligenz und Wille*. 3. Aufl. Leipzig, 1920. J. Lindworsky: *Der Wille*. 2. Aufl. Leipzig, 1921.

do ispravne karakteristike voljnog doživljavanja i djelovanja. I granica im između mišljenja i htijenja poradi toga ostaje nejasna i neodređena. Kao bitna oznaka voljnoga djelovanja pokazuje im se doduše neka daljoj analizi nepristupačna svijest o djelovanju, ali oni pri tom i sami nalaze, da se ta svijest ne javlja samo kod htijenja, već i kod doživljaja druge vrsti. Takve doživljaje označuju kao dinamične za razliku od statičkih doživljaja, a ne rješavaju pitanje, kako bi se dinamični doživljaji istaknuli, opisali i razgraničili prema specifičnoj dinamici voljnog doživljavanja.⁵⁹ Isto tako im i pojmovi uzroka, motiva i razloga na području htijenja i mišljenja ostaju neodređeni i nejasni.⁶⁰

Kad se pak kontroliranim samoopažanjem razgraničilo mišljenje i htijenje time, što se pokazalo, da se na različiti način određuje i suodređuje čuvstvenim stanjima, u kojima se očituje čovjekovo *ja*, onda se na osnovi te spoznaje javljaju opet nova pitanja: Kakvi su zapravo doživljaji ta čuvstvena stanja, kojim se određuje htijenje i suodređuje mišljenje. Koja im je fiziologijska podloga i kada i zašto se u njima očituje čovjekovo *ja*, pa zašto i kako takva čuvstvena stanja s jedne strane pokreću voljno doživljavanje i djelovanje, a s druge strane omogućuju i završavaju mišljenje. Odgovorom na ta pitanje pokazalo bi se ujedno i to, zašto i kako čuvstvena stanja uopće suodređuju i oblikuju ljudsko doživljavanje i čovjeku omogućuju snalaženje i djelovanje u mnogolikoj stvarnosti, koja ga okružuje.

⁵⁹ E. Michotte et E. Prüm: Prikazao Honecker. Archiv für die gesamte Psychologie 21 (1911), 27–28.

⁶⁰ E. Meumann: Intelligenz und Wille. 3. Aufl. Leipzig, 1920. 263–264. J. Lindworsky: Der Wille. 2. Aufl. Leipzig, 1921. 47–52.

Popis radova Elze Kučere

Slijedi popis Kučerinih objavljenih i nekih neobjavljenih djela koji se čuvaju u njezinoj ostavštini. Većinu njezinih objavljenih djela imali smo u rukama, no do nekih tekstova nismo uspjeli doći. Njih smo naveli prema bibliografskim podacima kako smo ih pronašli i to smo ovdje naznačili stavljanjem u zagrade. Ponegdje smo naišli na navode o nekim njezinim objavljenim pjesmama i bibliografskim zapisima koje nismo uspjeli pronaći, a dotični navodi ne sadrže dovoljno bibliografskih podataka da bismo te Kučerine tekstove mogli locirati. No radi se o manjem broju djela i nismo ih naveli u ovom popisu.

Ostavština Elze Kučere čuva se u Zbirci rukopisa i starih knjiga u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici pod signaturama R 4743 do R 4777 te R 4782 i R 4806. Korespondencija se čuva pod signaturom R 4771 s time da slovo »a« označuje njezina pisma drugima, a slovo »b« pisma drugih njoj. Budući da je pisana ostavština Elze Kučere darovana Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici netom poslije njezine smrti, sve bibliografske jedinice iz te ostavštine navodimo kao »Kučera 1972« nakon čega slijedi oznaka signature.

Odlučili smo se ovdje navesti i neka njezina značajnija neobjavljena djela, tj. djela koja se rukopisno čuvaju u ostavštini. Kriterij odabira ovdje navedenih djela sljedeći su: uzimali smo u obzir dogotovljenost i zaokruženost teksta, nadalje na navedene tekstove referirali smo se u knjizi i na kraju ove tekstove smatramo važnim za što cjelovitije razumijevanje njezinog psihološkog i filozofskog rada, ali i privatnog života. Sva neobjavljena djela navedena u ovom popisu označena su zvjezdicom.

Radi preglednosti ovaj smo popis podijelili u četiri skupine: radovi iz područja knjižničarstva, radovi iz područja psihologije i filozofije,

literarni i biografski radovi te prijevodi. Unutar pojedinih skupina djela smo posložili kronološki.

Radovi iz područja knjižničarstva

1911. Die Frau als Bibliothekarin. *Agramer Tagblatt* 26/271, dodatak »Frauen-Zeitung«. 1.
1912. Ženski rad u bibliotekama. *Domaće ognjište* 12/4. 102–106.
1915. – 1917. »[d]okle je god izlazio časopis 'Zentralblatt für Psychologie und psychologische Pädagogik' bila sam njegov izvjestitelj za psihologijske publikacije u Hrvatskoj, Srbiji i Sloveniji i za strane publikacije u koliko su zasijecale u područje mojega specijalnoga rada« (Kučera 1972: R 4744/4). U *Zentralblatt für Psychologie und psychologische Pädagogik*, sv. II br. 1–10 iz 1915. godine pronašli smo sljedeće unose koji sadrže bibliografske podatke i kratak sažetak rada:
- Ante Alfirević, Postanak psihičnih pojava. *Hrvatska straža* 13/2–3, 1915. 154–170.
  - Miloš Borojević, K pitanju uzgojnih ciljeva. *Napredak* 56/2–3, 1915. 114–118.
  - Pajo Radosavljević, Pedagoško-didaktične misli o psihologiji kao srednjoškolskoj disciplini. *Nastavni vjesnik* 23/6, 1915. 417–440.
  - P. Grabić, Eberfeldsko pitanje. *Hrvatska straža* 13/2–3, 1915. 171–177.
  - Ludwig Krašković jun., Die Psychologie der Kollektivitäten. *Mjesečnik*, Vukovar, 1915.
  - Harald Höffling, Psychologie in Umrissen auf Grundlage der Erfahrung. Leipzig, 1914. (Radi se o duljem prikazu na dvije i pol stranice).
  - Ant. Herget, Die wichtigsten Strömungen im pädagogischen Leben der Gegenwart, II. Teil. Prag, Wien, Leipzig, 1915.
  - Fran Higij Mandić, Shvaćanje i prosuđivanje težine utega. *Nastavni vjesnik* 24/3, 1915. 205–213.

- Jaroslav Stuchlik. O pojmu psihoze. *Liječnički vjesnik* 37/12, 1915. 271–276.
  - Vl. Dvorniković, Manija za »genijalnošću« među srednjoškolskom omladinom. *Nastavni vjesnik* 24/7–8, 1915. 481–492.
  - Pajo R. Radosavljević, Iz eksperimentalne didaktike crtanja. *Napredak* 56/1–10.
- Ostale brojeve časopisa *Zentralblatt für Psychologie und psychologische Pädagogik* nismo uspjeli pronaći.
1920. Iz statistike kr. sveučilišne knjižnice u Zagrebu. *Jugoslavenska obnova – Njiva* 4/33–34. 687–688.
- 1927a. Kučera je, uz Ramira Bujasa i Zdenka Vernića su-urednica časopisa *Revija za filozofiju i psihologiju* kojoj je glavni urednik bio Albert Bazala. Časopis je izašao samo u jednom broju, kao knjiga I, sveska 1–2, štampan u Novinskoj štampariji (S. Pintarić) u Zagrebu. U tom prvom i posljednjem broju Kučera ima sljedeće radove.
- U dijelu »Domaća literatura« ima osvrt za sljedeće radove:
- str. 76: R. Bujas: Istraživanje o fizičkim uvjetima psihogalvanškog fenomena. Zagreb, 1921. (Separatni otisak iz »Liječnički vjesnik«, p. 113–118);
  - str. 80–81: S. Matičević: Nauk o didaktičkoj artikulaciji i novija psihologija mišljenja, Zagreb, 1921. (p. 74.) (Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Knj. 224.);
  - str. 81–82: D. Nedeljković: Orijentacije saznavanja. Ulaz u teoriju saznavanja. Skoplje, 1923. (p. 63);
  - str. 84: S. Zimmermann: Temelji psihologije. Opća nauka o svijesnom [sic] životu ljudske duše, Zagreb, 1923. (p. 230);
  - Bibliografija domaće filozofijske i psihologijske literature, godina 1924. i 1925. I. dio. 85–91.
- (1928. – 1931. u *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel* (Leipzig) pod naslovom *Deutsche Bücher im fremden Gewande* izlazili su njezini prilozi o prijevodima njemačkih knjiga i časopisa. Švenda-Radeljak (2018: 227) navodi sljedeće separate: Sonderdruck aus dem Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel, 94/1930,

- 56/1931, 132, 145, 156, 169, 181, 191 i 209/1932, 24, 26, 28, 38 i 42/1934.).
- 1933b. Univerzitetska biblioteka. *Godišnjak Univerziteta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu za školske godine 1929/30 – 1932/33*. Ur. Bazala, Albert. Zagreb. 60–63. Ovaj tekst o sveučilišnoj knjižnici nije potpisan, no vjerojatno se radi o Kučerinu tekstu budući da je rukopis sačuvan u ostavštini (Kučera 1972: R 4748/5).
1936. Uvod. *Bibliografija knjiga ženskih pisaca u Jugoslaviji / Bibliographie des livres des femmes auteurs en Jugoslavie*. Udruženje univerzitetski obrazovanih žena Jugoslavije. Beograd – Ljubljana – Zagreb. VIII–X. Kučera je ujedno i jedna od urednica. U dijelu Bibliografija knjiga ženskih pisaca štampanih u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini do svršetka godina 1935. napisala je još jedan Uvod. [3–4].
- (1938a. Bibliografija radova Camille Lucerne do svršetka godine 1937. / *Bibliographie der Arbeiten von Camilla Lucerna bis Ende 1937. Camilla Lucerna 1868–1938*. Ur. Schütz, Julius Franz, Kučera, Elza. Stiasny. Graz).
1940. Sveučilišna knjižnica. *Godišnjak hrvatskog sveučilišta u Zagrebu za školske godine 1933/34–1938/39*. Zagreb. 44–47. Ovaj izvještaj o radu sveučilišne knjižnice nije potpisan, no vjerojatno se radi o Kučerinu tekstu.
1951. Bibliotekarsko spominjanje. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 2. 19–31.
- (1958. *Bibliografija radova Camille Lucerne 1938–1958 / Camilla Lucerna. Bibliographie der Arbeiten 1938–1958*. Institut für Slavistik der Universität Graz. Graz.)
1961. Počeci saradnje jugoslovenskih biblioteka. *Библиотекар: орган Друштва библиотекара НР Србије* 13/4. 225–226.
2000. Bibliotekarsko spominjanje. *Hrvatsko knjižničarsko društvo* 14. III. 1940. – 14. III. 2000. – *Spomenica*. Ur. Živković, Danijela i dr. Hrvatsko knjižničarsko društvo. Zagreb. 2000. 93–103. Ovo je pretpisak teksta Kučera 1951.

Radovi iz područja filozofije i psihologije

1909. *Die Erkenntnistheorie von Thomas Brown*. Druckerei der kroatischen Rechtspartei A.–G. Zagreb.
- *1910 – 1914. Gefühlsübertragung. Experimentelle Untersuchungen, I–III. preko 1500 listova (Kučera 1972: R 4755). Navodi i kao Eksperimentalno ispitivanje zakonitosti pri prenosu čuvstava (Kučera 1972: R 4744).
- 1914a. Psihogalvanska refleksna pojava prema svom značenju za psihologiju čuvstva. *Nastavni vjesnik* 5/XXIII. Kao separat ova je tekst preštampana Kraljevska zemaljska tiskara u Zagrebu iste godine.
- 1914b. Zum Kampfe um das Stimmrecht der Frauen. *Agramer Tagblatt* 158 od 11. srpnja 1914. g., u prilogu »Frauen-Zeitung«, 1.
- *1918. ili 1919. Filozofija malih naroda. 12 listova (Kučera 1972: R 4749/9.1).
- 1920?. *Gesinnung. Studien über das mehrfältige Ethos des Menschen*. 180 listova (Kučera 1972: R 4778). Vjerojatno se radi o radu Elze Kučere.
- 1921a. Sedmi kongres psihologa. Izašlo u dva nastavka u časopisu *Jugoslavenska njiva*: 5/21, na 334–335 i 5/22 na 350–352.
- 1921b. Sedmi kongres za eksperimentalnu psihologiju. *Nastavni vjesnik* 29. 471–474.
- *1921–22. *Intelligenzprüfungen als Handhaben zur Vergleichung der Intelligenz von Kollektiven*. 840 listova (Kučera 1972: R 4759).
- *1922?. Untersuchungen zur vergleichenden Völkerpsychologie. Bilješke u suradnji E. K., Mathilde Kelchner i Zofje Korczyńske. 372 lista (Kučera 1972: R 4754).
- 1923a. Noch eine Bemerkung zu einem Konreß für slavische Philosophie in Prag. *Prager Presse* 3/183 od 6. srpnja 1923. 1–2.
- 1923b. Osnutak psihologijskoga instituta u višoj pedagoškoj školi, *Kršćanska škola* XXVI, 5–6.
- 1924a. Psihologija kao savjetnica u izboru zvanja, *Kalendar hrvatskog radiše za god. 1924*. Tisak »Poligrafije« Grafičkog zavoda Jug. novine d. d. u Zagrebu. 53–63.

- 1924b. Ispitivanje inteligencije u svojoj pedagoškoj primjeni, *Zbornik za pučku prosvjetu* II/3–4. 80–83.
- *1925. *Meine Gefühls- und Willentheorie*, 626 listova (Kučera 1972: R 4756).
- 1927b. Noch eine Bemerkung zu einem Konreß für slavische Philosophie in Prag, *Prager Presse* 183 od 5. srpnja 1923. 2.
1930. Experimentelle Beiträge zur Charakteristik der Willenshandlung, *Archiv für die gesamte Psychologie* 77, 223–248.
- 1933a. Experimentelle Beiträge zur Charakteristik von Willensstufen, *Radovi psihologijskoga instituta univerziteta u Zagrebu* I/3. Ur. Bujas, Ramiro. 3–36.
- *1938b?. *Moja teorija čuvstava i volje*, 370 listova (Kučera 1972: R 4757).
1947. Eksperimentalni prilozi karakteristici motivacije u voljnom djelovanju. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 273. 129–160.
1948. Etudes expérimentales sur la caractéristique de la motivation dans les actions volontaires. *Bulletin International de l'Académie Yougoslave des sciences et des beaux-arts* nouvelle serie, livre 1. 47–54.
- *1952. Karakteristika mišljenja i htijenja u vidu eksperimentalnog istraživanja. 63 listova (Kučera 1972: R 4763).
- 1953a. Forschungsergebnisse zur Charakteristik des Wollens, *Wiener Zeitschrift für Philosophie, Psychologie, Pädagogik* IV/4. 233–237.
- *1953b. Eksperimentalni nalazi koji karakteriziraju htijenje i mišljenje. 43 listova (Kučera 1972: R 4762/1). Navedeno kao referat na Stručnom sastanku psihologa FNRJ 1953 (Kučera 1972: R 4744).
- 1954a. Begründung und Motivation. *Festschrift für Julius Franz Schütz*. Ur. Sutter, Berthold. Hermann Böhlau Nachf. Graz – Köln. 219–223.
1960. Die Eigenart des Wollens und des Denkens und die Erklärungsmöglichkeit ihrer Wechselwirkung. Referat za XVI. internacionalni kongres za psihologiju u Bonnu (Kučera 1972: R 4776/11).

1962. *Die Fragen der Gefühlspsychologie und ihre Erklärungsmöglichkeiten*. Grafička škola. Zagreb.
1965. Die psychologischen Grundlagen der ethischen Verhaltensweisen. *Bericht über den 24. Kongreß der Deutschen Gesellschaft für Psychologie*. Ur. Heckhausen, Heinz. Verlag für Psychologie. Göttingen. 320–324.
- *1972: R 4758. *Der Wille*. 326 listova, bez godine.
- *1972: R 4760 i 4761. *Experimentelle Untersuchung der Willenshandlung*. 259 + 67 listova, bez godine.
- *1972: R 4764. *Experimentelle Beiträge zur Charakteristik der Motivation in Willenshandlung*. 176 listova, bez godine.
- Kao skice i prilično nezavršeni tekstovi iz područja filozofije u njezinoj se ostavštini mogu pronaći sljedeći rukopisi bez naznačene godine, vjerojatno iz studentskih dana:
- *1972: R 4749/13. [*Logik*], 76 listova, bez godine, naslov nije naveden.
- *1972: R 4749/14. *Erkenntnistheorie*, 26 listova, bez godine.
- *1972: R 4749/15. *Geschichte der Philosophie*. 56 listova, bez godine.
- *1972: R 4749/16.13–14. *Logik: Einleitendes* i *Logik: Einleitung*. 50 listova, bez godine.

Literarni i biografski radovi

1900. – 1907. objavljuje pjesme u časopisu *Na domaćem ognjištu*
- Domaće ognjište*.
- 1900a. »Dušni dan«, *Na domaćem ognjištu* I/III. 53.
  - 1900b. »Zašto zvoni«, *Na domaćem ognjištu* I/III. 60.
  - 1900c. »Badnjak«, *Na domaćem ognjištu* I/IV. 81–82.
  - (1900d. »Krist«, Sačuvano u rukopisu u ostavštini Olge Prelog (R 4762/7) s naznakom godine 1900. Ta je pjesma objavljena pod naslovom »Ljubite se među sobom« u časopisu *Na domaćem ognjištu* 1901. godine, v. dolje.)
  - 1901a. »Posljednja lutka«, *Na domaćem ognjištu* I/II. 49.
  - 1901b. »Mlada djevojka na plesu« (prijevod pjesme V. Hugoa), *Na domaćem ognjištu* I/VI. 137.

- 1901c. »Ljubite se među sobom!«. *Na domaćem ognjištu I/VIII*. 188.
  - 1901d. »Lučije pjesmice«. *Na domaćem ognjištu I/X*. 230.
  - 1901e. »Šapće lišće«. *Domaće ognjište II/II*. 31.
  - 1902. »Moje rodno mjesto«. *Domaće ognjište II/X*. [s.p.]
  - 1903a. »Sirota«. *Domaće ognjište III/VIII*. 155.
  - 1903b. »Sitno cvijeće neubrano...«. *Domaće ognjište IV/III*. 58.
  - 1904a. »Magle se vuku...«. *Domaće ognjište IV/X*. 196.
  - 1904b. »Gdjekad mi je...«. *Domaće ognjište V/IV*. 75
  - 1904c. »Sursum corda!«. *Domaće ognjište V/X*. 203
  - 1905a. »Sanje«. *Domaće ognjište VI/I*. 11.
  - 1906a. »Raina«. *Domaće ognjište VII/II*. 28.
  - (1906b. »Bijela ruža«. *Domaće ognjište*. Sačuvano u rukopisu u ostavštini Olge Prelog (R 4762/7) s napomenom da je objavljeno u *Domaćem ognjištu*.)
  - 1907. »Filozofija«. *Domaće ognjište VII/VII*. 125.
- 1905b. »Moje rodno mjesto«. *Naša pjesma. Antologija hrvatskog i srpskog pjesništva – druga knjiga*. Ur. Milaković, Josip. Vogler i drugovi. Sarajevo. 702. To je prijepis pjesme Kučera 1902.
- *1909. – 1920. Tagebuchblätter für Luise. 240 listova (Kučera 1972: R 4769).
1910. Lepasava Mijuškovićeve, *Savremenik – mjesečnik Društva hrvatskih književnika V/10*. 730–735.
- [1918.] »Philosophie«. *Südslavische Dichtungen*. L. Hartman's Buchhandlung (St. Kugli). Zagreb. 59. Radi se o pjesmi »Filozofija« (Kučera 1907) koju je Camilla Lucerna prevela i objavila u ovom pregledu južnoslavenske poezije.
1928. *Camilla Lucerna. Ein Frauenbildnis*. Zaklada tiskare Narodnih novina. Zagreb.
- 1938c. O životu i radu Camille Lucerne. *Almanah Društva hrvatskih književnica I/1*. Udruženje univerzitetski obrazovanih žena Jugoslavije. Zagreb. 76–80. Preštampano kao separat pod istim

naslovom u Zakladi tiskare Narodnih novina u Zagrebu iste godine.

*1954b. Urlich Hans Bosshardt. Građa za monografiju, 448 listova (Kučera 1972: R 4770).

Prijevod

S hrvatskog na njemački jezik prevela je sljedeće radove koji su objavljeni u *Bulletin international de l'Académie yougoslave des sciences et des beaux-arts: Classe d'histoire et de philologie – de philosophie et de droit – des beaux-arts et belles-lettres*, Livre 2, 1931. godine:

- Bazala, Albert: Franjo Marković. 4–24.
- Bazala, Albert: Philosophische Studien I: Die metalogische Wurzel der Philosophie. 24–44.
- Zimmermann, Stjepan: Die Bedeutung des ontologisch-noëtischen Problems für den Ausbau der Philosophie. 198–202.
- Zimmermann, Stjepan: Juraj Dragišić (Georgius Benignus de Salviatis) als Philosoph des Humanismus. 202–203.
- Zimmermann, Stjepan: Der Kantische Kritizismus im Lichte der zeitgenössischen Noëtik. 203–207.
- Vuk-Pavlović, Pavao: Erkenntnis und Erkenntnistheorie. 250–254.

U rukopisu se još nalaze sljedeći prijevodi (Kučera 1972: R 4775) za koje nismo pronašli podatke jesu li ikad objavljeni:

- s hrvatskoga na njemački (15 listova): Zdenka Marković, »Wir drei«,
- s njemačkoga na hrvatski jezik (30 listova): A. Klüver. Problem »tipa« u psihologiji kulturne znanosti,
- s mađarskoga na hrvatski jezik (6 listova): J. Bajza, M. Tentor. A szláv írás (Slavensko pismo).

Bibliografija

Ovu bibliografiju podijelili smo u dva dijela. U prvom dijelu donosimo bibliografske podatke o radovima o Elzi Kučeri kao i onih koji ju češće u tekstu spominju. U drugom dijelu donosimo bibliografske podatke o radovima kojima smo se služili pri pisanju ove knjige.

Radovi o Elzi Kučeri

- Bazala, Albert. 1910. Prikaz knjige E. Kučera: Die Erkenntnis-theorie [sic!] von Th. Brown. Inaug. Dissert. Zagreb 1909. *Nastavni vjesnik* 18/7. 515–516.
- Boršić, Luka. 2019. Elza Kučera kao filozofkinja. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 90. 491–513.
- Boršić, Luka; Skuhala Karasman, Ivana. 2017. Elza Kučera između filozofije i psihologije. *Filozofkinje u Hrvatskoj*. Ur. Boršić, Luka; Skuhala Karasman, Ivana. Institut za filozofiju. 145–162.
- Boršić, Luka; Skuhala Karasman, Ivana. 2019. Helene Druskowitz i Elza Kučera: dvije hrvatske filozofkinje na Ciriškom sveučilištu, neobjavljen tekst, emitiran u emisiji *Ogledi i rasprave*, 28. studenog 2019. godine na Trećem programu Hrvatskog radija.
- Čeh, Margarita. 1943. Dr. Elza Kučera. *Hrvatski ženski list* 6/2–3. 2–3.
- »ć«. 1943. Dr. Elza Kučera (1883. – 23. X. – 1943.). *Prosvjetni život* II/18. 462–463.
- Esih, Ivan. 1954. Dr. Elza Kučera. *Novosti* (Vinkovci). 603 (XII/1). 3.
- »EVE«. 1937. Neopaženo od široke javnosti nekoliko naših žena bavi se strogom naukom, psihologijom, istraživanjem na polju kemije, botanike i medicine. *Novosti* XXXI/86. 22.

- Garonja-Radovanac, Slavica O. 2015. Leposava Mijušković – život i rad, novi podaci, *Philologia Mediana* 7. 367–385.
- Hergešić, Branka. 1963. Uz osamdesetogodišnjicu dr. Elze Kučere – prve hrvatske bibliotekarke. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* IX/3–4. 122–127. Preštampano u Hrvatsko knjižničarsko društvo 14. III. 1940. – 14. III. 2000. – Spomenica. Ur. Živković, Danijela i dr. Hrvatsko knjižničarsko društvo. Zagreb. 2000. 104–109.
- (Hergešić, Branka. 1972. Nekrolog. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 18/3–4. 125–127.)
- Kolesarić, Vladimir. 2011. Elza Kučera – prva eksperimentalna psihologinja u Hrvatskoj. *Psiholog* 3–4 (34–35), 34–35.
- Kolesarić, Vladimir. 2019. Počeci eksperimentalne psihologije u Hrvatskoj, *Prilozi povijesti psihologije u Hrvatskoj*. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. FF Press. Zagreb. 21–65. Knjiga je dostupna na sljedećoj mrežnoj adresi: <https://doi.org/10.17234/9789531757782>.
- Kusch, Martin. 2015. Psychologism, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2020 Edition), Ur. Zalta, Edward N. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/psychologism/> (pristupljeno 1. srpnja 2021.).
- Lahman-Kuzmić, Nada. 1969. Psiholog dr. Elza Kučera (Uz 85-godišnjicu rođenja). *Revija* IX/5. 91–102.
- (Lahman-Kuzmić, Nada. 1972. Nekrolog. *Vjesnik* 33 (4. srpnja). 7.)
- (Novak, V. 1972. Nekrolog. *Bibliotekar* (Beograd) 24/4. 536–538.)
- (Prodanović, M. 1972. Nekrolog. *Bibliotekar* (Beograd) 24/4. 538–539.)
- Prvi ženski knjižničar u našoj državi. 1936. *Jutarnji list* 25, br. 8762 od 19. lipnja 1936. 21.
- Skuhala Karasman, Ivana. 2018. Elza Kučera – prva hrvatska eksperimentalna psihologinja. *Suvremena psihologija* 21/2. 189–200.
- Šojat, Lada. 2013. Kučera, Elza (Elsa, Elizabeta). *Hrvatski biografski leksikon*, mrežno izdanje: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10783> (pristupljeno 3. veljače 2021.).

- Vernić, Zdenko. 1943. Dr. Elza Kučera (Uz 60-godišnjicu njenog radnog i zaslužnog života). *Nova Hrvatska* 248 od 22. listopada 1943. 7.
- Zvonar, Ivica. 2003. Kratki osvrt na korespondenciju između Franje Fanceva i Elze Kučere. *Podravski zbornik* 29. 113–124.

Ostali radovi korišteni pri pisanju ove knjige

- Bazala, Albert. 1910. Književne obznanе. E. Kučera: Die Erkenntnistheorie von Th. Brown. Inaug. Dissert. Zagreb 1909. *Nastavni vjesnik* 18/7. 515–516.
- Bazala, Albert. 1927. Pod vidom ideja. *Revija za filozofiju i psihologiju* I/1–2. 1–3.
- Bericht des Akademischen Senates an die hohe Direktion des Erziehungswesens über die Wirksamkeit der Universität vom 1. Januar bis 31. Dezember 1910. *Jahresberichte der Universität Zürich seit 1833*, signatura StAZH Z 70.3097 (str. 237–301), <https://suche.staatsarchiv.djktzh.ch/detail.aspx?Id=3711402> (pristupljeno 15. srpnja 2021.).
- Cuvaj, Antun. 1913. *Građa za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. X. Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zem. vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu. Zagreb. Tekstu se može pristupiti putem mrežne stranice <http://library.foi.hr/knjige/knjiga.aspx?C=X00089> (pristupljeno 5. listopada 2021.). – o Privr. ženskom liceju, str. 378–412.
- Danziger, Kurt. 1980. The history of introspection reconsidered. *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 16. 241–262.
- Dubrović, Evin. 2016. Leontine Littrow, slikarica s kraja 19. i početka 20. stoljeća. *Peristil* 59. 71–91.
- Dvorniković, Vladimir. 1921. Novija psihološka nauka. *Jugoslavenska njiva* V/31. 488–492, *id.* V/32. 507–509, *id.* V/33. 521–524.
- Dvorniković, Vladimir. 1923. Ideen zu einem slavischen philosophischen Kongreß in Prag. *Prager Presse* br. 143 od 27. svibnja 1923. 2.

- Feldman, Andrea. 1986. Prilog istraživanju historije ženskih organizacija – Udruženje univerzitetski obrazovanih žena. *Žena* 44/2–3. 49–55.
- Feldman, Andrea. 2004. Proričući gladnu godinu. Žene i ideologija jugoslovenstva (1918–1939). U: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*. Ur. Feldman, Andrea. Ženska infoteka. Zagreb. 2004, 243–245.
- Filipović, Rudolf. 1981. Aleksandar Lochmer, utemeljite hrvatske anglistike. *Senjski zbornik* 8/1. 235–242.
- Fischer, K. Über Gustav Störings Lebenswerk. *Archiv für die gesammte Psychologie* 107/3–4. 392–410.
- Gagliardi, Ernst; Nabholz, Hans; Strohl, Jean. 1938. *Die Universität Zürich 1833–1933 und ihre Vorläufer*. Verlag der Erziehungsdirektion. Zürich). 844–845.
- Harper, Robert S. 1950. The First Psychological Laboratory. *Isis* 41/2. 158–161.
- Henley, Tracy B. 2013. *Hergenhahn's An Introduction to the History of Psychology*. Wadsworth. Belmont.
- Hothersall, David. 2002. *Povijest psihologije*. Naklada Slap. Jastrebarsko – Zagreb.
- Jurić, Šime. 2000. *Kataloga rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu* I–VI. Nacionalna i sveučilišna biblioteka. Zagreb.
- Koch, Magdalena. 2010. Slavica non leguntur: On a Feminist Project of Interwar Yugoslavia, *Prezektadaniec. A Journal of Literary Translation* 24. 131–143. doi:10.4467/16891864ePC.12.011.0573.
- Kolesarić, Vladimir. 2013. Rudi Supek (1913. – 1993.). Prvi predsjednik Hrvatskog psihološkog društva, *Psiholog* 13 (2013), 3–7.
- Korotin, Ilse. 1991. »Ach Österreich ... das ist wirklich ein Kapitel für sich«. Auf den Spuren weiblichen Philosophierens zwischen »Wissenschaftlicher Weltauffassung« und »Deutscher Sendung«. *Die Philosophin* 3. 26–50.
- Kren, Tatjana; Hanžek, Branko. 2013. *Oton Kučera. Per aspera ad astra*. Gimnazija Matije Antuna Reljkovića. Vinkovci.
- Kren, Tatjana; Hanžek, Branko. 2014. Krajiški učitelj Franjo Kučera i hrvatski velikan Oton Kučera. *Prirodoslovlje* 14/1–2. 87–104.

- Kučera, Oton. 1893. O Marinu Getaldiću, patriciju dubrovačkom, znamenitom matematiku i fiziku na početku XVII. vijeka, *Rad JAZU* 117. 19–60.
- Luetić, Tihana. 2001. Prve studentice Zagrebačkog sveučilišta. *Hrvatska revija* 3–4. 115–122. <http://www.matica.hr/hr/324/prve-studentice-zagrebackog-sveucilista-20884/> (pristupljeno 3. rujna 2019.).
- Luetić, Tihana. 2006. Počeci visokoškolskog obrazovanja za žene u Hrvatskoj i usporedba sa stanjem u susjednim zemljama. *Historijski zbornik* 59. 61–68.
- Matešić, Krunoslav. 2010. *Psihodiagnostička sredstva*. Naklada Slap – Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku. Jastrebarsko – Osijek.
- Moore, George Edward. 1908. Ethische Grundfragen by Gustav Störing: A Review. *International Journal of Ethics* 19/1. 108–118.
- Ograjšek Gorenjak, Ida. 2006. Otvaranje Ženskog liceja u Zagrebu. *Povijest u nastavi* 8. 147–176.
- Ogden, Robert Morris. 1951. Oswald Külpe and the Würzburg School. *The American Journal of Psychology* 64/1. 4–19.
- Peić-Čaldarović, Dubravka. 1997. Osnovne karakteristike profesionalne djelatnosti žena u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova (1918.–1941.). *Časopis za suvremenu povijest* 29/3. 491–503. Časopis je dostupan na mrežnoj stranici <https://hrcak.srce.hr/214024> (pristupljeno 11. studenoga 2021.).
- Philippovich, Vera. 1903. Züriške uspomene. *Domaće ognjište* III. 6–8.
- Philippović, Vera. 1903. *Swift in Deutschland*. Dionička tiskara u Zagrebu. Agram.
- Plakias, Alexandra. 2015. Experimental Philosophy. *Oxford Handbooks Online*. Oxford University Press. Oxford. <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935314.001.0001/oxfordhb-9780199935314-e-17> (pristupljeno 23. studenoga 2021.).
- Protokoll des Regierungsrates des Kantons Zürich: 1. Januar bis 31. Dezember 1910. Als Manuskript gedruckt., sign. MM 3.24 RRB 1910/0533 – MM 3.24 RRB 1910/0553. Dostupno na mrežnim stranicima: <https://www.archives-quickaccess.ch/stazh/rrb/ref/MM+3.24+RRB+1910/0546> (pristupljeno 3. siječnja 2021.).

- Politzer, Guy. 2011. Solving natural syllogisms. *The Science of Reason. A Festschrift for Jonathans St. B. T. Evans*. Ur. Manktelow, David; Shira Elqayam. Psychology Press. Hove and New York. 19–36.
- Reiner, Hans. 1968. Grundfragen der philosophischen Ethik by Gustav Störriing. Buchnotize. *Philosophische Rundschau* 15/4. 311–312.
- Roša, Dragan. s.a. O Zvezdarnici. <https://zvjezdarnica.hr/o-nama/o-zvjezdarnici/> (pristupljeno 10. prosinca 2021.).
- Schlikof, Virginia. 1928. Erinnerungen ehemaliger Zürcher Studentinnen. Wie ich zum Studium nach Zürich kam. *Das Frauenstudium an der Schweizer Hochschulen*, Schweizerischer Verband der Akademikerinnen. Rascher. Leipzig – Stuttgart. 55–64.
- Schwartz, Agatha. 2005. Austrian Fin-de-Siècle Gender Heteroglossia: The Dialogism of Misogyny, Feminism, and Viriphobi. *German Studies Review* 28. 347–366.
- Sidis, Boris. 1908. Mental Pathology in its Relation to Normal Psychology by Gustav Störriing and Thomas Loveday: a Review. *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods* 5/14. 382–389.
- Skoko, Dragutin. 2008. Geofizičar i astronom Adam pl. Kugler – život i djelo. *Geofizika* 25. 65–79.
- Skuhala Karasman, Ivana. 2011. Dvornikovićevo videnje Wilhelma Wundta. *Metodički ogleđi* 18/1. 99–110.
- Steinberg, Holger; Künstler, Ulf. 2000. Vor 100 Jahren erschienen die »Vorlesungen über Psychopathologie ...« von Gustav Wilhelm Störriing. *Fortschritte der Neurologie – Psychiatrie* 68/6. 243–249. DOI: 10.1055/s-2000-11637.
- Stenzel, Vilma. 1877. – 1883. Tri notesa iz srednjoškolskih dana s raznim bilješkama. Zbirka rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Sign. R 4774.
- Störriing, Gustav. 1900. Vorlesungen über Psychopathologie in ihrer Bedeutung für die normale Psychologie mit Einschluss der psychologischen Grundlagen der Erkenntnistheorie. W. Engelmann. Leipzig.
- Störriing, Gustav. 1909a. Einführung in die Erkenntnistheorie. Eine Auseinandersetzung mit dem Positivismus und dem erkenntnistheoretischen Idealismus. Wilhelm Engelmann. Leipzig.

- Störriing, Gustav. 1909b. Experimentelle und psychopathologische Untersuchungen über das Bewußtsein der Gültigkeit. *Archiv für die gesamte Psychologie* 14. 1–42.
- Störriing, Gustav. 1928. Die Frage der geisteswissenschaftlichen und verstehenden Psychologie. Eine Streitschrift. Akademische Verlagsgesellschaft. Leipzig.
- Stöwer, Ralph. 2003. Störriing: sa vie, son œuvre dans le contexte de la psychologie allemande de son époque. *Raisonnement et connaissance : un siècle de travaux*. Ur. James, Frank; Déret, Dominique. L'Harmattan. Paris. 7–39.
- Škarica, Dario. 2013. »Intelektualizam u Stadlerovoj psihologiji«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 39. 243–261.
- Švenda-Radeljak, Ksenija. 2018. *Obrazovanje i status knjižničara u Hrvatskoj do uvođenja studija bibliotekarstva*. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
- Topolovec, Mihaela; V.B. 2008 (2020). »HR-DAZG-114 I. ženska realna gimnazija u Zagrebu«. <http://www.daz.hr/vodic/site/article/hr-dazg-114-i-zenska-realna-gimnazija-u-zagrebu> (pristupljeno 11. studenog 2021.).
- Verzeichnis promovierter Frauen an der Universität Wien 1897–1923. 1923. <https://fedora.phaidra.univie.ac.at/fedora/get/o:104996/bdef:Asset/view#> (pristupljeno 14. listopada 2021.).
- Wirth, Wilhelm. 1940. Gustav Störriing zum 80. Geburtstag. *Archiv für die gesammte Psychologie* 107/3–4. 384–391.
- Wundt, Wilhelm. 1911. *Probleme der Völkerpsychologie*. Ernst Wiegandt. Leipzig.
- Ziche, Paul. 2019. Philosophische Psychologie jenseits von Psychologismus, Phänomenologie und deskriptiver Psychologie: Oswald Külpes experimentelle Untersuchung philosophischer Probleme. *Philosophische Psychologie um 1900*. Ur. Kessel, Thomas. Meltzler, J. B. Stuttgart. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-476-05092-2_10.
- Zvonar, Ivica. 2002. Nastojanja Ivana Kostrenčića oko poboljšanja statusa knjižničara u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu krajem 19. i

početkom 20. stoljeća. *Zbornik Odsjeka povijesnih znanosti Zavoda povijesnih i društvenih znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 20. 269–286.

Zvonar, Ivica; Polak Bobić, Kristina. 2015. Bibliografija filozofskih priloga u časopisu *Bulletin JAZU / HAZU (1914–1945). Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 81. 193–235.

Živković, Daniela. 2002. Hrvatsko knjižničarstvo društvo, https://www.hkdrustvo.hr/hr/o_nama/povijest/ (pristupljeno 4. siječnja 2021.).

Kazalo važnijih imena i pojmova

- Arnold, Gjuro 88, 91, 104
 Atanasijević, Ksenija 18, 48, 112, 119–121
 Bazala, Albert 48, 58, 88, 103, 112, 118, 209, 210, 215, 217, 219
 Beč 13, 19, 20, 29–31, 37, 38, 42–46, 49, 51, 52, 61–64, 83, 87, 88, 91, 104, 117, 121
 Sveučilište u Beču 23, 35, 38, 43, 44, 46, 84, 87, 91
 Boić, Ema 58, 61–63
 Bokur, Ignjat 58, 64, 65
 Bosshardt, Ulrich Hans 14, 18, 63, 64, 215
 Boutroux, Émile 115–117
 Broch Ada (Adele) 45, 46, 54, 62, 63
 Broch, Milka 18, 46, 62, 63
 Brown, Thomas 39, 91, 100, 101, 103, 104, 114, 159, 211, 217, 219
 Buchmeister-Kučera, Lucie 28
 Bujas, Ramiro 48, 66, 112, 137, 209, 212
 Bulić, Vinka 18, 52, 75
 Cvetko, Jasna v. McElroy, Jasna
 Cvetko, Slavica 17, 31, 69
 čuvstvo, v. emocija
 Dobrzyńska-Rybicka, Ludwika (Luisa) 18, 49, 101, 114
 Druskowitz, Helene 42
 Dvorniković, Vladimir 38, 58, 99, 109, 110, 111, 117, 209, 219, 222
 eksperiment 9–11, 45, 48, 55, 93, 95–99, 118, 123, 124, 126, 128, 129, 133, 135, 137–141, 144, 148, 149, 150, 152, 154, 156, 161, 162, 179–189, 192–194, 197–199, 201–204, 211, 212
 emancipacija žena 21, 34, 44, 51, 53, 64
 emocija 15, 29, 59, 60, 75, 88, 91, 95, 99, 100, 103, 106, 127–129, 135, 139–148, 151–157, 164, 165, 180–182, 184–190, 193–195, 200, 202–206, 211, 212
 Fancev, Franjo 47, 77, 84, 219
 feminizam 10, 14, 51, 52, 55, 220, 222
 feministkinje 23, 46, 119

- inteligencija 15, 112, 129–131, 197, 212
 Binet-Simonov test inteligencije 15, 48, 129, 130, 131
 introspekcija 95, 96, 98, 126, 144, 160, 180
- Jerusalem, Wilhelm 87, 91, 117, 118
 Jodl, Friedrich 87, 91, 117
 Jurić, Šime 18, 56, 85, 220
- Katičić,¹ obitelj 9, 67, 112
 Kelchner, Mathilda 66, 133, 138, 211
 Korczyńska, Zofja 58, 133, 138, 211
 Kostrenčić, Ivan 71, 72, 79, 83, 84, 223
 Kraljevska sveučilišna knjižnica v. Nacionalna sveučilišna knjižnica u Zagrebu
 Kraljevsko hrvatsko sveučilište Franje Josipa, v. Sveučilište u Zagrebu
 Krleža, Bela 29
 Kršnjavi, Iskra Štefa 34, 35
 Kršnjavi, Isidor 14, 34, 35, 58, 72, 73, 88, 91, 172
 Kučera, Franjo 22, 23
 Kučera, Hertha (rođ. Krause) 28, 69
 Kučera, Jelka 27, 69
 Kučera, Mara 17, 27, 28, 29, 69
 Kučera, Nevenka 15, 17, 27, 28, 29, 49, 57, 69
 Kučera, Oton 13, 15, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 33, 34, 49, 72, 88, 92, 93, 127, 220, 221
- Kučera, Vlaho 15, 17, 27, 28, 29, 31, 49, 57, 69
 Külpe, Oswald 95, 115, 116, 126, 133, 180, 181, 182, 193, 221, 223
- logika 89, 95, 97–99, 108, 118, 123, 139, 196, 213
- Loski, Nikolaj Onufrijevič 111, 115
 Lucerna, Camilla 14, 17, 34–37, 50, 53, 54, 57–61, 63, 64, 69, 104–106, 112, 163, 165, 179, 210, 214
- Marković, Franjo 14, 61, 72, 88, 91, 104, 118, 215
 metafizika 92, 93, 95, 125, 139
 McElroy, Jasna 11, 12, 31–33, 57, 67, 69
 Meumann, Ernst 46, 93, 95, 96, 97, 118, 125, 126, 182, 192, 205, 206
- Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu 9, 12–15, 21, 24, 47, 52, 57, 71–78, 81–86, 110, 118, 122, 129, 132, 139, 148, 152, 160, 171–176, 209, 210, 222, 223
- osjećaj, v. emocija
- Philippović, Vera 40, 45, 46, 221
 Poznanj 15, 101, 114, 131, 133, 138
 psihologija 10, 13–15, 38, 41, 48, 49, 51, 54–57, 66, 75, 77, 88, 89, 91–101, 107, 108, 112, 113, 117, 119, 123, 125–160 *passim*,

¹ U ovom kazalu nismo posebno navodili razne članove obitelji Katičić.

- 179, 182, 183, 192, 207–212, 215, 217, 218
 eksperimentalna psihologija 9, 48, 55, 73, 89, 91–93, 96, 97, 125, 126, 127, 133, 136, 138, 140, 152, 160, 162, 211, 218
 psihologija naroda (*Völkerpsychologie*) 139, 152, 157
 psihologija rada 131
 psihologizam 97, 98
- Radosavljević, Pavle Paja 118, 129, 208, 209
Revija za filozofiju i psihologiju 15, 48, 66, 112, 113, 119, 209, 219
 Rossi, Ivana 42
- Sakač pl. Vojnovečki, Jelka *vidi* Kučera, Jelka
 Schumann, Friedrich 89, 91–97, 125
 Schütz, Julius 18, 58, 60, 210, 212
 Sodnik, Alma 18, 48, 55, 57, 121, 123
 spoznajna teorija 39, 89, 91, 92, 95, 97, 98, 101–104 *passim*, 108, 123, 139, 159
 Stenczel, Karl 30
 Stenczel, Vilhelmine (Vilma) Julie 13, 22, 24, 27, 30, 31, 222
 Störriing, Gustav 18, 39, 57, 58, 65, 66, 89, 91–100, 108, 109, 114, 125, 126, 133, 143, 144, 151, 157, 159, 185, 199, 200, 201–203
- Šenoa,² obitelj 67, 68, 69
- Tentor, Mate 47, 84, 215
 Truhelka, Jagoda 34, 54
- Vernić, Zdenko 58, 61, 112, 228, 127, 140, 209, 219
 Vodvařka-Kočonda, Mira 112
 volja 88, 89, 91, 99, 123, 139, 141–143, 150–152, 156, 157, 179, 182–206 *passim*, 212
 Vuk-Pavlović, Pavao 29, 58, 112, 122, 215
- würzburška škola 95, 96, 126, 180, 221
 Wundt, Wilhelm 93, 95, 96, 108, 109, 125, 126, 133, 138, 139, 144, 157, 159, 181, 196, 222, 223
- Zagreb 8, 11–13, 15, 18, 20, 23, 26, 28, 33–38, 45–49, 52–63, 66, 69, 71, 73, 78–81, 84, 85, 88–91, 101, 107, 112, 113, 117, 118, 120, 122, 127, 129, 131, 135, 137, 145, 148, 165, 172–175, 177
 Sveučilište u Zagrebu 23, 34, 35, 38, 42, 44, 48, 60, 89, 91, 104, 117, 135, 137, 171, 210, 218, 221
- Zürich 9, 11, 13, 14, 17, 37–46, 58, 62, 64–66, 71, 89, 91–96, 98–101, 104, 107, 114, 118, 125, 126, 138, 219–223
 Sveučilište u Zürichu 41, 44–46, 92, 93, 96, 114, 125, 217

² U ovom kazalu nismo posebno navodili razne članove obitelji Šenoa.

Slika na naslovnici: Elza Kučera (u sredini) s dvjema prijateljicama u stanu u Mallinovoj ulici. Fotografija iz ostavštine Elze Kučere u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Dr. sc. **Luka Boršić** doktorirao je 2001. godine antičku filozofiju na Internationale Akademie für Philosophie i 2010. godine renesansnu filozofiju i povijest znanosti na Sveučilištu u Zagrebu. Zaposlen je na Institutu za filozofiju u zvanju višeg znanstvenog suradnika. Trenutno je ravnatelj Instituta za filozofiju i voditelj projekta *Hrvatske filozofkinje u europskom kontekstu*.

Dr. sc. **Ivana Skuhala Karasman** doktorirala je renesansnu filozofiju 2011. godine na Sveučilištu u Zagrebu. Zaposlena je na Institutu za filozofiju u zvanju više znanstvene suradnice. Glavna je urednica časopisa *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* i suradnica na projektu *Hrvatske filozofkinje u europskom kontekstu*.